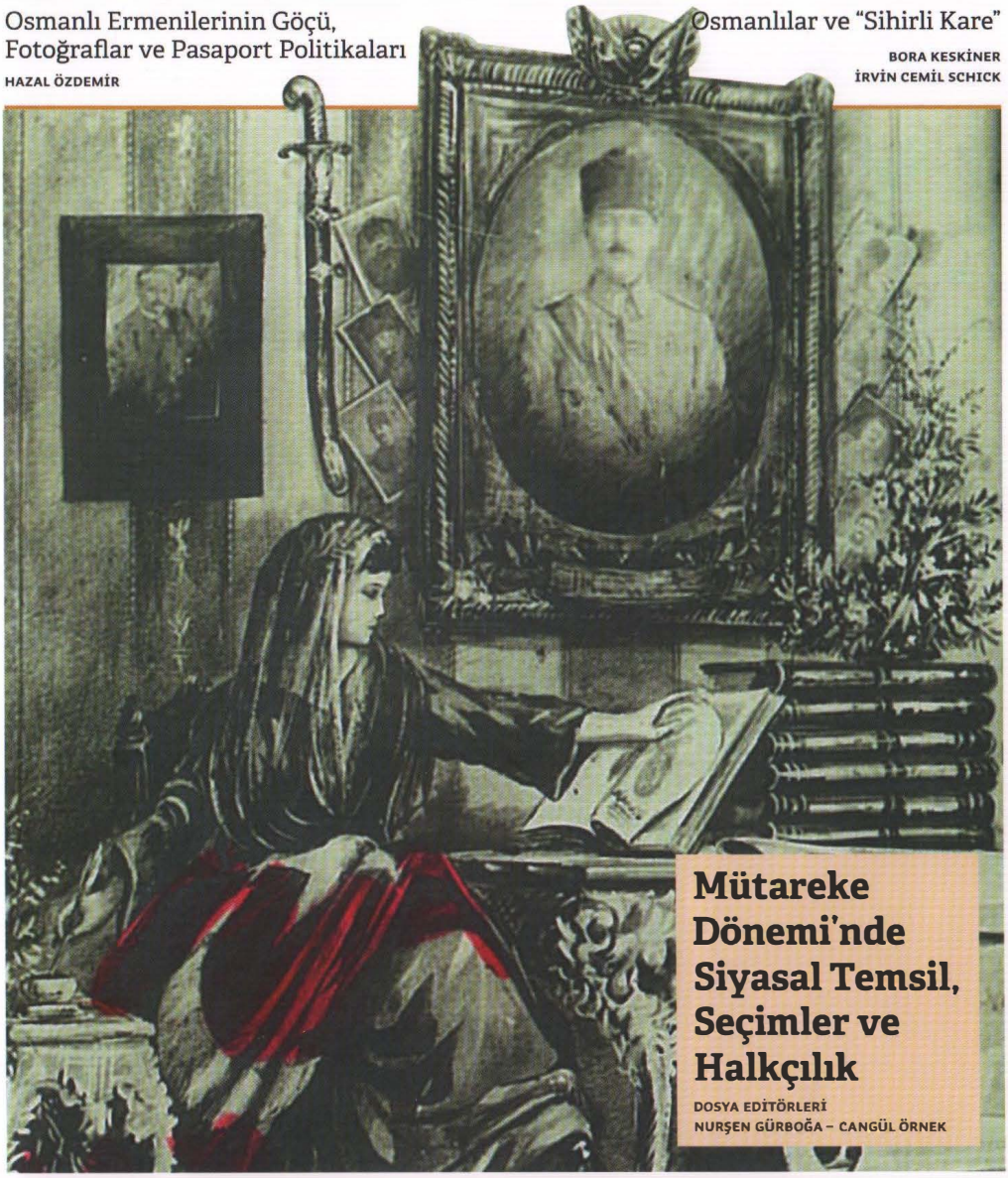
TOPLUMSAL
tarih
304
NİSAN 2019

Osmanlı Ermenilerinin Göçü, Fotoğraflar ve Pasaport Politikaları
HAZAL ÖZDEMİR

Osmanlılar ve "Sihirli Kare"
BORA KESKİNER
İRVİN CEMİL SCHICK

Mütareke Dönemi'nde Siyasal Temsil, Seçimler ve Halkçılık
DOSYA EDİTÖRLERİ
NURŞEN GÜRBOĞA – CANGÜL ÖRNEK

ROMA'DAN SELÇUKLU'YA ANTALYA'NIN TİCARET TARİHİ
MERYEM ASYA BAŞKIN
İREM BARIŞ

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1

TÜRKİYE İŞ BANKASI

MÜZE

İSTİKLAL

Milli Mücadelenin **100. Yılı Sergisi**

26.03
29.12
2019

Hobyar Mah. Bankacılar Sk. No.2
Bahçekapı, Eminönü/ Fatih, İstanbul

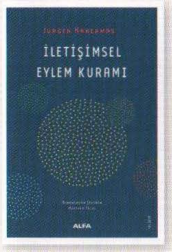
T +90 212 511 1331
muze.isbank.com.tr

Ziyaret Saatleri
Pazartesi hariç her gün 10:00 - 18.00

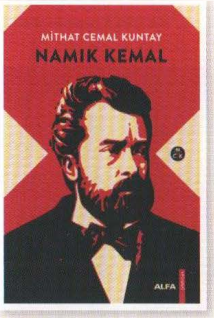
ALFA

www.alfakitap.com ▪ alfakitap

DAHA FAZLASI İÇİN BİZİ TAKİP EDİN!

FELSEFE

TARİH

FELSEFE

FELSEFE

EDEBİYAT

EDEBİYAT

EDEBİYAT

ARKEOLOJİ

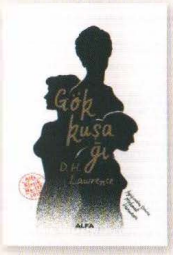
KLASİK

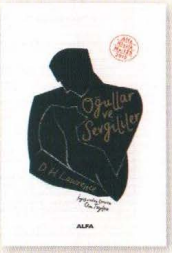

KLASİK

KLASİK

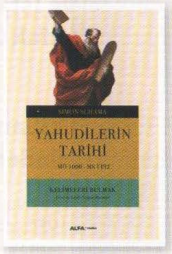
KLASİK

KLASİK

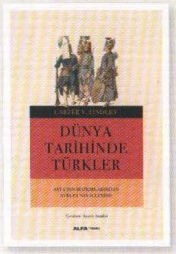

KLASİK

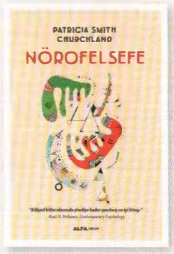
TARİH

TARİH

TARİH

BİLİM

BİLİM

Merhaba,

Gerek Türkiye'de gerekse de dünyanın genelinde süren bir ekonomik kriz konjonktürünün eşliğinde, kurulu siyasal temsil mekanizmalarını aşındığı, seçimlere katılım oranlarının düştüğü ve siyasal elitin yozlaşmışlığına yönelik yaygın kanaatin bir bütün olarak siyaset etmeye dönük bir tepkiye yol açtığı bir dönemden geçiyoruz. Bu siyasal temsil krizine verilen cevaplardan bir tanesi yitirilen halk egemenliğini güçlü bir lider kültüyle ikame eden, "milli irade" adına kuvvetler ayrığı ile her türlü denetim ilkesini reddeden ve "sosyal sorunu" yoksulluğun yönetilmesi meselesine indirgeyen otoriter popülist hareketler oldu. Diğer yandan temsile dayalı katılım mekanizmasının ötesinde, daha doğrudan ve alt sınıfların toplumsal taleplerini öne çıkaran demokrasi arayışlarının da geliştiğini görüyoruz.

Toplumsal Tarih'in bu sayısının dosya konusu, siyasal temsil ve popülizm konularında süren bu tartışmalara ilişkin Türkiye tarihinden bir hafıza oluşturulmasına katkı sunmayı amaçlıyor. Nurşen Gürboğa ve Cangül Örnek tarafından hazırlanan bu dosyadaki makaleler hemen hemen yüz yıl önce, siyasal merkezin çöktüğü ve oluşan iktidar boşluğu içerisinde tüm siyasal aktörlerin alternatif öncrilerini gündeme taşıdığı işgal ve direniş yıllarında süren tartışmalara odaklanıyor. Bu tartışmalar siyasal temsil modelleri, meşruiyetin temeli, egemenliğin kaynağı olarak halkın nasıl tanımlanacağı ve seçim sistemleri gibi sorular etrafında şekilleniyor. Dosyada bir araya getirilen makaleler, bu arayışların uluslararası bağlamı ile birlikte yerellerdeki yansımalarını da kapsamaya çalışıyor.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Bora Keskiner ve İrvin Cemil Schick'in makalesi Avrupa dillerinde "sihirli kare" denilen, dört köşe bir şebekeye belirli bir düzenle yerleştirilen rakamlardan oluşan Osmanlı tarih levhalarını tanıtıyor ve bunun ilginç bir örneğini tartışıyor. Hazal Özdemir'in makalesi ise Doğu Anadolu'dan Kuzey Amerika'ya yönelen Ermeni göçünü kontrol altına almaya çalışan Osmanlı Devleti'nin pasaport politikalarını inceliyor ve yerel fotoğrafçılar, polis ve devlet arasındaki iş birliğini gösteriyor. Bu sayımızda ayrıca Tarih Vakfı'nın liselerde yürüttüğü farklı projelerin sonuçlarını tartışan ve bizzat gençlerin deneyimlerini ve üretimlerini yansıtan haber ve makalelere de yer veriyoruz.

Mayıs ayında görüşmek dileğiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **"Buçuk Bir Millet"e Dair Karamanlıca Bir Yazı**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

Vefk Şeklinde Hazırlanmış Bir Manzum Tarih Levhası
BORA KESKİNER - İRVİN CEMİL SCHICK

30 **Mütareke Dönemi'nde Siyasal Temsil, Seçimler ve Halkçılık**
DOSYA EDİTÖRLERİ:
NURŞEN GÜRBOĞA - CANGÜL ÖRNEK

32 **Mütareke ve Milli Mücadele Dönemlerinde Siyasal Temsil ve Seçimler**
AHMET DEMİREL

40 **1919 Son Osmanlı Seçimleri: Gayrimüslimler, Kürtler, Kadınlar, Sosyalistler ve Taşrada Seçimler Üzerine Notlar**
MEHMET Ö. ALKAN

52 **1919 Seçimleri ve İstanbul'da Bir Sosyalist İttifak Girişimi**
EROL ÜLKER

58 **Millî Mücadele Yıllarında Sosyalizm Etkisinde Halkçılık**
NESLİŞAH L. BAŞARAN-LOTZ
CANGÜL ÖRNEK

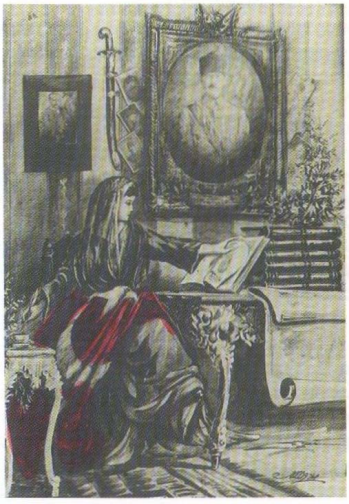
66 **Mütareke Dönemi'nde Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının Siyasî Temsili Meselesi**
ALEXANDER E. BALISTRERI

74 **Ayrı Bir "Konstantinopol Devleti" Yaratma Planları**
HAKAN ÖZOĞLU

Osmanlı Ermenilerinin Göçünün Fotoğrafını Çekmek: Terk-i Tâbiiyet ve Pasaport Politikaları
HAZAL ÖZDEMİR

92 ROMA'DAN SELÇUKLU DÖNEMİNE
Antalya'nın Ticaret Tarihine Genel Bakış
MERYEM ASYA BASKIN - İREM BARIŞ

KAPAK GÖRSELİ:
ÖMER DURMAZ ARŞIVI

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 304, Nisan 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Mart 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

"Buçuk Bir Millet"e Dair Karamanlıca Bir Yazı

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

"Çingânelere Dair" başlıklı yazı, on beş günde bir ve 16 sayfa olarak İstanbul'da çıkan Karamanlıca *Terakki*'nin 15 Temmuz 1888 tarihli 5. sayısında yer almıştır. Yayımcısı Ks. Nomismatidis olan bu "on beş günde bir neşr olunur risale-i mevkute", anlaşıldığı kadarıyla, 15 Mayıs 1888'den başlayarak toplam 12 sayı yayımlanabilmiştir. Son sayfaların sağ alt köşesinde "Mesulü Yordanis F. Baklacoğlu" ifadesi bulunmaktadır. Karamanlıca basın konusundaki öncü araştırmacılardan Evangelia Balta'nın aktardığı bir dayanışma çağrısına bakılırsa, emsalleri gibi *Terakki* de kısıtlı imkânlarla yayımlanmıştır; yaşamını sürdürebilmesi iş birliğine ve bilhassa okur desteğine bağlıdır. Aynı çağrıda dikkat çekici bir diğer nokta, önde gelen kalemlerin yazılarının *Terakki* okurları için seçilerek tercüme edileceğinin, böylece "Yunan eğitimi ve kültürüne susamış kardeşlerimize [...] adeta gür bir pınardan akarmış gibi ilim meşaleleri dağıt[ılacağının]" belirtilmesidir.[1] Buradan anlaşıldığı kadarıyla, tıpkı Ermeni harfli Türkçe metinlerin bazen Ermeniceye geçiş için bir basamak işlevi görmesi gibi, Karamanlıcayı da "melez kültür"den "asıl kültür"e, yani bu durumda Türkçeden "Yunan dili ve kültürü"ne, geçiş için bir fırsat olarak görenler olmuştur.

"Çingânelere Dair", başlığından anlaşıldığı üzere, "bilgi verme" amaçlı bir yazıdır. Bu yersiz yurtsuz topluluğun gizemli ve ele avuca gelmeyen yaşamı sadece sinema ve edebiyat için değil, muhtemelen dünyanın bilgisini iştahla ve çok da süzmeden sayfalarına yığmaya çalışan 19. yüzyıl basını için de ilgi çekici bir konu olmuştur. Şüphesiz bunu 19. yüzyılın meşhur Fransız çok-satar romanlarının Osmanlı okuru için milletler-üstü popülerliği bağlamında da düşünmek yararlı olabilir. Örneğin Xavier de Montépin'in *Çingene Kızı* romanı 1876'da Ermeni harfleriyle Türkçe (çev. H. Toloyan, 2 cilt), 1889'da Arap harfleriyle Türkçe (çev. Ali Rıza Bey ve K. S., 2 cilt) ve 1894'te Karamanlıca (çev. Evangelinos Misailidis, 6 cilt) yayımlanmıştır.[2] Üstelik *Çingene Kızı* kitap olarak çıkmadan önce, yani tam da aşağıda okuyacağınız yazının yayımlandığı yıllarda, Karamanlıca basının en uzun soluklu süreli yayını *Anatoli*'de tefrika edilmiştir.[3] Buna Eugène Sue'nün *Serseri Yahudi* romanının -ki 19. yüzyılın ilk çok-satarlarından olan bu romanın, aynı zamanda, yüzyıllar öncesine giden Serseri Yahudi mitini Avrupa'ya ve onun edebiyatını ithal eden çevreye hatırlattığı söylenebilir- Arap, Ermeni ve Yunan harfli Türkçeye tercümeleriyle sahne uyarlamaları da dahil edilebilir. Kısacası, bilhassa adı geçen iki yazar ve değinilen metinleri, her üç alfabede de dolaşarak Osmanlı'da milletler üstü bir okur topluluğunun ve edebiyat piyasasının oluşumu, dolayısıyla da efkâr-ı umumi bağlamında önemlidir.

Konuya ilişkin adeta kamusal bir tecessüse hitap ettiğini varsaydığımız "Çingânelere Dair" başlıklı yazının, bugün, bu halkın Osmanlı'nın son dönemindeki yaşamına dair bilgi edinmekten ziyade söylem çözümlemesi gibi amaçlarla okunması herhalde daha makuldür.[4] Zira bu imzasız yazının[5] en dikkat çekici özelliklerinden biri ansiklopedik bilgi, hikâye, efsane ve hurafenin nasıl iç içe geçtiğini;[6] efkâr-ı umumi nezdinde ötekiliğin nasıl inşa edilebileceğini; basının steryotiplerin inşasına nasıl katkıda bulunabileceğini göstermesidir. Son on yıllarda gittikçe zenginleşen, Osmanlı milletleri arasındaki ilişkilere dair literatürün, daha ziyade millet statüsüne sahip etnik/dinsel topluluklarla millet-i hâkime arasındaki ilişkilere odaklandığı, ya da daha nadir rastlanmakla birlikte, hâkim olmayan milletlerin kendi aralarındaki ilişkilerle ilgilendiği düşünülürse, kendilerine yakıştırılan adlardan biriyle bu "buçuk millet"e dair böyle bir yazı daha da anlam kazanır.

Derginin 15 Mayıs tarihli ilk sayısının girişinde yer alan "Terakki Nam Risale-i Müfidenin Şeref-i İntişariyesi için Bir Nebze Mülahazat-i Felsefiye" başlıklı yazıya göre, insan evladı, "bulunduğu dünyada kendinden maada [başka] âdemin vücudunu [varlığını] asla tefekkür edemez iken, terakki sayesinde en uzaktaki yıldızlarda bile anın mevcudiyetini ve en ufak bir katre suda dahi gözün göremeyeceği milyonlarca mahlukatı keşf etmeğe [...] nail olabilmiştir." O halde, belki modern düşünceye has bir ikiyüzlülüğü de görünür kılıyor yazı: dibindekinden ziyade uzaktakini hatta uzaydakini görmek istemek. Ebediyen hicrete mahkûm bu "buçuk millet"in, çok geçmeden mübadele yoluyla

ΤΕΡΑΚΚΗ

ΟΝ ΠΕΣ ΚΟΥΝΔΕ ΠΙΡ ΝΕΣΡ ΟΛΟΥΝΟΥΡ

ΡΙΣΑΛΕ Ι ΜΕΒΚΟΥΤΕΔΙΡ

ΣΕΝΕ Α'. 15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1888 ΝΟΥΜΑ 6

ΔΙΓΙΑΝΕΤ

Terakki'nin 15 Temmuz 1888 tarihli 6. sayısının kapağı http://medusa. libver.gr

tehcir ettirilecek bir millet tarafından "insanlığın artığı" olarak görülmesindeki ironi de cabası. Oysa katledilmeden önce insanlıktan sürülen bir diğer topluluğun üyesi olan Walter Benjamin, 23 Ekim 1930'da Berlin Radyosu'nun Gençlik Saati'nde yaptığı konuşmada, bunun ne demeye geldiğini çok iyi sezdiğinden olacak, bir yandan vatan-i aslisini çoktan yitirmiş bir halkın ilginç yaşamını ve "madrabazlıklar"ını anlatırken bir yandan da minik ve ergen dinleyicilerini aklıselime davet ediyordu: "Çingenelerin çok çocukları var. Tanrı biliyor ya, yabancı insanların küçük çocuklarını çalmaya hiç ihtiyaçları yok. Yüzyıllar içinde böyle tek tük olaylar yaşanmış olabilir tabii. Ama Çingeneleri suçlamamıza yetecek o kadar çok madrabazlık var ki, onları masum oldukları şeylerden dolayı karalamamıza hiç gerek yok."[7]

ÇİNGÂNELERE DAİR

Daimi bir mesken sahibi olmayıp da, asırlardan beri Evropa'nın her tarafında serseriyane dolaşmakta, mağara ve ormanlarda ömür geçirmekte, medeniyet kabul etmez ve din ü mezhep ü meşrepten mahrum, bebr [kaplan] gibi vahşi ve tavşan gibi korkak şol insan mahlukatının mensup olduğu bir kabile acaba hangisidir? Öteden beri devran eden anane-i rivayetin (*paradosis*) ol zay [yok] olan İsrail kabailinden [kabilelerinden] birisi addettiği işbu Çingâne aile-i azimesinin başlangıcı, gök ile deniz beyninde görünen ve ilk gören bir âdemin aldanmasına sebep olan şüpheli ufuk misillü, tarihi masaldan ayırt eden hattı kaplamış olan bulutlar içinde kapalı bulunduğundan, mezkur kabilenin pare pare olup ne yolda dağıldığına dair rivayet dahi karanlık deryasına gark olmuştur.

Çingâne kabile-i bedeviyesi ilk defa olarak 15. asır evailinde birdenbire Küçük Asya ve Mısır diyarlarında baş gösterip, 1416 senesinde Boğdan'da, 1417 senesinde Macaristan ve Bohemya'da, 1418'de İsviçre'de, 1422'de İtalya'da ve 1427'de Paris'te meydana çıkmıştır. Ve oradan VIII. Henry zamanında İspanya'ya hareket ettiklerinde İngiltere'ye dahi geçtiler. Kimler ve nereden olduklarına dair Çingânelere sual edilirse idi, Krisdos'u, Mısır'a kaçırıldığı zamanda, kabul etmeyen ecdatlarının torunları olduklarını, ve atalarının bu seyyiatı [günahı] yüzünden müebbeden yersiz yurtsuz dolaşmak cezasına hükm olunduklarını cevaben söyler idiler. Hayli müddet Evropa'da Çingâneler[in] Mısırlı olduklarına dair itikat edildi [inanıldı], lakin son zamanlarda vukua gelen mükemmel tetkikattan anlaşılmıştır ki, Çingâneler, Timurlenk tarafından 1398 senesinde Hindistan'da zuhura gelen hasarât ve harabâtın tazyiki ile hicrete mecbur olan kabileye mensuptur; demek olur ki Çingâneler Hintlidir.

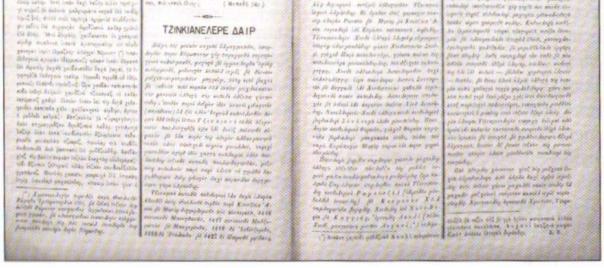
İmdi bu suretle vatan-ı aslisini terk eden işbu kabile-i garibe iptida Çingariler diyarına geçmiş olduğundan Çingâne ismini almıştır. Ve oradan üç fırkaya taksim olarak Rusya ve Mısır ve Küçük Asya tarikleri [yolları] ile Evropa kıtasına girdiler. Çingânelerin Hindî olduğu elyevm umumen itiraf olunmaktadır fakat Hindistan'ın Sudri yahot Pari kabilesine mi, yoksa başka bir kabilesine mi mensupturlar, bu ciheti bilinemiyor. Hindî oldukları lisanlarından dahi anlaşılıyor. Zira bunların lisanı Sanskritik ve Bengali ile Hindistan'ın

havali-i şimaliyesinde sakin [kuzey bölgelerinde yaşayan] kabileler lisanlarının ıstılahât [kelimeler] ve şivesi ile karışık bozuk Hint lisanıdır. Nesillerinin Hindî olduğu kendi kendilerine verdikleri Sind namı ile de müspettir. Bunların kendilerine Firavun, yahot Faraon namını da verdikleri muhakkak ise de, belki bu namı Evropa'yla Mısır tariki ile giren fırka edinmiştir.

Bunlara verilen namların gayetle muhtelif olduğu ecilden [için], başlıca bir millet ismine malik bulunmadıkları malumdur. Zira balâda zikr olunan isimlerden başka *Roma[n]li-çel* (avrattan müvellit [kadından doğma] insanlar) ve *Konmuan Kal* namlarını da verirler. Hindîler ise *Nut-Beria* ve *Kangiar*, İraniler *Luli* (belki Hindî manâsını müb[eyy]in [veren] *Lohani* (*) kelimesinden bozmadır, Araplar *Harami*, Yunanlar *Athinganos*. Türkler *Çingâne*, İspanyalılar *Getano*, İngilizler *Gipsi* (yani Mısrî, Kıptî), İtalyanlar *Çingaro* ve gayrıları gayrı namlar verirler. Evropa'da 600 bin Çingâne olup bunların üçte biri Avusturya'nın Macaristan ve sair beldelerinde sakindir. Bunların maişet ve yaşayış, adât ve meşguliyetleri hemen her yerde tıpkıdır. Bu milleti temyiz ettiren evsafın başlıcası hürriyet, yahot, daha doğrusu hevâ-perestlik [nefsine düşkünlük] sevdası ile, hilekârlık, tembellik ve hırsızlığa aşırı bir meyliyettir. Hilkaten korkak oldukları cihetle hiçbir yerde silk-i askerîye [askerlik mesleğine] ithal edilmezler. Fakat merhametsizlik ve zalimlikte yekta [benzersiz] olduklarından pek mahir ve münasip cellat olurlar.

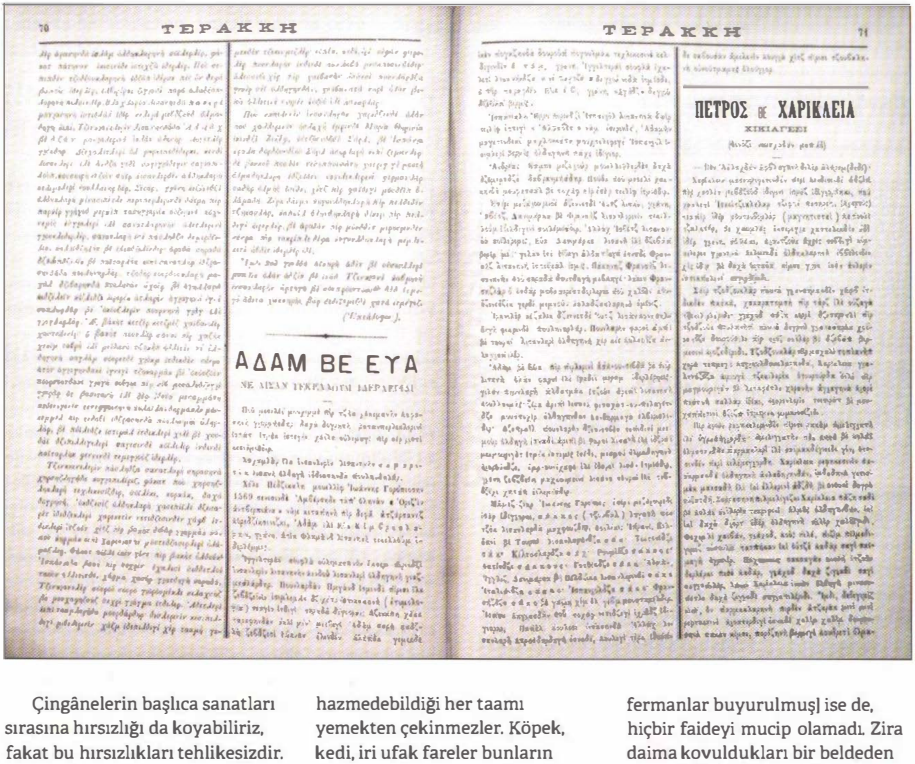
Çingâneler bu yolda merhametsiz ve zalim oldukları halde musikiye olan meyliyet-i tabiyyeleri iktizasınca [doğal eğilimleri sayesinde] her yerde bu sanat üzerinde ibraz eyledikleri maharet-i fevkaladeye bakan kimse hayrette kalır. Kadınları gençlik zamanlarında türkü çağırıp köçek oynamak ve alüftelikle [fahişelikle] iştigal edip, matukladıklarında [azat olduklarında] falcılık ve remilcilikle imrar-ı vakt ederler [vakit geçirirler]. Akd-i nikâhları pek sade ve pek gevşek surette icra olunur. Şöyle ki: Güveyi bir eli ile gelini –velev ki hemşiresi olsun– tutar, ve diğer eline almış olduğu bir toprak kabı havaya doğru fırlatıverir. Hani bu kap tabii yere düşmez mi ya? İşte düştüğünde kaç parçaya bölünürse, nikâhın da müddet-i kanuniyesi o miktar sene için cari olur. Demek olur ki Çingânelerin nikâhı bizimki gibi erkek ile kadının tantanalı surette icra olunan irtibat ve ittihat ve yoldaşlığını cami olmayıp [içermeyip], esasen az vakit için bir münasebetten ibaret olup müddeti de tesadüfi bir tâyindir [tesadüfen belirlenmektedir].

Bu âdemler hasseten hiçbir mezhebe sahip olmadıkları gibi olmak dahi arzu etmezler. Onun için hangi mahalde sakin iseler ol mahalin mezhebini sureten kabul etmiş görünürler. Hristiyanlar arasında Hristiyan, Türkler arasında İslam olduklarını söylerler, fakat batınen ikisini de istihza [içlerinden ikisiyle de alay] ederler. Bu sebepten çocuklarını icap ederse beş on defa vaftiz ederler; elverir ki ziyade para alacaklarını bilsinler. Vlahların [Ulahların] lisanında *bakire* manâsını istidlal eder [anlamına gelen] kelime mevcut olmadığı gibi, Çingânelerin lisanında da *Allah* ve *can* manâlarına ıtlak olunur [gelen] lügatler yoktur. Cehaletleri ol mertebededir ki, kendi lisanları ile anca yedi sayıya değin sayabilip, küsürü için sair lisanlardan aldıkları kelimeleri kullanırlar. Seyyar, yani gezginci oldukları münasebetle beraberlerinde daima bir bargir [beygir] yahut merkep taşıyarak üzerine köhnemiş eşyaları ile sanatlarının aletlerini yükletirler. Sanatları ise başlıca demircilik, kalaycılık ve elekçiliktir. Arada sırada celepçilik ve baytarlık gibi sanatlar icrasında da bulunurlar. Çadır kurdukları mahal civarında bulunan ahır ve ağıllara geceleyin gizlice girerek atların ayağına iğne saplarlar ve öküzlerin burnunu yağ ile yağlarlar. Az vakit geçer geçmez hayvanlar hastalanır. O vakit bunlar sanki bir hâzık [usta] hekim tavrı ile meydana çıkıp illetin ne olduğunu sağlam surette hükm ettikten sonra atın ayağındaki iğneyi çıkarmak ve öküzün burnundaki yağı güya bir nev mualiceye yarar ot vasıtası ile def edip mesammat-ı bedeniyenin [cilt üzerindeki gözeneklerin] teneffüsünü kolaylandırmakla mükemmel bir tedavi icrasında bulunmuş olurlar, ve böylece istimal ettikleri [yaptıkları] hile ve hudayi [başıboş] cibilliyetleri sayesinde köylüler indinde baytarlık fenninde temeyyüz ederler [kendilerini gösterirler].

ΤΕΡΑΚΚΗ

ΤΖΙΝΚΙΑΝΕΑΕΡΕ ΔΑΙΡ

ΤΕΡΑΚΚΗ

ΤΕΡΑΚΚΗ

ΑΔΑΜ ΒΕ ΕΥΑ

ΠΕΤΡΟΣ ΔΕ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ

Çingânelerin başlıca sanatları sırasına hırsızlığı da koyabiliriz, fakat bu hırsızlıkları tehlikesizdir. Şöyle ki, korkak, daha doğrusu, ökçesiz oldukları hasebiyle cesaret edecekleri hareketlerin neticesinden havf ettikleri [korktukları] için hiçbir vakit duvar yarmak, kapı kırmak gibi harekâtın mütecasirleri olamazlar [hareketlere cesaret edemezler]. Fakat böyle iken yine bir vakit oldu ki İspanya'da vaki bir şehrin ahalisi şiddetli taun [veba] illetinden karma kasır yattığı [kasılıp kavrulduğu] sırada, Çingâneler sürü sürü yürümekle silahsız muhafızsız şehri yağma ettiler. Âdetleri gibi taamları da [yemekleri de] murdardır. Dişlerinin kesebildiği, midelerinin hazmedebildiği her taamı yemekten çekinmezler. Köpek, kedi, iri ufak fareler bunların indinde baklava mesabesindedir [hükmündedir]. Alessevi[ye] [hiç fark etmeksizin] her bir hayvanın laşesi [leşi] bunlarca yenir şey olduğundan, hayvanata târî [musallat] olan veba illetine nimet gözü ile bakarlar.

Bu kabilenin insanlığın haricinde olan bu hallerinin ıslahı emrinde Maria Theresia, İkinci Jozef, Üçüncü Şarl, ve İspanya kralı dördüncü Şarl asırları gibi zamanlarda vuku bulan teşebbüsât-ı hayriyeye muti olmadıkları ecilden [hayırlı girişimlere boyun eğmedikleri için], nefiliklerine fermanlar sadır olmuş [sürülmeleri için fermanlar buyurulmuş] ise de, hiçbir faideyi mucip olamadı. Zira daima kovuldukları bir beldeden çıkarlar, kabul olundukları diğer bir beldeye giderler, ve aradan bir müddet mürurundan [geçtikten] sonra bir takriple [bir yolunu bulup] defa[larca] kovuldukları memlekete avdet ederler [dönerler] idi.

İmdi bu yolda aykırı âdet ve usullere malik olan acip ve inat Çingâne kavmini insanların artığı ve süprüntüsü addetmeye adeta hakkımız var dediğimizde hata etmeyiz.

(*Eptalofos*)[8]

(*) Lisan-ı Farsi'de mevcut *Luli* kelimesinin güzel ve nazik kız veya oğlan manasına atlak olunuşuna bakılırsa. *Lohoni* tabirine müracaat abesle iştigal demektir. S. T.

DİPNOTLAR

1 Evangelia Balta, *Gerçi Rum isek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, çev. Nazif Bozatlı vd. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 267-68.

2 Günil Özlem Ayaydın Cebe, "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik" (Yayınlanmamış Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2009), 370.

3 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca *Anatoli* Gazetesi", *Kebikeç*, no. 44 (2017): 145-87.

4 Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013); daha dönemsel bir değerlendirme için bkz. Ceyda Yüksel, "Buçuk Millet: The Ottoman Gypsies in the Reign of Sultan Abdülhamid II (1876-1909)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009).

5 Yazıda verilen tek dipnotun sonunda "S. T." harfleri bulunmaktadır.

6 Söz konusu bilgilerin izini 19. yüzyılın belli başlı ansiklopedilerinde sürmek mümkündür. İlginç bir biçimde, yazıda verilen bazı örnekler Walter Benjamin'in dipnot 7'de değinilen konuşmasında da aynen kullanılmıştır.

7 Walter Benjamin, *Radyo Benjamin*, ed. Lecia Rosenthal, çev. Cemal Ener ve Elif Okan Gezmiş (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 141.

8 Bu ifade "yedi tepe" anlamına gelip İstanbul için kullanılan adlardan biridir. Bu bilgi için Evangelia Balta'ya teşekkür ederim.

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Şark ve İtilâf Devletleri

2 NISAN 1919 **İKDAM**

Paris 1- Fransız gazetesi "Şark ve Müttefiklerin Vazifesi" serlevhası altında neşrettiği bir makalede diyor ki: Düşmanlar tamamen arz-ı teslimiyet ettikleri takdirde sulh müsmir olacaktır. Harp etmek istemediğimizi ne derece kuvvetle ihsas edersek o nispette Almanları teşci etmiş ve Bolşeviklerin küstahlığına meydan vermemiş oluruz.

Saatler Bir Saat İleri Götürülecek

2 NISAN 1919 **İKDAM**

Yaz saatlerinin tatbiki

Müttefikin Kömür Şubesi tarafından tebliğ olunmuştur: Düvel-i Müttefike fevkalade komiserlerine vekaleten hareket eden Müttefikin Kömür Şubesi, alakadar devairle istişare neticesinde 10 Nisan'dan itibaren yaz saati tatbik edileceğinden 9- 10 Nisan gecesi nısfü'l- leyden itibaren büyük ve küçük umum saatlerin bir saat ileri götürülmesi lüzumunu ilan eder. Binaenaleyh devair-i askeriye ve mülkiye, müessesat-ı diniye, nafıa şirketleri, seyr ü sefain kumpanyaları, mektepler, fabrikalar ve bilumum ahalinin mezkûr ilana tevfik-i hareket etmeleri rica olunur.

Mesai Teşkilatı Nasıl Olacak?

3 NISAN 1919 **İKDAM**

Paris 2 Nisan- Beynelmilel Mesai Encümeninde kabul edilen Beynelmilel Teşkilatı Muahedesi 41 maddeyi muhtevidir. Muahedeyi akdeden Düvel-i Muazzama cihan sulhunun tesisini arzu ettiklerini beyan ederler. Şu kadar ki hâl-i hazırdaki mesai şeraiti birçok haksızlıkları ve bi'n-netice gûnâ gûn sefaletleri müeddi olduğu cihetle cihanın sulh ve ahengi taht-ı tehdididde bulunmaktadır. Buna çare olmak üzere teklifat-ı âtiye dermeyan edilmektedir:

> Mesai saatinin yevmiye ve haftada hadd-i asgari ve hadd-i azami itibarı ile bir intizam altına alınması, açıkta bulunan mesainin muvafık surette tanzim ve tevzii ve kesadlığa karşı mücadele, muvafık-ı ma'delet bir surette yevmiyelerin tayini, işçilerin hastalığı ve iş esnasında hasıl olacak cerihalara karşı muhafazası, işçi çocuklarının, gençlerinin, kadınlarının, ihtiyarlarının himaye ve sıyâneti. Kendi vatan-ı asliyelerinin haricinde müstahdem bulunan işçi menafinin muhafazası, serbesti-i içtima düsturunun kabulü, fenni talim ve terbiye teşkilatı vesaire. [...]

Ziraatımız Ne Halde ?

4 NISAN 1919 **SABAH**

Bu seneki zer'iyyat hakkında malumat almak üzere müracaatta bulunan muharrirlerimizden birine Ziraat Müdüriyet-i Umumiyesinden âtideki malumat verilmiştir:

Zer'iyyatın geçen seneye nisbeten dûn yani yüzde yirmi noksan olması bazı sebeplerden neşet etmiştir. Bunlardan biri yağmurların fazla devam etmesi, ikincisini de asayiş meselesi teşkil eder. Çift ve çubuk sahipleri eşkıya korkusundan lazım gelen faaliyet-i ziraiyeyi gösteremediklerinden zer' edilmesi (ekilmesi) lazım gelen arazi bu suretle gayr-ı mezrû kalmıştır. Malumunuzdur ki evvelce vilayat-ı müstevliye de (ele geçirilen de) dahil olduğu halde bütün Memalik-i Osmaniye'nin 66 milyon dönüm mezrû (ekilmiş) saha-i arazisi vardı. Sulhtan sonra bu miktar zer' edilemeyeceği tabiidir. Çekirge afetine gelince: Geçen seneden daha müthiş baş gösteriyor. Geçen sene ifâsı lazım gelen bazı tedabirin vakit ve zamanında ittihaz edilememesi çekirgelerin bu sene ziyadeleşmesine sebep olmuştur. Çekirge mübadelesine memur Alman mütehassısları müfârekatı (ayrılması) üzerine teşkilata halel gelmemiştir. Çünkü onlar müfettişti. Esas kadroyu ihtiyat zabitleri ile zürra olup da taht-ı silaha alınan askerler teşkil ediyordu. Umumi terhis dolayısıyla terhisleri ihrâ kılınan askerlerin yerine ücret ile amele tutulmuştur. Çekirge mücadelesi için Ziraat Nezareti 120 bin lira talep etmiş 80 bin lira verilmiştir.

Darülfünûnlu Hanımlar Şerefine

5 NISAN 1919 **SABAH**

Dün Darülfünûnlu hanımlarımız şerefine, Türk Kadını Dershanesinde verilen konser pek mükemmel olmuştur. Konsere kaimen istima olunan Marş-ı Sultani ile başlanmış ve ba'dehû Müfide Ferit Hanım hemen kaffesi münevver hanımlarımızdan mürekkep olan sâmiine feminizm yahut daha doğrusu kadınlığın erkekler ile hukuk-i mütesaviyeye malik olması lüzumu hakkında uzun bir konferans vermiştir. Hatibe feminizmin ezmine-i kabul-i tarihiyeden zamanımıza kadar feminizmin mufassal bir tarihçesini yaptıktan sonra, ezmine-i ahirede kadınlara bahşedilen hukuka intikal ederek, hanımlarımızın hukuk-i siyasiye talep etmediklerini fakat bütün şuabat-ı ilim ve irfanda ve bütün mesleklerde erkekler ile hukuk-i mütesaviyeye nail olmalarını talep ettiklerini ve kadınlarımıza hem mükemmel bir ev kadını olacak ve hem de cidal-i maişette (geçim mücadelesinde) mevkilerini temin edecek bir terbiye vermek lazım geldiğini söylemiş ve alkışlanmıştır. Bunu müteakip dershanenin muallimin ve muallimeleri tarafından

alaturka bir konser ve davetli bulunan erkan-ı matbuata da bir çay ziyafeti verilmiştir.

Nazar-ı Dikkati Calip Bir Mesele

9 NISAN 1919 **SABAH**

Samsun'da münteşir Ahali gazetesinin verdiği malumata nazaran Rum çeteleri tarafından civar köylerde Müslüman kızları kaçırılarak para mukabilinde şuna buna cebren verildiğinden bahisle Hükümetin nazar-ı dikkati celbediliyor.

Rum Eşkıyasının Vahşetleri

8 NISAN 1919 **İKDAM**

Kartal Kazası mülhakından Pendik civarında Rum eşkıyasının son günlerde tecavüzlerini arttırmakta oldukları haber alınmaktadır. Bu bâbda istihsal olunan malumata nazaran mahal-i mezkûrde hayvan otlatmakta olan iki İslam kız çocuğu eşkıya tarafından kaldırılmış ve on dört yaşında İsmail namında bir çocuk on beş yerinden, on iki yaşında Receboğlu Mustafa on sekiz, on yaşında Mahmutoğlu İsmail altı ve Balıkesir muhacirlerinden on yaşında bir çocuk da dört yerinden bıçakla yaralanmış ve parça parça kesilmek suretiyle itlâf edilmişlerdir. Karye ahalisi tarafından icra kılınan taharriyat neticesinde doğranmış olan cesetler Aydos Dağı eteklerinde bulunmuş ve defnedilmiştir. Menhus maksatlarla icra kılınan pek vahşiyane cinayetler karşısında Hükümetten faaliyet, azim ve şiddet beklemekte kendimizi pek haklı görüyoruz.

Parklarda Fransız Musikası

9 NISAN 1919 **İKDAM**

İstanbul halkının kendi haklarında gösterdikleri misafirperverliğe bir mukabele-i cemile ibraz olunmak üzere her hafta Cuma günleri bir Fransız askeri bandosunun münavebeten Sultan Ahmet ve Gülhane parklarında terennüm eyleyeceği Fransız Miralayı tarafından daire-i adesine tebliğ olunmuştur. Musika ilk defa önümüzdeki Cuma günü Gülhane Parkında terennüm edecektir.

200 Kuruşa Kundura

10 NISAN 1919 **SABAH**

Amerika'dan bir vapor fotin, iskarpin, kadın iskarpinleri yola çıkarılmıştır. Fotinlerle iskarpinlerin seviyen ikişer yüz kuruşa satılacağını Amerika şirketi şimdiden ilan etmiştir.

Kemal Bey Dün İdam Edildi

11 NISAN 1919 **İKDAM**

Yozgat tehcir-i fecayiinde medhaldar olduğu cihetle Divan-ı Harb-i Örfi tarafından muhakemesi icra edilmiş olan Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal ve Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik beylere ait muhakeme hitam bulmuş ve haklarında olan hüküm verilmiş idi. Müdde-i umuminin talebi vechile Kemal Bey hakkında verilen idam hükmü dün akşam saat yedi raddelerinde Beyazıt'ta icra edilmiştir.

Bu bâbda matbuata suret-i âtide münderiç tebliğ-i resmi tevdi olunmuştur: "Yozgat Livası ile Boğazlıyan Kazası Ermenilerinin tehciri esnasında vukua gelen katl-i nüfus ve nehb-i emval (yağma) maddesinden dolayı Divan-ı Harb-i Örfice bi'l- muhakeme idamına karar verilmiş olan liva-yı mezkûr esbak Mutasarrıfı ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hakkındaki hükm-i mezkûrun icrası irade-i seniyye-i hilafet-penahiye iktiranına mebni hükm-i mezkûr bu gün saat yedi raddelerinde icra edilmiştir. [...]

Yozgat Jandarma Kumandanı Tevfik Bey on beş sene kalebentliğe mahkum edilmiştir.

Kadıköy Spor Kulübünde

12 NISAN 1919 **İKDAM**

Kadıköy İttihat Spor Kulübünde dün fevkalade bir müsabaka yapılmıştır. BU memleketimizin en büyük kulüplerinden olan Altın Ordu ile Fenerbahçe Kulübünün bütün müsabakalarını ihtiva ediyordu.

Evvela üçüncü takımlar başladı. Sıfıra sıfır berabere kaldılar.

Bilahare ikinci takımlar başladı. Sıfıra karşı bir sayı ile Fenerbahçe Kulübü kazandı. Bundan sonra birinci takımlar arasında oyun başladı. Hakem vazifesini Galatasaray Kulübü Reisi Ali Sami Bey ifâ eylemekte idi.

Oyun dört sene zarfında yapılan maçların en heyecanlısı idi. Bunda da sıfıra karşı bir sayı ile Fenerbahçe Kulübü kazandı.

Yunanistan'dan İthalat

13 NISAN 1919 **İKDAM**

Aya Nikola namlarını haiz iki Yunan yelken sefinesi 1554 parça sabun ve zeytinyağ hamulesiyle limanımıza gelmiştir.

Bir Yunan sefinesiyle dün Selanik'ten şehrimize makara, konserve, deri ve kösele gelmiştir.

Bir Yunan yelkenli gemisiyle Adalardan şehrimize 8644 sandık limon, portakal, sakız ve yumurta gelmiştir.

Hapishaneler İnşaatı

14 NISAN 1919 **İKDAM**

Üsküdar ve İstanbul tevkifhanelerinin inşaatı bitmek üzeredir.

Bursa, Tekfur Dağı, Eskişehir hapishanelerinin inşaatına devam olunmaktadır. Bunlardan başka, Beyoğlu tevkifhanesiyle hapishane-i umumi binası inşa edilmek üzere münasip arsalar aranmaktadır.

Ekmek Fiyatı

14 NİSAN 1919 SABAH

Birkaç haftadan beri Anadolu'dan hububat pek az miktarda gelmektedir. Bu miktar ile vesika ekmeği ihzar etmek mümkün olmadığından müdüriyet hariçten Amerika ve yerli buğday unu almak mecburiyetinde kalmış ve bu sebeple ekmek fiyatını tezyide mecbur olmuştur. Bu günkü iktisadi vaziyete nazaran hariçten alınmış olanlarla kilosu sekiz kuruştan aşağı ekmek temin eylemek mümkün değildir. Çünkü bu fiyat ile de hükümet her gün lâakal otuz bin liralık bir fedakarlık ihtiyar etmektedir. Şu kadar ki bu hâl azamim on beş gün devam edecektir. Bu müddet zarfında Anadolu'dan zahire celbi için otomobil, şoför ve benzin gibi vesait-i maddiye teminiyle ihzar edilmiştir. Diğer taraftan fukara ve muhtacinin tefriki için büyük bir gayretle çalışılmaktadır. Hakiki muhtacin taayyün edince vesika ekmeği yalnız bu gibilere hasredilecek ve bunlara daha ucuz fiyatla iyi bir ekmek verilecektir. Diğer kısım efrad-ı ahali için de bu günkü ekmek fiyatından daha ucuz fiyattan ekmek satılabilmesi usulü temin edilecektir.

Hakan-ı Mağfûr Addülhamid Han'a Ait Bir Çanta

16 NİSAN 1919 İKDAM

Otuz Bir Mart hadisesini müteakip Yıldız Sarayında mücevherat ve kıymettar eşya ile nukud-ı mevcudeye vaz'iyet edenler hakkında tahkikat icra edilmekte olduğunu "Yıldız Yağmagerleri" serlevhasıyla yazmış ve bunda alakadar olanların hüviyetini tayin eylemekle beraber bu bâbda bazı vesaikin de elde edildiğini ilave eylemiş idik.

Yıldız Sarayının hin-i işgalinde müteaddit eşhas taraflarından ika' olunan yağmagerlik hakkındaki tahkikatın tamiki (derinleştirilmesi) esnasında yeni bir mesele zuhur eylemiş ve bunda alakadar olan zevat hakkında teşebbüsat-ı lazımede bulunulmuştur. Bu bâbda istihsal eylediğimiz malumat-ı mahsusaya nazaran Abdülhamid Han- ı sani hazretleri hal'ini müteakip Selanik'e izam edildiği esnada yanında beraber götürmek arzusunda bulunduğu bir çanta derununda bulunan 900 000 lira kıymetinde mücevherat ve nukud ile tahvilatın hakan-ı mağfurdan cebren alındığı anlaşılmıştı. Bu mesele hakkında icra kılınan tahkikat esnasında çantanın o zaman mahud Hareket Ordusu Kumandanlığında bulunmuş olan Ayan azasından Hüseyin Hüsnü Paşa ile mahdumu esbak Taşlıca Kumandanı Ali Rıza tarafından alındığı ve muahharen Şehremini esbak Tevfik Bey, İstanbul Reji Müdürü Hasan İzzet Bey, Hazım Bey ile "Ayan Heyeti" tarafından Hareket Ordusuna teslim edilmiş olduğu anlaşılmıştır. [...]

Mücevherat ve nukudun Hareket Ordusu erkanı arasında taksim edildiği mütevatiren şayi olduğu ve çanta muhteviyatından kısm-ı azamının cins ve mahiyeti hakkında malumat-ı kafiye istihsal edildiği cihetle makbuzdaki müfredat ile karşılaştırılacak ve zayi olan aksamı icap edenlere tazmin ettirilecektir. Bu mesele hakkında yakında malumat-ı mufassala neşredilecektir.

Son Hafta Zarfındaki Hastalıklar

17 NİSAN 1919 İKDAM

Tıp Fakültesi muayenehanesine son hafta zarfında gelen hastaların yüzde ellisi uyuz, yüzde yirmi beşi frengi, yüzde yirmi beşi de emraz-ı muhtelife hastalarıdır. Frengi ile uyuz bir nisbet-i mütesaviyede tezayüt etmektedir.

Müracaat eden hastaların yüzde yetmiş beşi verem, tüberkiloz mütebakisi emraz-ı muhtelifedir. Emraz-ı sairenin ma'dûd kısmı kesretli olup sebebi de sefalet-i fizyolojiyedir. Çocuklarda ölüm gittikçe mütezâyid bir şekil almaktadır. Tagaddînin (beslenmenin) gittikçe salah kesbedeceği memul bulunmakla hastalıkların da azalması ümit edilmektedir.

İzmir'de Amerika Heyeti

19 NİSAN 1919 İKDAM

İzmir havalisinde harpten mütevellit zaruretleri tehvin (kolaylaştırmak) ve muhtacin halkın ihtiyacatını tatmin için Amerika Hükümeti ve ağniyası (zenginleri) tarafından teşkil olunan komisyon ahiren İzmir'e muvasalat eylemiştir.

Türk Kadını Mecmuası

22 NİSAN 1919 İKDAM

20. Sayısı da nefis bir surette çıkmıştır. Müfide Ferit Hanım'ın feminizm hakkında bir konferanslarıyla müteaddit makaleleri mevcuttur.

Ordumuz Niçin Aç Kaldı

22 NİSAN 1919 SABAH

Enver üç sene zarfında miri fiyat ile 20.600.000 kuruşluk erzak almış

Ocak erkan ve yaranı tarafından körü körüne sürüklendiğimiz bu muharebe esnasında, ordumuz ne gibi sebeblerden dolayı aç bırakıldığı bu gün Harbiye Nezareti'nde icra edilmekte olan tetkikat ve tahkikat ile anlaşılıyor. Harp seneleri esnasında, askerlerimiz Kafkas'ın karlı tepelerinde, Irak'ın kızgın çöllerinde aç olarak ölüm ve açlıkla pençeleşirken, Enver Kuruçeşme'deki yalısında, her türlü esbab-ı huzur ve refahını istikmal ile uğraşıyor, hanesini muhtelif ve mütenevvi erzak ve zahire ile lebaleb dolduruyordu.

Salahiyettar bir membadan aldığımız malumata firari Enver üç harp senesi esnasında levazımdan fiyat-ı miri ile yalısına 2 600 000 kuruşu mütecaviz erzak almıştır. Bu miktar erzakı piyasa fiyatına tah-

vil edecek olursak o zaman Enver'in üç sene zarfında beş yüz bin lirayı mütecaviz erzak almış olduğu ve bu heder ve israf yüzünden biçare askerlerimizin aç çıplak kalmış oldukları tebeyyün eder. Bu husus hakkında alacağımız tafsilatı peyderpey karilerimize arz edeceğiz.

Hanımlarımızın Bir Muhtırası

22 NISAN 1919 **SABAH**

Asri Kadın Cemiyeti Katib-i Umumiliğinden:

Asri Kadı Cemiyeti delaletiyle Türk kadın cemiyetleri tarafından Beynelmilel Şura-yı Nisvan'a gönderilmek üzere ihzar olunan muhtıra ikmal olunarak tetkik ve irsal edilmek üzere dün son bir içtima akdedilmiştir. Mezkûr muhtıra ba'de'l imza doğrudan doğruya Beynelmilel Şura-yı Nisvan Reisesi Lady Alberdin hazretlerine gönderilecektir.

Firari Talat'ın Hollanda'dan Tardı

24 NISAN 1919 **SABAH**

Matin gazetesi Lahey'den istihbar ediyor: Hükümet Lahey Şehrinde kemal-i ihtimam ile saklanmakta bulunan Sadr-ı esbak Talat'ı kovmaya karar vermiştir. Osmanlı Sefareti, Talat lehine müdahalede bulunmaktan istinkaf eylediği cihetle merkum Almanya'ya avdet etmeye muztar kalmıştır.

Sulh Konferansı İzmir'in Akıbeti ve Amerikalılar

25 NISAN 1919 **SABAH**

New York gazeteleri Sulh Konferansındaki Amerika murahhaslarının İzmir'de Rumların, ahalinin büyük bir kısmını teşkil etmekle beraber şehri mezkûrun adeden haiz-i ekseriyet olmadıkları bir hinterlandın tarik-i bahrisini teşkil ettiği nokta-i nazarını müdafaa ettiklerini yazıyor.

[Tabir-i ahirle Amerikalılar İzmir'in hakimiyet-i Osmaniye altında kalmasını müdafaa ediyorlar demektir. Zaten İzmir meselesinin bundan daha mantıki ve daha adilane bir surette halledilmesi kabil değildir. Sabah.]

Tahripkar İnsanlar

26 NISAN 1919 **İKDAM**

Bazı kimselerin park ve bahçelerde çimenler üzerine oturdukları ve fidanlara yaslanıp kırdıklarını ve men etmek isteyen bahçe muhafızlarına mümaanat ettikleri (engel oldukları) görüldüğünden bu gibi tahribata meydan bırakmamak üzere bunlardan caza-yı nakdi ahzı hakkında ittihaz olunan karar polis memurlarına tebliğ olunmuştur.

Levazımat-ı Askeriyeden Erzak Alanlar

27 NISAN 1919 **İKDAM**

Harp esnasında en ziyade sû-i istimalât ika' olunan Levazımat-ı umumiye-i Askeriye İdaresinin hesabatının tetkikine memur "Tetkikat ve Tasfiye-i Hesabat" Komisyonu tetkikatına devam eylemektedir.

Harp seneleri esnasında tekalif-i harbiye ve mübayaa suretiyle levazımat ambarına ithal olunan ve askerin ihtiyacına sarfı muktezi olan erzaktan mühim miktarı askerlikle alaka ve irtibatı olmayan bazı zevata mahud levazım Reis-i İsmail Hakkı Efendi'nin emriyle tevzi edildiği anlaşılmış ve bunların miktarıyla ahizlerinin esamisini mübeyyin bir defter tanzim olunmuştur. İstihbaratımıza nazaran adedi elli altıya baliğ olan ahizlerin aldıkları zahirelerin fî-i mirisi ceman 3 694 804 kuruşa ve yalnız firari Enver Efendi'ninki 2.760.000 kuruşa baliğ olmuştur.

Komisyon bu me'hûzâtın bedelatının istirdadına karar verdiği cihetle alınan erzakın tarih-i ahizlerindeki piyasa fiyatının aliyü'l- müfredat iş'arı Dersaadet Ticaret Odası Riyasetine tebliğ edilmiştir. Oradan gelecek cevaba göre hariçteki piyasa üzerinden erzak bedelatı istirdat edilecektir. Bunlardan başka bazı sevkiyat ambarlarında bu ve buna mümasil yolsuz erzak vesaire tevziatı ve inşaat ile techizat ambarlarının bazılarında harice satış muamelesi yapıldığı anlaşılmış olduğundan bunların da tetkikatına başlanmıştır.

Suriye meselesi

28 NISAN 1919 **SABAH**

Hicaz Hükümdarı'nın mahdumu Emir Faysal Salı günü Paris'ten hareket eylemiştir.

Le Matin gazetesinin verdiği malumata göre Emir Faysal Suriye'deki vekalet ve himayenin Fransa'ya tevdii hakkında Mösyö Klamensu ile anlaşmıştır. Bu suretle Düvel-i muazzama arasında menatık-ı nüfuza taksimi projesi suret-i kat'iyyede terk edilmiştir.

Tan gazetesinin aldığı malumata göre Emir Faysal Mösyö Klamensu'ya göndermiş olduğu bir mektupta Şark meselelerinde Fransa ile akdi arzu edilen itilâfnamenin teferruatını tayin ve tesbit etmiştir. Bu bâbdaki müzakerat, İngiltere ile Fransa arasında şayan-ı memnuniyet bir surette devam eylemektedir. Umumiyetle zannedildiğine göre Şark meselesi bütün alakadarları memnun edebilecek bir surette hall ü fasl edilebilecektir. (neticeye bağlanacaktır)

Mustafa Kemal Paşa

30 NISAN 1919 **İKDAM**

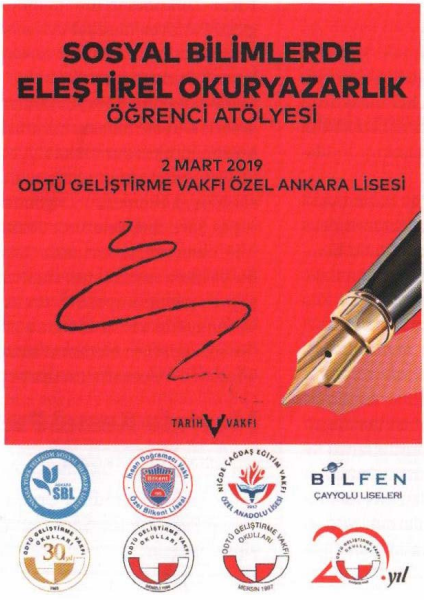
Sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Umum Şark Orduları Müfettişliğine tayin edilmiştir.

Tarih Vakfı Ankara'da

ODTÜ GELİŞTİRME VAKFI ÖZEL ANKARA LİSESİ TARİH ÖĞRETMENİ ÖYKÜ OBEN ŞUMNULU, İSTANBUL'DAN ANKARA'YA "SOSYAL BİLİMLERDE ELEŞTİREL OKURYAZARLIK ÖĞRENCİ ATÖLYESİ" YOLCULUĞUNUN ÖYKÜSÜNÜ ANLATIYOR. ARDINDAN TOPLANTIYA KATILAN İKİ ÖĞRENCİNİN ATÖLYE DENEYİMLERİNE YER VERİYORUZ.

ÖYKÜ OBEN ŞUMNULU

Öğrencilerime sınıfın dışında farklı eğitim ortamları sunma isteğim 2017 Mayıs ayında beni ve bir grup gönüllü öğrencimi Özel Şişli Terakki Lisesi'nin düzenlediği "Terakki Tarih Günleri" ile buluşturdu. Öğrencilerimin içinde bulundukları ortamdan aldıkları keyif, farklı okulların öğrencileriyle olan paylaşımlarından duydukları mutluluk ve yaşadıkları olumlu deneyim bundan sonra düzenlenecek olan tarih günlerine katılma isteğimizi daha da artırdı. Yeni dönemdeki "tarih günlerini" beklerken Tarih Vakfı yürütücülüğünde gerçekleşmesi planlanan eğitim projesi hakkında bilgi içeren ve bizi de davet eden bir elektronik posta aldık. Tarih Vakfı'nın daha önce gerçekleştirmiş olduğu "Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Ülkelerden Mesaj Var: Gençler Cihan Harbi'ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" çalışması hakkında bilgim vardı. Fakat hayranlıkla izlediğim, gençler için gençlerle birlikte yürütülen bunun gibi bir projeye dâhil olmak için nereden ve nasıl başlayacağım konusunda bir fikrim yoktu. Hâlbuki Ankara'dan "Terakki Tarih Günleri"ne katılan tek okul olarak farkında olmadan bir başlangıç yapmış, Tarih Vakfı Gönüllüsü Fırat Güllü Hoca'nın beni, okulumu ve öğrencilerimi Tarih Vakfı ile tanıştırmasına zemin oluşturmuşuz. Bizi yeni başlayacak projeye davet eden iletide, Tarih Vakfı Gönüllüsü Nalan Balcı, projenin en temel iki kazanımının; "öğrencilerin çatışma içeren konularla ilgili araştırma becerisi kazanarak taraf içermeyen taslak çıkarmak ve yazmak", "farklılıklarımızla bir arada yaşama ve bu üslubun tarih yazımına yansıması" olduğunu belirtiyordu. Ders ortamında tartışıp vurguladığımız konuların Tarih Vakfı çatısı altında öğrencilerimiz için çalışma alanına dönüşecek olması bizleri çok heyecanlandırdı.

Okulumun onayı ve desteği ile 2017-2018 yılında yürütülen "Tarih Eğitimi ve Barışın Dili: Gençler Tarihi Olayları Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" projesinde on öğrencimle beraber yer aldık. Yaklaşık altı aylık bir döneme yayılan bu eğitim projesi boyunca öğretmen atölyesine katılmak için ben yalnız olarak bir defa, öğrencilerimiz ile üç defa İstanbul'a gittim. Bu yolculuklarımızın sohbet konuları arasında, gençler için yürütülen bu özverili çalışmaların Ankara'da daha fazla öğrenciye ulaşmasının önemi ve gerekliliği vardı. Ankara'dan katılan tek okul olmak bizi üzüyordu. Atölyeler boyunca yapmış olduğumuz akran tartışmaları, öğrenci ve öğretmenlerin iştirakiyle düzenlenen ortak tartışma forumları, akademisyen konuşmaları ve sonuç ürünlerimizi paylaştığımız "tarih panayırı" daha çok öğrenciye ulaşmalıydı. Öğrencilere sosyal bilimler alanına özgü temel becerilerin kazandırıldığı alternatif eğitim ortamları yaygınlaştırılmalıydı. Eleştirel düşünen, araştırma yapmak için yöntem kullanabilen, geçmişteki olayları çok yönlü anlayabilmek için empati geliştirebilen, toplumsal ve siyasi olaylara farklı perspektiflerden bakabilen bireylerin yetişmesini amaçlayan bu tarz projelerin yok denecek kadar az olması, bu projeyi daha da değerli kılıyordu.

Tarih dersleri; müfredatın yoğunluğu, içeriğinin sunuluş şekli ve sınav gerçeği bir araya geldiğinde, tarihe ilgi duyan gençleri bile zaman zaman kendinden uzaklaştıran bir hal alabilmektedir. Başka alanlarda öğrenciler için projeler, yarışmalar, olimpiyatlar gibi etkinlikler olmasına rağmen sosyal bilim derslerine özellikle de tarih dersine

yönelik öğrenci merkezli etkinlikler yetersiz kalmaktadır. Tarih Vakfı çatısı altında toplanan atölye çalışmaları ve eğitim projeleri gençler için gelişim fırsatı yarattığı kadar alandaki bu boşluğu da doldurmaktadır. Tarih Vakfı'nın tarihteki tartışmalı konuları konuşmayı, birlikte düşünmeyi, üretmeyi, resmi tarih anlayışı odağından uzaklaşıp çok boyutlu analiz yapmayı seven gençlere sunduğu bu olanaklar, İstanbul dışındaki gençlere de ulaşmalıydı. Tarih Vakfı'nın projelerinden daha çok gencin faydalanması için Ankara'da da organize edilebileceği konusunda eğitim komisyonu üyeleriyle hemfikirdik. İstanbul'daki gibi projelere destek sağlayan katılımcı okullar bulabilirsek bu arzumuzu gerçekleştirebileceğimiz kanaatine vardık. Bizimle eğitim projeleri yürütebilecek paydaş okullarla iş birliği sağlayabilirsek Ankara'daki gençlerimize de ulaşabilecektik. Üç farklı atölyeden oluşan bir günlük eğitim ile başlangıç yapıp ilerleyen süreçte bir yıla yayılan eğitim projeleri gerçekleştirmeyi hedefledik.

Çalışmalarımıza "21. yüzyılın becerileri" öğrencilerine kazandırmayı eğitim felsefesi olarak benimsemiş, bizimle paydaş olabilecek okullarla iletişime geçerek başladık. ODTÜ Geliştirme Vakfı Lisesi olarak ev sahipliğini yapmayı memnuniyetle kabul ettiğimiz öğrenci atölyesine ODTÜ Geliştirme Vakfı'nın Ankara dışındaki Kayseri, Mersin, Niğde ve Denizli Okulları, Özel Bilfen Ankara Çayyolu Lisesi, İDV Bilkent Lisesi, Ankara Türk Telekom Lisesi paydaş liselerimiz olarak katılım sağladılar. Paydaş okullarla birlikte bir ilke imza atarak Ankara'da 2 Mart 2019'da Tarih Vakfı yürütücülüğünde ODTÜ Geliştirme Vakfı Lisesi'nde "Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık Öğrenci Atölyesi"ni gerçekleştirdik. Bir günlük atölye çalışmasında öğrencilerimiz eleştirel okuryazarlık becerilerini geliştirmek için bir araya geldiler. Ankara'da gerçekleştirilen atölye, Tarih Vakfı'nın gençlere yönelik yaptığı çalışmaları daha fazla öğrenci ve öğretmen ile buluşturarak İstanbul'da yürütülen projelerin yaygınlaştırılması yolunda önemli bir örnek oluşturdu. Bundan sonraki amacımız paydaş okullarla beraber tarih etkinlikleri düzenlemeyi gelenek haline getirmektir. 5 farklı ilden 80 öğrenci ve 14 öğretmenle ilk adımını attığımız beceri temelli eğitim atölyemizde hedefimiz daha fazla paydaş okulla daha çok gencimize ulaşabilmektir.

Gençlerin sosyal bilimler konularını; farklı bakış açılarıyla araştırılabilmesini, geçmiş ile bugünkü dünya arasında bağlantı kurabilmesini, bunları tartışmaya açabilmesini, tarihsel olayların siyasal, toplumsal, kültürel açıdan olabildiğince geniş boyutlu yorumlayabilmesini, metinler ve görseller yoluyla farklı analiz biçim ve becerileri, bilimsel okuryazarlık becerileri kazanabilmesini, tarihsel empati geliştirerek barışçıl bir tarih bilinci oluşturmasını amaçlayan Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık Atölyesi Prof. Dr. Füsun Üstel'in konuşması ile başladı. Prof. Dr. Füsun Üstel, bilgi kanallarının gelişip internet kullanımın artmasıyla birlikte bilgi akışının çok çeşitli ve hızlı olmasının sonucunda, doğru ve yanlış bilgiyi birbirinden ayırmanın güç olduğunu, bu işin üstesinden ancak eleştirel düşünme biçimi geliştirerek gelinebileceğini söyledi. Eleştirel düşünme biçiminin doğuştan gelen değil geliştirilebilen bir beceri olduğunu, bu düşünme biçiminin "karşı çıkmakla" aynı anlamı ifade etmediğini, duyguları değil aklı harekete geçirerek doğru ve yanlış bilgiyi ayırt edebilmenin mümkün olduğunu açıkladı. Orta Çağ tarihçiliği ile modern tarihçilik anlayışı arasındaki farka değinerek "tarihi yapanın da, aktaranın da insan" olduğunu, bu yüzden bir tarihçinin tam anlamıyla objektif olmasının mümkün olmadığını ancak tarafsız olabileceğini, yargıda bulunmadan gerçeği açıklayabileceğini ifade etti. Tarih okuyucuları olarak, bireylerin de bildiğinin ve varsaydığının arkasına geçerek sadece söylenenlerle yetinmeyip söylenmeyenleri de düşünerek "aldanan" olmaktan kurtulabileceğini belirtti. Yanlış bilgiyi yayan taraf olmamanın ahlaki ve vicdani bir değer olduğunu vurgulayarak konuşmasını sonlandırdı.

Eleştirel Okuryazarlık Atölyesi'nin ilk bölümü, Dr. Öğr. Üyesi Erol Köroğlu'nun anlamaya dayalı okuma yapmanın yöntemini anlatan sunumu ile başladı. Okumak ve anlamanın farklı süreçler olduğunu belirterek, metnin bütünlüğünü anlamak için o metnin parçalarını okuyucunun nasıl analiz edebileceğini örneklerle açıkla-

dı. "Matematik İçin Tarih" etkinliğinde, öğrencilerimiz sunumda öğrendikleri yöntemleri uygulayarak okudukları metni analiz ettiler. Öğrencilerimiz, atölye yürütücüsü hocalarımızın desteğiyle derin düşünme becerisini, yargılamadan önce biçimin işleyişini anlamayı, kuşkuyu geçici olarak askıya alıp çözümleme yapmayı, önceliğin metni analiz etmek olduğunu, bu etkinlik sayesinde kavradılar. Köroğlu, bir metni okurken tarafsız olmamızın yolunun kendi önyargılarımızdan kurtulup yazarın ne söylemek istediğini anlamaya çalışmak olduğunu açıklayarak bu etkinliği sonlandırdı.

"Eleştirel Dikkat Çalışması" başlıklı etkinlikte, öğrenciler okudukları öykünün ele aldığı meseleyi ve yazarın bu meseleye yönelik tavrının ne olduğunu anahtar sözcükleri bulup; olay, yer ve zaman çözümlemesi yaparak ortaya koymaya çalıştılar. Onlara verilen soruların yardımıyla bir metni okurken nelere dikkat edeceklerini ve metnin mesajlarını nasıl yorumlayacaklarını uygulayarak öğrendiler. Bu etkinliğe ayrılan sürenin sonunda etkinliğin bitirilmesinde zorlanılması, öğrencilerimizin akran tartışmalarından ve paylaşımlarından aldıkları keyfi bizlere gösterdi.

Atölye'nin ikinci bölümüne grup oyunu ile eğlenceli bir başlangıç yapıldı. Öğrencilerimiz, biyografik anlatım dili kullanarak arkadaşlarını diğer gruplara tanıttıkları bu etkinliği çok sevdiklerini gün sonu değerlendirmesinde de belirttiler. Fırat Güllü, neden birbirimizi tanıttığımızı, kendimizi tanıtma ile arkadaşımızı tanıtma arasındaki farkın ne olduğunu ve bu farkın nasıl hissettirdiğini öğrencilere sorarak "Yaşamı Anlatmak" başlıklı etkileşimli sunumuna giriş yaptı. Bireylerin yaşamından yola çıkarak da tarih anlatılabileceğini, yaşam anlatılarının da tarihe bakmanın bir yolu olduğunu belirterek yaşam anlatısı çeşitlerini ve türlerini açıkladı. Bireylerin yaşamlarına ulaşmak için her zaman yazılı kanıt niteliği taşıyan belgelerin yeterli olmadığını, farklı türlerde yazılmış çeşitli kaynakların araştırmacının vizyonunu geliştirdiğini söyleyip örnek verdi. Hayatın bir roman gibi yaşanmadığını belirterek okur olarak yaşam anlatılarını metinlerine bakarken sorgulayıcı ve eleştirel bakış açımızı koruyup dengeli ve mesafeli bir duruş sergilememiz gerektiğini vurguladı. Yaşam anlatılarını okurken bizi bekleyen tuzaklara dikkat çekerek kişinin kendi yazdığı otobiyografisinin kendi hakkında yazılan bir romandan daha kurgusal olabileceğini, bu durumun örneklerinin mevcut olduğunu belirtti. Aynı olayı farklı anlatan hatıratlar örneği vererek bir tarihçinin veya bir okurun bu soruna nasıl yaklaşması gerektiği sorusunu yöneltip keyifli bir akran tartışması başlattı. Bu tartışmanın ardından, Atatürk'ün Karsbald günlüklerinden yola çıkarak kendisinin neden yaşam öyküsünü yazma girişiminde bulunma konusunda çekimser kaldığı ile ilgili bir başka tartışma başlatıldı. Atölye'nin ikinci bölümüne, "İnsanlar neden yaşamlarını anlatma gereği duyar ve yaşam öykülerini yazarlar" sorusunu, grupların kendi aralarında tartışıp düşüncelerini ortak olarak yazdıkları metinleri, grup sözcülerinin diğer gruplarla paylaşmalarının ardından son verildi.

Atölyenin son bölümüne, sözünü yazıya geçirme imkanı bulamayan kişilerin de bir tarihi olduğu, son dönem tarihçilerinin araştırmalarında bu insanların yaşamlarına da önem verdikleri vurgusuyla başlangıç yapıldı. Sosyal tarihçilerin, bir belge türü olan dilekçe örnekleriyle daha fazla çalışmaya başladıkları belirtildikten sonra günün son grup etkinliğine geçildi. Bu etkinlikte öğrencilerden kendilerine verilen çeşitli göç fotoğraflarından en çok ilgilerini çeken bir fotoğrafı seçmeleri istendi. Her grup kendilerine verilen farklı yönergelere göre çalışıp görevlerini yerine getirdiler. Bazı gruplar seçtikleri fotoğraf hakkında otobiyografi yazarken bazıları biyografi, bazıları tanık oldukları bir olayın anısını, bazıları da bir günlük yazısı yazdılar. Grup sözcüleri çalışmalarını okurken empati yönü çok güçlü yaşam anlatılarının kurgulandığı ürünler, hepimizi çok etkiledi. "Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık Öğrenci Atölyesi" genel değerlendirme yapılarak sonlandırıldı.

Dr. Öğr. Üyesi Erol Köroğlu'nun belirttiği gibi "külyutmaz bir okur olmak, külyutmaz bir insan haline gelebilmek" için eleştirel okuryazarlar olmalıyız. Okuduğumuz her yazı dürüst olmayabilir, bizi bir düşünceye yönlendirmeye çalışıyor olabilir bunun üstesinden ancak eleştirel okuryazarlık becerimizi geliştirerek gelebiliriz. Tarih Vakfı gönüllü hocalarının bunun farkındalığını ve becerisini İstanbul dışındaki gençlere de ulaştırdığı bir güne, anlayarak okumak üzere kodlanmış olarak veda ettik.

2013 yılından beri gençlere alternatif eğitim ortamları sunan Tarih Vakfı'nın, İstanbul dışındaki öğrenciler için ilk kez Ankara'da gerçekleştirdiği bu çalışmanın önümüzdeki çalışmalar için bir öncü olmasını; gençlere bilimsel okuryazarlık, tarihsel empati, çok perspektifli düşünme, tarihi farklı bakış açılarıyla araştırma, tartışma ve yazma becerileri kazandırmayı amaçlayan atölye çalışmalarının ve projelerinin sayısının artarak devam etmesini diliyoruz.

Atölye çalışmalarını yürüten Prof. Dr. Füsun Üstel, Dr. Öğr. Üyesi Erol Köroğlu, Fırat Güllü ve Zeynep Adıgüzel'e, projenin koordinatörlüğünü yürüten Nalan Balcı'ya, katılımcı okul ve tüm öğrencilerimize teşekkür ederiz. Bu atölye çalışmasına ev sahipliği yapmaktan onur duyduk.

ONLARCA ÖĞRENCİ, BİR AMAÇ...

DENİZ KIR - ODTÜ GELİŞTİRME VAKFI ÖZEL ANKARA LİSESİ 10. SINIF ÖĞRENCİSİ

Tarih hayatın gerçekliğini, yansımalarını, geçmişi, geçmişten hareketle şimdiyi, geleceği anlatır insana. İnsan tarihi var etmek için yaratılmıştır. İnsan

tarihi üretir, üretmelidir. Yaşadıkları, düşündükleri, kurguladıkları tarihi var eder. Tarih değişmezdir. Yaşanır, sona erer. Önemli olan insanların avuçları arasında olan bu bilgileri sonsuzluğa aktarmalarıdır. Üzerinde bu sorumluluğu taşıyan onlarca öğrenciyle çıktık işte biz bu yola. Tarihi sonsuzluğa adayabilmek için. ODTÜ Geliştirme Vakfı Ankara Özel Lisesi'nde başka şehirlerden birçok öğrenci ile buluştuk. O gün oraya hepimiz farklı yollardan, aynı amaç uğruna gelmiştik. Cumartesi sabah saat 09:00'da başlamış oldu bu bir günlük serüven.

Salona ilk adımı attığımda etraftaki tatlı heyecan hemen fark ediliyordu. Farklı okullardan, birbirini tanımayan onca kişi sanki yıllardır oradaymışçasına birbirleriyle konuşuyor, paylaşıyor, etraftan yükselen sıcak muhabbet kokuları insanı ısıtıyordu. Saat 09:15'te okulumuzun kültür merkezinde bir açılış konuşmasıyla başladı bu seneki atölye çalışmamız. Bütün öğrenciler bir vücut olduk, anlatılanları dikkatle dinledik. Prof. Dr. Füsun Üstel yalnızca tarih adına değil, hayatımızın her anında bizi kucaklayacak bilgilerini paylaştı bizimle. Etrafımızda dönüp dolaşan bilgilerden bahsetti mesela; yalnızca "bilgi" olarak kabul görülenlerin yanlışlığından. Okumak için, yazmak için, düşünmek için çok fazla bilginin olduğunu ve insanoğlunun ayırt edemediğini. Her insanın eleştirmeye, eleştirilmeye mahkumluğundan söz etti. Eleştiri sızlanma değildi, karşı çıkma hiç değildi. Eleştiri duygulara değil, akla hitap ediyordu. Hepimizin gözlerinin içine bakarak bir bir anlattı eleştirel düşünmeyi. Bu konuşmadan sonra herkes anlamıştı eleştirel düşünmenin, sorgulamanın önemini. Çünkü eleştirmek yanlış değildi.

Konferanstan sonra saat 12:00'ye kadar sürecek iki saatlik Eleştirel Okuryazarlık Atölyesi I başladı. Bu atölye boyunca grup olarak oturduğumuz masalardan, konuşmacıların konuşmalarını dinleyip notlar aldık. Yeri geldi anlatılanlar hakkında makaleler, öyküler okuyup üzerlerine düşündük. Öyle basit bir düşünme değildi, "eleştirel düşünme". Metinleri kavramak, analizlerini yapmak adına teknikler öğrendik. Bilirsiniz, herkes okumayı bilir ama ancak üst bilişimin farkında olan bir okur neyi, nasıl okuması gerektiğini bilir. Atölye bitmeden çıkış kartı olarak gruplarımızla birlikte insanların neden yaşamlarını anlatma gerekliliği duydukları üzerine birer paragraflık yazılar yazdık. Hepimiz farklıydık ve yazılarımız yüzlerce farklı düşüncenin bir arada olmasıyla şekillendi. Herkes farklı düşünüyordu elbette, atölye sonrası herkes herkesin düşüncelerini içinde barındırıyordu. Saat 12:00'yi vurduğunda iki saat öylesine çabuk geçmişti ki yemekhaneye gidene kadar acıktığımızı bile unutmuştuk.

Lezzetli bir öğle yemeğinden sonra etraftaki öğrencilerle olan sıcak sohbet kaldığı yerden devam etti. Hepimiz farklı yerlerden geliyorduk ama tek bir konu üzerine olan düşüncelerimiz, etraftaki öğretmenlerimizin düşünceleriyle filizleniyordu. Bu bir saatlik ara sonrası Eleştirel Okuryazarlık II ve Eleştirel Okuryazarlık III atölyeleri ile gün devam ediyordu. Bu atölyeler kapsamında grubumuzla bir tanışma oyunu oynadık. Herkes kendini tanıtıyor, ardından yanındaki arkadaşını onun kendini tanıtmasından hareketle tekrar tanıtıyordu. Etkinlikte birbirimizi anlattığımız kadarıyla tanıdık böylece.

Ardından bütün atölye boyunca yapılan etkinlikler arasında katılımcıları en çok etkileyen, en çarpıcı aktiviteye sıra geldi. Bu aktivitede dağıtılan birkaç fotoğraf arasından her grup istediğini seçiyor, ardından fotoğraftaki bir kişinin yaşam öyküsünü kâğıda döküyordu. Fotoğraflar seçildi, fikirler paylaşıldı. Paylaşılan fikirler hayatın gerçekliğini olduğu gibi gün yüzüne çıkarıyordu. Farkında olmadan başka insanların hayat hikayelerine tanık olduk. Yazarlarının biz olduğumuz, farklı hayatlara...

Gün sonunda genel bir değerlendirme ile kapanışımızı yaptık. Onca öğrenci, onca öğretmen; bir amaç. Geldiğimiz yerlere geri dönüyorduk artık ancak eskisinden farklıydık. Belki hayatımızın hiçbir yerinde karşılaşamayacağımız insanlarla arkadaş olduk. Birikimlerini bizimle paylaşan Tarih Vakfı'nın değerli üyeleriyle tanışmıştık. Her şeyden öte, ezberlerin hayatı şekillendirdiği bu dünyada eleştirel düşünmeye başlamıştık.

ELEŞTİREL OKURYAZARLIK – MODERN TARİHÇİNİN UYANIŞI

SERAY NAZ GÜNYAKTI -
ODTÜ GELİŞTİRME VAKFI ÖZEL ANKARA LİSESİ 10. SINIF ÖĞRENCİSİ

Bakmak ve görmek arasındaki fark çoğu zaman önemsenmez. Halbuki bu sınırı çeken ve onu önemli hale getiren aslında sorgulamaktır. İnsan sorguladığı ve merak ettiği sürece var olabilir. Okumak da benliğimize yön veren en büyük aktivitedir. Tarih yazmak, yapmak ve okumak da insan ürünüdür ve aslında amaç bilginin ötesine geçip arkasını görebilmektir. Ve tarihi yazanlar da çoğu zaman "tarihin görünmezleri" olur.

Tarih Vakfı'nın bu atölyesinde yer alan ODTÜ Koleji olarak bu seferki atölye çalışmasına ev sahipliği yaptık. Düşündük, çok düşündük, yeri geldi tartıştık, yeri geldi onayladık ve en sonunda hepimiz o kapıdan "modern tarihçi"nin nasıl olması gerektiğinin farkındalığıyla çıkmayı başardık. Sabah 09:00'da hepimiz atölye alanındaydık ve herkesin heyecanı yüzünden okunuyordu. Düşünmek, sorgulamak ve bunları hayata geçirmek isteyen birçok genç görmek beni gelecek adına umutlandırdı ve keyif verdi. Küçük bir topluluktuk fakat düşüncelerimiz bu dünyaya bile sığmayabilirdi. Etraftakilerle biraz kaynaştıktan sonra kültür merkezinde gerçekleşen konuşmaya katıldık. Prof. Dr. Füsun Üstel'in yapmış olduğu konuşma beni gerçekten etkiledi. "'Modern tarihçi kimdir?" diyerek konuşmasına başladı ve okumanın, yazmanın, sorgulamanın önemlerinden tek tek bahsetti. Beni düşündürdüğü nokta ise şu sözleri oldu: "Önemli olan nasıl okuduğunu bilerek okumaktır." Haklıydı, çünkü bir tarihçinin tamamıyla objektif olması gerekirdi. Eğer ne, neden, nasıl, nerede ve ne zaman sorularını doğru yanıtlayabilirsek, bilgiyi tam anlamıyla kullanmış olurduk. Bunu yaptığımız zaman da okuryazarlık ve eleştirel okuryazarlık arasındaki farkı görmek ve anlamak kaçınılmazdır. İşte biz bu atölye çalışmasında bu özellikleri kazanma yolunda güçlü adımlar attık ve göç sorunları, savaşlar hakkında konuştuk. Bilmediğim yeni şeyler öğrenme fırsatım oldu.

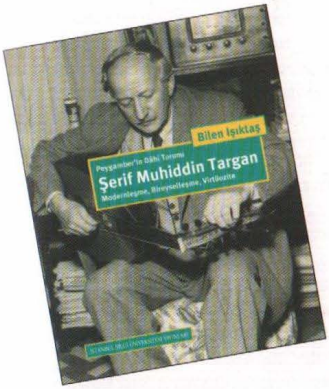
İlk olarak kavramların anlamlarını detaylı bir şekilde öğrenerek başladık. Argüman neydi? Yaşam yazını nasıl oluşurdu? İnsanlar neden yaşamlarını anlatma gereği duyar ve yaşam öykülerini yazarlardı? Kendi gruplarımız içinde tartıştık ve gördük ki bir sürü yeni fikir ve farklı bakış açısı kazanmışız. Molalarda yine diğer okullardan gelen arkadaşlarımız ile konuştuk, çay ve kahve içip biraz hava aldık. Bir sonraki çalışmamızda ise metinler üzerinden değerlendirmeler yaptık. Farklı açılardan bakınca olayların ne kadar hızlı ve derinlemesine değiştiğine şahit oldum. Bir hikayeyi okumak yetmiyordu. İçine girmeliydiniz; araştırmalı ve nedenlerini, sonuçlarını tespit etmeliydiniz. Diğer bir kazanımımız ise "hikayenin anlatanı, sonucu, nedeni ve olayı bakımından nasıl değiştiğini görmek için bir adım daha geriye gidip büyük resme bakmayı" öğrenmek oldu.

Bunların yanı sıra birçok iletişim becerisi kazanmış olduk. Topluluk önünde konuşma, fikirlerini özgürce ama saygı çerçevesi içinde iletme, arkadaşlık becerileri gibi daha sayamadığım birçok beceri elde ederek döndük.

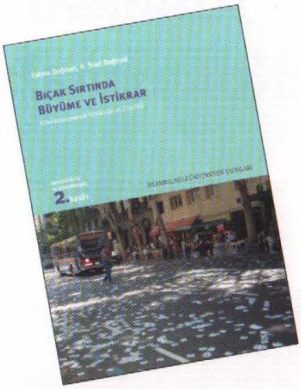
Günün sonunda bir arkadaşımız bunun gibi etkinliklere ve devamına katılmak isteyenler için bir bilgilendirme hazırladı. Herkes gerçekten istekliydi ve bu projeyi de yürüten aslında buydu: modern tarihçilerin gözlerindeki parlaklık ve sonsuz ışık...

Tarih Vakfı ve ODTÜ Geliştirme Vakfı Özel Lisesi'ne teşekkürler.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

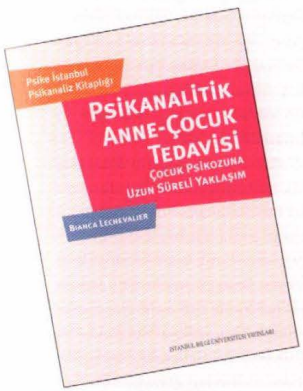
BİLEN IŞIKTAŞ
PEYGAMBER'İN DÂHİ TORUNU ŞERİF MUHİDDİN TARGAN
MODERNLEŞME, BİREYSELLEŞME, VİRTÜOZİTE
576 Sayfa, ISBN: 978-605-399-529-6
Musıkimizin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, Peygamber'in 37. kuşaktan torunu olan büyük ud ve viyolonsel virtüozu Şerif Muhiddin Targan'ın yaşamını, müziksel ve entelektüel serüvenini büyük dönemeçler içinde ele alan, onun bir dâhi olarak anılmasında bıraktığı büyük mirası en küçük ayrıntılarına kadar inceleyen bu eser, müzikolojik anlamda da bir 'ilk'e imza atıyor.

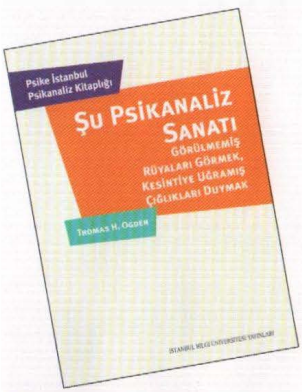
FATMA DOĞRUEL, A. SUUT DOĞRUEL
BIÇAK SIRTINDA BÜYÜME VE İSTİKRAR
KÜRESELLEŞMENİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ
290 Sayfa, ISBN: 978-605-399-531-9
Genişletilmiş ve güncellenmiş 2. baskısında *Bıçak Sırtında Büyüme ve İstikrar* kitabında öncelikle 2008 Finansal Krizi'nin küresel düzeydeki etkisi ele alınıyor. Ardından makroekonomik dengesizlik sorunlarının başta Türkiye ve Arjantin olmak üzere bazı ülkelerde yeniden ortaya çıkışı ve bir kez daha Türkiye ekonomisinin geleceğinin belirsizliğe sürüklenişi kapsamlı bir şekilde analiz ediliyor.

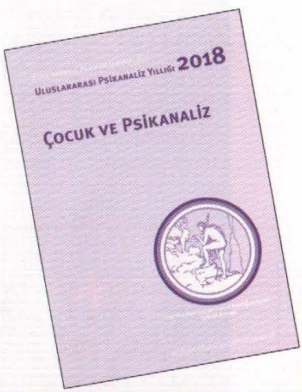
DENİZ T. KILINÇOĞLU
İSLÂM, İKTİSAT, ORDU VE REFORM
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLK İKTİSAT ESERİ VE TARİHSEL BAĞLAMI (RİSÂLE-İ TEDBÎR-İ 'UMRÂN-I MÜLKÎ)
258 Sayfa, ISBN: 978-605-399-533-3
Deniz T. Kılınçoğlu, *İslâm, İktisat, Ordu ve Reform* isimli bu çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kaleme alınmış ilk modern iktisat eseri olan Risâle-i Tedbîr-i 'Umrân-ı Mülkî'yi tarihsel ve düşünsel bağlamı içinde ele alıyor.

BIANCA LECHEVALIER
PSİKANALİTİK ANNE-ÇOCUK TEDAVİSİ
ÇOCUK PSİKOZUNA UZUN SÜRELİ YAKLAŞIM
280 Sayfa, ISBN: 978-605-399-433-6
Otizm ve erken çocukluktaki psikotik süreçlerle çalışmak için anne-çocuk birimini olabilecek en erken zamanda psikanalitik tedaviye almayı öneren Bianca Lechevalier; kitap boyunca seans notlarını da dâhil ettiği detaylı anlatımıyla bize yeni olasılıkların kapısını açıyor.

THOMAS H. OGDEN
ŞU PSİKANALİZ SANATI
GÖRÜLMEMİŞ RÜYALARI GÖRMEK, KESİNTİYE UĞRAMIŞ ÇIĞLIKLARI DUYMAK
184 Sayfa, ISBN: 978-605-399-537-1
Şu Psikanaliz Sanatı, rüya görmenin insan ruhsallığındaki rolünü kavramsallaştırmanın yeni bir yolunu ön plana çıkaran özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışma boyunca "nesne ilişkileri kuramının kökenlerinin yeni bir yorumu", "tutma ve kapsama, olma ve rüya görme" ve "psikanalitik yazım" gibi başlıca konular ele alınmaktadır.

ULUSLARARASI PSİKANALİZ YILLIĞI 2018
ÇOCUK VE PSİKANALİZ
272 Sayfa, ISBN: 978-605-399-536-4
Uluslararası Psikanaliz Yıllığı'nın 10. sayısı olan Çocuk ve Psikanaliz başlıklı bu derlemede yer alan makalelerin, Klein'ın kurucusu olduğu yaklaşıma dayandığını, ancak günümüzde farklı ve çok daha zengin olan kuramsal ve teknik araçlara sahip bir çocuk psikanalizi yaklaşımını temsil ettiklerini söyleyebiliriz.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

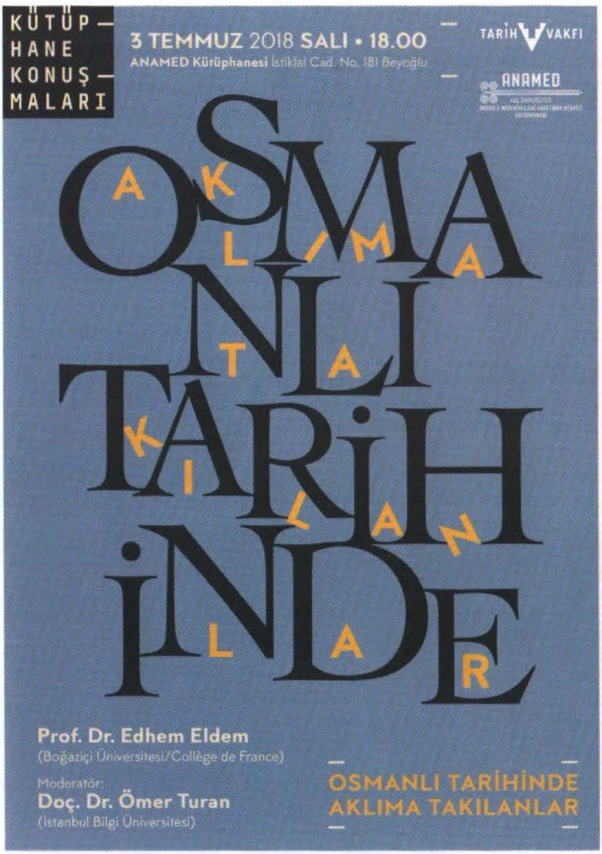
Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 49610 50 Faks: 0212 5513013
e-mail: punto@puntokitap.com

Tarih Vakfı - Anamed Kütüphane Konuşmaları

TARİH VAKFI VE KOÇ ÜNİVERSİTESİ ANADOLU MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN ORTAKLAŞA DÜZENLEDİKLERİ "KÜTÜPHANE KONUŞMALARI", 2018 YILININ TEMMUZ AYINDAN İTİBAREN HER BİRİ KENDİ ALANINDA ÖNE ÇIKAN AKADEMİSYEN VE ARAŞTIRMACILARI KONUK ETTİ.

CAN ERHAN KIZMAZ

Koordinatörlüğünü Ayşe Ozil (Sabancı Üniversitesi; Tarih Vakfı) ve Berkay Küçükbaşlar'ın (Anamed) yaptığı Kütüphane Konuşmaları her ayın ilk salı günü Anamed Kütüphanesi'nde gerçekleştiriliyor. Dizinin odak noktasında Türkiye, Osmanlı ya da Bizans tarihi üzerine yakın zamanlarda çıkmış olan akademik bir çalışma bulunuyor ve konuklar yine kendi alanlarından bir akademisyen ya da araştırmacı eşliğinde bir söyleşi gerçekleştiriyorlar.

"Kütüphane Konuşmaları" Temmuz ayında Edhem Eldem'in (Boğaziçi Üniversitesi, Collège de France) *Mitler, Gerçekler ve Yöntem: Osmanlı Tarihinde Aklıma Takılanlar* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018) isimli kitabı üzerinden Osmanlı ve Türkiye tarihinin ve tarihçiliğinin çeşitli konularının ele alındığı sohbet ile başladı. Moderatörlüğünü Ömer Turan'ın (İstanbul Bilgi Üniversitesi) üstlendiği söyleşide tarihçiliği akademik tarihçilik, vülgarizasyon ve popüler tarihçilik olarak sınıflandıran Eldem, bir uzmanın elindeki malzemeyi geniş kitlelerle paylaşması anlamında vülgarizasyonun değerli bir alan olduğuna dikkat çekti. Popüler tarihçilik ise, Eldem'e göre, yazarın edilgenleştiği ve okuyucuların beklentilerinin öne çıktığı bir pratiği ifade ediyor. Metin arkeolojisinin eleştirel tarihçilik için önemine de değinen Eldem, Şanizade'nin Voltaire'den yaptığı intihal örneği üzerinden bu tür detaylara tarihçilerin eleştirel bir yaklaşımda bulunmamasının sorunlu olduğunu belirtti ve tarihçiliğimizde metin arkeolojisinin zayıflığına dikkat çekti.

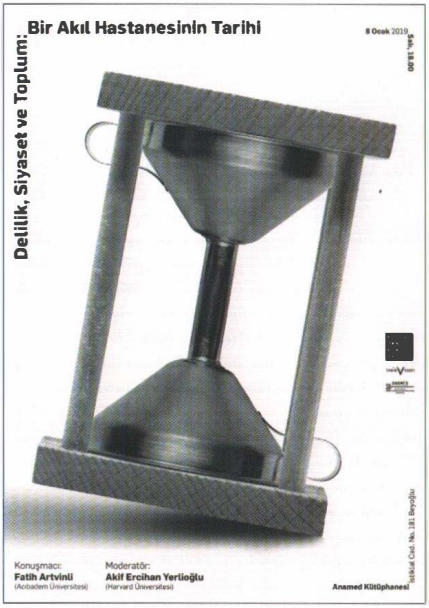
Ağustos ayında Brigitte Pitarakis (CNRS), editörlüğünü Gülru Tanman ile birlikte üstlendikleri ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (İAE) tarafından İngilizce olarak yayımlanan *Hayat Kısa, Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı* (2018) isimli kitabı sundu. Moderatörlüğünü Buket Kitapçı Bayrı'nın (GABAM, Koç Üniversitesi) üstlendiği söyleşide, kitaptaki makaleler görseller eşliğinde tanıtıldı. Kitap, ağırlıklı olarak 2015 yılında aynı adla Pera Müzesi'nde gerçekleştirilmiş olan sergi ve sempozyum bildirilerine dayanıyor. Pitarakis, Anadolu'da Bizans döneminde uygulanan şifa pratikleri, şifahaneler, tıp literatürü, eczacılık ilmi, azizler ve hekimler hakkında çok ilgi çekici bilgiler sundu.

Eylül ayında Saadet Özen ile "Bir Tüketim Nesnesi Olarak Seyahatin Tarihi" başlığı altında yapılan ve moderatörlüğünü Berkay Küçükbaşlar'ın

(Anamed) gerçekleştirdiği söyleşide, seyahatin geçmiş yüzyıllardan günümüze kadar olan tarihi ele alındı. 18. yüzyıldan itibaren köklü bir dönüşüm geçiren seyahat pratiğinin buharlı gemi ve tren gibi seyahat araçlarının devreye girmesiyle yepyeni bir biçim aldığını vurguladı Özen. Artık insanların sadece okuduklarıyla değil, bizzat deneyimledikleriyle de seyahatin öznesi olması ve bunun da bu seyahat pratiğini düzenleyen ve kolaylaştıran acenteler, tur rehberleri gibi diğer pratiklerle eş zamanlı olarak gelişmesi söyleşide yer alan diğer konulardı. Turizmi ortaya çıkaran koşulların 20. yüzyıl boyunca değişmesiyle coğrafyalar birer ürüne, seyahat bir tüketim nesnesine, orta-üst sınıflar için kültürel bir gerekliliğe dönüştü; bu da artık karşımıza "gezgin" kimdir, "turist" kimdir gibi soruları çıkarıyordu.

Ekim ayında Alexis Rappas'ın (Koç Üniversitesi), *Cyprus in the 1930s: British colonial rule and the roots of the Cyprus conflict* (I.B.Tauris, 2014, *1930'larda Kıbrıs: Britanya kolonyal idaresi ve Kıbrıs sorununun kökenleri*) adlı kitabı üzerine Antonis Hadjikyriacou (Boğaziçi Üniversitesi) moderatörlüğünde İngilizce olarak bir söyleşi gerçekleştirdi. Rappas, kitabında Kıbrıs sorununun kolonyal köklerini mikro ve makro ölçekte yaptığı analizlerle incelediğini gösterdi. Çalışmasında karşılaştırmalı ve disiplinlerarası bir yaklaşım izleyen Rappas, İngilizlerin Kıbrıs'ta uygulamaya çalıştıkları ve özellikle 1929 krizi sonrası ortamda otoriterliğin de izlerini taşıyan sosyal mühendisliğin izini sürdü. Söyleşide Kıbrıs'ın iç siyasal olaylarına da vurgu yapan Rappas, aslında Britanya İmparatorluğu'nun kolonyal idaresinin Kıbrıs'ta sağlıklı bir yönetimin ve demokratik bir yapının gelişmesine nasıl ket vurduğunu da örnekler ve olgularla izleyicilerle paylaştı.

Kasım ayının konuğu ise Zeynep Çelik (New Jersey Teknoloji Enstitüsü) oldu. Zeynep Çelik *Journal of the Society of Architectural Historians*'ın (Mimarlık Tarihçileri Derneği Dergisi) Edward Said'in *Orientalism* (*Şarkiyatçılık*) kitabının yayımlanışının 40. yıldönümü için çıkardığı özel dosyada kaleme aldığı makaleden ve de hazırlamakta olduğu yeni kitaptan yola çıkarak bir söyleşi gerçekleştirdi. Moderatörlüğünü Ayşe Ozil'in (Sabancı

Üniversitesi) üstlendiği konuşmada *Orientalism*'in görsel sanatlar ile olan etkileşiminin kritik bir değerlendirmesi yapıldı. Edward Said'in mimariyle ve görsel sanatlarla doğrudan bir ilişkisi olmamıştı ve kitabında bu konulara değinmemişti; fakat bu alanlar Edward Said'in *Orientalism*'inden etkilenmişlerdi. Konuşmada İslam, Osmanlı, kent gibi eksenler üzerinden mimarlık tarihinde oryantalizmin ve oryantalizm eleştirisinin izleri sürüldü.

Aralık ayında Zafer Toprak'ın (Koç Üniversitesi) *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928* (Doğan Kitap, 2017) adlı kitabı üzerine yapılan söyleşinin moderatörü ise Asım Karaömerlioğlu (Boğaziçi Üniversitesi) idi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'de yüksek oranlara varan çocuk ölümleri, fuhuşun yaygınlaşması ve genç kadın intiharları gözlemleniyordu. Yaşanan toplumsal travmaya yönelik olarak genç Cumhuriyet ilk olarak siyasal ve hukuksal reformlara önem verdi; fakat bu girişimler de bu travmanın üstesinden gelmeye yeterli olmuyordu. 1929'daki büyük krizin ardından ve 1930'lar boyunca Kıta Avrupa'sında giderek güç kazanan "yeni insan" anlayışıyla birlikte Ankara, nüfus sorununa çözüm getirici önlemler alarak, evlilikleri özendirerek ve yaşamı aşırılıklardan arındırmaya yönelik ahlaki normları pekiştirerek "kültürel devrim" anlamına gelebilecek bir dizi girişimlerde bulundu ve bu travmanın üstesinden gelmeye çalıştı. Söyleşide bu "yeni hayat" biçimlerinin izi sürüldü.

Anamed kütüphane etkinlikleri, Ocak ayında Fatih Artvinli'nin (Acıbadem Üniversitesi) *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2017) adlı kitabı üzerine yapılan Türkiye'de modern psikiyatrinin doğuşu ve gelişimi hakkındaki söyleşiyle devam etti. Moderatörlüğünü Akif Ercihan Yerlioğlu'nun (Harvard Üniversitesi) yürüttüğü söyleşide Toptaşı Bimarhanesi'nin tarihine odaklanan Artvinli, tımarhanelerin modernizasyonu ile başlayan psikiyatrinin kurumsallaşması sürecini ele alırken, bimarhanedeki gündelik hayattan canlı tasvirler eşliğinde akıl hastanesi projelerine değindi. Luigi Mongeri ve Mustafa Sami Efendi'nin bu konuda yaptığı çalışmalara dikkat çeken Artvinli, akıl hastanesinin Süleymaniye, Toptaşı ve Bakırköy arasındaki seyrini ele aldı ve ıslah pratiklerinden düzenli hasta kayıtlarına, hasta haklarından çeşitli tedavi biçimlerine ve ruh sağlığı yasasına kadar pek çok konu hakkında detaylı bilgi verdi.

Önümüzdeki aylarda da yeni konuklarla devam edecek Anamed Kütüphane Konuşmaları'nda buluşmak dileğiyle.

HAZIRLAYAN: **ZEYNEP BÜYÜKPALTA**

Tarih Vakfı ile Bursa Nilüfer Belediyesi ortaklığında düzenlenen "Tarih Buluşmaları"nda Aksu Bora, "Türkiye'de Feminizmin Tarihine Bakmak" başlıklı konuşmasıyla 5 Mart'ta Nazım Hikmet Kültürevi'nde konuk oldu. Tarih Vakfı ile Nilüfer Belediyesi ortaklığında düzenlenen toplantılar; spordan popüler kültüre, sosyal dönüşümden siyasi gelişmelere pek çok konunun konuşulması ve geçmişin perdesinin aralanması hedefiyle Kasım 2017'den bugüne kesintisiz olarak her ay düzenlenmektedir.

Tarih Vakfı 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü, 10 Mart'ta Füsun Üstel, Günay Göksu Özdoğan ve Nurşen Gürboğa'nın oturum başkanlıklarında düzenlenen "Neoliberal Dönemde Patriyarka ve Feminist Mücadele" başlıklı bir programla kutladı. Füsun Üstel ve Ayşe Durakbaşa'nın açış konuşmalarının ardından Birsen Talay Keşoğlu, İclal Ayşe Küçükkırca, Reyda Ergün, Tuba Demirci, Ece Öztan, Berna Ekal, Banu Kavaklı, Necla Akgökçe ve değerlendirme konuşmasıyla Büşra Ersanlı; kadın hareketinin dünyadaki ve özellikle Türkiye'deki gelişimi ile durumunu dönemlere ayırarak ve hukuk, devlet politikaları, göç ve sendikalar ekseninde çok çeşitli yönleriyle ele aldıkları sunumlar gerçekleştirdiler.

Güz dönemi sona eren Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları 2019 bahar döneminde Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerini konu alarak devam ediyor. 2019'un "Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı" ilan edilmesi sebebiyle, Bilkent Üniversitesi Rusya Çalışmaları Merkeziyle birlikte hazırlanan "Türkiye Kurulurken Sovyet Rusya" isimli programın koordinasyonunu Erol Ülker ve Onur İşçi üstleniyor. Dönemin ilk buluşması da Onur İşçi'nin "Realpolitiğin Ötesinde: Türk Sovyet Dostluğunda Stratejik ve İktisadi Sorunlar" başlıklı sunumuyla 14 Mart'ta gerçekleşti.

Tarih Vakfı Ankara şubesi, mart ayında iki önemli program başlattı. Kurtuluş Kayalı ile "Akşam Dersleri" kapsamında 6 Mart'ta başlayan "Türk Düşünce Dünyası" başlıklı seri; "Düşünsel Ortama Yaklaşım Şekilleri ve Düşünsel Ortamın Gelişim Seyri", "Batılılaşma Serüveninin Farklı Yorumları", "Siyasete Fazlasıyla Yakın ve Yatkın Düşünsel Yaklaşımlar" ve "Düşünsel Ortamın 1990'lı Yıllardan İtibaren Genel Gelişim Dinamiği: Sol Liberalizm, İslami Muhafazakârlık, Milliyetçilik, Kemalizm ve Bu Eğilimlere Mesafeli-Eleştirel Düşünceler" başlıkları altında 4 hafta boyunca devam ederek 27 Mart'ta son toplantısını yaptı.

Tarih Vakfı Ankara şubesinde mart ayında başlayan bir diğer program ise Efpraxia Nerantzaki ile Harun Ömer Tarhan'ın yürütücülüğünde düzenlenen "Yunanca Seminerleri". A2 seviyesindeki program, 12 Mart-30 Mayıs tarihleri arasında her salı ve perşembe devam ediyor.

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'nın mart ayındaki konuğu Şevket Pamuk oldu. Berkay Küçükbaşlar'ın moderatörlüğünde 5 Mart'ta gerçekleşen konuşma, Pamuk'un *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey Since 1820* başlıklı kitabı temelinde şekillendi.

Tarih Vakfı ile ANAMED Kütüphanesi ortaklığında bu ay bir de kitap tanıtım ve imza günü düzenlendi. 16 Mart'ta gerçekleşen toplantıda, Ömer Turan'ın moderatörlüğündeki "Türkiye'de Öğrenci Hareketleri 1950-1971" başlıklı konuşmasıyla Emin Alper, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan ocak ayında çıkan Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri: 1960-1971 başlıklı kitabı çerçevesinde 27 Mayıs'tan 12 Mart'a uzanan dönemi ve Türkiye'de öğrenci hareketlerinin az bilinen yönlerini ele adı. Uluslararası literatüre dayanan bu değerlendirmede; hareketin hem iç dinamiklerine, bağlamına ve neden-sonuç ilişkisine hem de dünyanın farklı kentlerindeki öğrenci hareketleri ile karşılaştırmalara yer verildi.

Tarih Vakfı, Mardin Müzesi ve Dicle Kalkınma Ajansı'nın ortaklığında ve Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Esra Balcı'nın koordinatörlüğündeki "Yukarı Dicle Vadisi Somut Olmayan Kültürel Mirasını Koruma ve Farkındalık Yaratma Projesi" final etkinliğini gerçekleştirdi. Proje kapanış etkinliği, öğrencilerin ürünlerinden oluşan «Kültürüm: Dinliyorum, Çiziyorum, Oynuyorum» sergisinin açılışıyla 12 Mart'ta Mardin Müzesi Sanat Galerisi'nde yapıldı.

MİHRİ: MODERN ZAMANLARIN GÖÇEBE RESSAMI

7 Mart | 9 Haziran

Olin Library - Rollins College

SALT
kurucu Garanti Bankası
Giriş ücretsiz

SALT Galata

saltonline.org

Vefk Şeklinde Hazırlanmış Bir Manzum Tarih Levhası

BORA KESKİNER - İRVİN CEMİL SCHICK

SAYILARIN, HARFLERİN, VE/VEYA KELİMELERİN BELİRLİ ŞEKİLLERDE DÜZENLENDİĞİ VEFKLER MUSKALARA YAZILIR; TILSIM OLARAK KULLANILIR; ŞİFA GETİRDİKLERİNE, İNSANLARI MURADLARINA ERDİRDİKLERİNE İNANILIRDI. TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİ'NDE MUHAFAZA EDİLEN, 1700–1701 YILINDA İSTANBUL'DA BİR MEDRESENİN AÇILIŞINA DÜŞÜRÜLMÜŞ BİR TARİH MANZUMESİ İÇEREN BİR LEVHA, VEFK ŞEKLİNDE DÜZENLENMİŞ OLMASIYLA EMSALLERİNDEN AYRILIYOR.

Değerli hattat arkadaşımız Mehmed Özçay geçenlerde Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki hat eserlerini tetkik ederken alışılmışın çok dışında bir levhaya tesadüf etti.[1] Dörde dört boyutlarında bir şebeke şeklinde tertip edilmiş olan bu levhadaki 16 haneden bazılarında yazılar var, bazılarında ise sayılar. Şebekenin kenarlarında yer yer "sene 1112" ibaresi tekrarlanıyor. Üst ve alt kısımları malesef tahrip olduğundan açıkca okunmayan söz konusu levhanın Latin harflerine çevrilmiş hali, çıkarabildiğimiz kadarıyla şöyledir:

tārīḫ-i medrese-i ḥażret-i şeyḫ-i meşāyiḫi'l-islām sellemehullāh			
357	ṭayyib muşannā	bünyādı zībā	387
ṭıyeb mücellā	388	356	bu ṭarzı ezkā
hem pāk ra'nā	99	269	uḫsen dil-ārā
270	ne güzel dil-ārā	meymen muṭarrā	98
... ve aḳṭār ve erbā'ından yiğirmi tārīḫ istiḫrāc olunur			

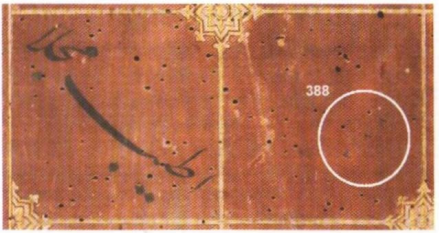

Şeyhülislâm Seyyid Feyzullāh Efendi medresesinin açılışına düşürülmüş tarih levhası. Boş gibi duran hanelerde birer küçük rakam bulunmakla birlikte artık zor okunmaktadırlar
Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 2993. Fotoğraf: Mehmed Özçay

Bu ilginç ve sanatlı levhayı tanıtmak için elinizdeki makaleyi kaleme almayı uygun gördük.

LEVHA VE SANATÇISI

Levhanın başlığındaki "tārīḫ-i medrese-i ḥażret-i şeyḫ-i meşāyiḫi'l-islām sellemehullāh" ibaresinden, eserin bir medresenin açılışına düşürülmüş bir tarih olduğu anlaşılıyor. "Şeyhülislâmların şeyhi"ne aid olduğu ve H. 1112'de açıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bunun Fatih'teki Feyzullāh Efendi

Şeyhülislâm Seyyid Feyzullâh Efendi medresesinin açılışına düşürülmüş tarih levhasından, hanelerden birindeki küçük ve silik rakamı gösteren bir ayrıntı.
Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 2993

(ö. 1115/1703) medresesi olduğuna muhakkak gözüyle bakılabilir.

Erzurum'da doğan Seyyid Feyzullâh Efendi, son kuşak Kadızâdelilerden Vanî Mehmed Efendi'nin (ö. 1096/1685) davetiyle 1074/1663–64 yılında İstanbul'a gelmiş, 1078/1667–68 yılında hâmisinin kızıyla evlendikten sonra hacca gitmiş, dönüşte Yenişehir'de padişahın huzuruna kabul edilerek itibar kazanmıştır.[2] Şehzâde Mustafa'nın ve daha sonra şehzâde Ahmed'in muallimi olarak görevlendirilen Feyzullâh Efendi; 1081/1670–71'de müderris, beş yıl sonra da İstanbul kadısı olmuş, 1097/1685–86'da Rumeli kadı-askeri, 1098/1686–87'de nakîbüleşraf, nihayet 1099/1688'de şeyhülislâm tayin edilmiş, ancak aynı yıl çıkan isyan sonucunda azledilerek Erzurum'a sürülmüştür. Sultan II. Mustafa'nın (h. 1106–15/1695–1703) cülusunu müteakiben tekrar İstanbul'a davet edilerek ikinci defa şeyhülislâm olan Feyzullâh Efendi için Mehmed Süreyyâ Bey, "'âlim, fâżıl, edîb, vecîh, mehîb, nebîh, müfessir, nükte-senc idi" diyor. Ancak aile fertlerini kayırması dolayısıyla birçok düşman kazanmış; 1115/1703 isyanında yine görevinden alındıktan sonra sürgün, tevkif, hapis ve nihayet idam edilen Feyzullâh Efendi'nin —*'İlmiyye Sâlnâmesi*'ne göre— "iḫtirâs, bâdî'-i felâketi olmuşdur". Bununla birlikte birçok yazılı eserinin yanı sıra geriye Erzurum'da bir medrese, bir cami ve bir dârül-kurrâ, Şam'da bir dârü'l-hadîs, Medine'de ve İstanbul'da birer medrese, kütüphane ve mektep bırakmıştır. "Feyziyye" adıyla da bilinen İstanbul'daki medrese, bugün paha biçilmez kitapların muhafaza edildiği Millet Kütüphanesi'ni barındırmaktadır.

Feyzullâh Efendi Medresesi'ndeki manzum tarih kitabesi (üstte) ve çeşmenin kitabesi (altta).
Fotoğraf: Mehmed Özçay

Osmanlılar, manzum tarih kitabelerini her zaman değilse de genellikle ta'lîk hattıyla yazarlardı. Ancak henüz Osmanlı ta'lîk üslûbunun ortaya çıkmamış olduğu Hicrî 1112/1700–1 yılında hazırlandığı göz önünde bulundurulduğunda, levhanın İran şiveli bir nesta'lîk hattıyla yazılmış olması doğaldır. Hattı gerçekten güzel olmakla birlikte eser maalesef imzasızdır, yahut belki imza kısmı tahrip olmuştur. Bir şeyhülislâm'ın kurduğu medreseye düşürülmüş bir tarih olduğuna göre, dönemin kalburüstü nesta'lîk-nüvîslerinin birinin kaleminden çıkmış olduğu tahmin edilebilir. Nitekim yazı dikkatle tetkik edildiğinde, üslûbu itibariyle dönemin maruf hattatlarından Durmuş-zâde Ahmed'in (ö. 1129/1716–17) eseri olmasının kuvvetle muhtemel olduğu görülür. Üslûbunun yanı sıra levhanın Durmuş-zâde'ye ait olduğuna bir diğer delil de Feyzullâh Efendi Medresesi'yle çeşmesinin üzerinde, mermere hâk edilmiş olan kitabelerin, keza ketebeli olmamakla birlikte, bu değerli hattata ait olduğunun bilinmesidir.[3] Medresenin, yine Hicrî 1112 tarihini veren tarih kitabesinin metni şöyledir:

Lṭ'âce Feyżullâh Efendî ḥażret-i müftiyi'l-enâm
Eyledi bünyâdına bu dâr-ı 'ilmiñ ihtimâm
Laf̱ẓen ü ma'nâen didim itmâmına târîḫ-i tâm
Biñ yüz on ikîde ḥaḳḳâ medrese oldı temâm

Devrinin en önemli nesta'lîk hattatlarından sayılan Ahmed b. Durmuş, 1076/1665–66 yılında İstanbul'da doğmuştur.[4] Babası, Sultan IV. Mehmed (h. 1058–99/1648–87) devri şehreminlerindendi. Siyâhî Ahmed Efendi'den (ö. 1099/1687) hat meşk eden Durmuş-zâde, ayrıca Rodosî-zâde Abdullâh b. İbrâhîm (ö. 1116/1704–5), Kadı-asker Abdülbâkî Arif (ö. 1125/1713) ve Kırımî Camii imamı Ahmed Efendi (ö. ?) ile "ṣoḥbet ü müẕâkere" ederek sanatını ilerletmiştir. Üsküp'te, Yakub Paşa Medresesi'nde müderrislik etmiş, Feyzullâh Efendi'nin şeyhülislâm olması üzerine İstanbul'a gelerek Bâb-ı Meşîhât Dairesine girmiş, Feyzullâh Efendi'nin kâtibi ve çocuklarının hocası olmuştur. Daha sonra önce İzmir, arkasından Edirne kadılığına getirilmiş, II. Mustafa ve III. Ahmed (h. 1115–43/1703–30) dönemlerinde İstanbul'da inşa edilen birçok önemli binanın kitabelerini yazmıştır. Vak'anüvîs ve şair Râşid Mehmed Efendi'nin (ö. 1148/1735–36) Durmuş-zâde'nin İzmir kadısı tayin edilmesine düşürdüğü tarih manzumesine

'İmâd-ı bünye-i dârü'l-kemâl Aḥmed Efendi kim
Sezâdır kı̣ı̣'ası ta'lîḳ olunsa 'arş-ı taḥrîre[5]

beytiyle başlaması, zamanında gördüğü saygı ve rağbete tanıklık ediyor. Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, Durmuş-zâde'nin 1129 yılındaki vefatına "ḥaṭṭâṭ-ı taḳî" ("takvâ sahibi hattat") tarihini düşürmüştür.

Yazımıza konu olan eser, 81·44 cm ebadında olup, eyvan veyahut kitap serlevhası biçiminde tasarlanmış geçiş dönemi tezyinatı, halkârî üslubunda hatâyî ve yaprak motiflerinden ibarettir. On sekizinci yüzyılda sıklıkla görüldüğü üzere eser kâğıda işlendikten sonra ahşaba yapıştırılmış, bu nedenle de bir hayli kurt yeniği izi taşımaktadır.

LEVHANIN ARİTMETİĞİ

Aşağıda daha ayrıntılı olarak görüleceği gibi dörtköşe bir şebekeye belirli bir düzenle yerleştirilmiş olan rakamlardan oluşan tertiplere Arapça *vefḳu'l-a'dâd*, yani "sayı vefkı" denir. (Avrupa dillerinde ise buna "sihirli kare" deniyor: *magic square*, *carré magique*, *magisches Quadrat*.) Bu tertiplerin özelliği, her satırın, her sütunun ve her köşegenin sayıları toplandığında aynı sonuca varılmasıdır. Örneğin 3·3 boyutlarındaki şebeke üzerine tertip edilen ve ilk dokuz tam sayıdan oluşan vefk şöyledir:

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Görüldüğü gibi her satır, her sütun ve her köşegende toplam aynıdır (örneğin 4 + 9 + 2 = 4 + 3 + 8 = 15). Arzu edildiği takdirde bütün hanelere aynı rakam eklenebilir, yahut hepsinden aynı rakam çıkarılabilir, yahut her hane aynı rakamla çarpılabilir, yahut şebeke 90, 180 veya 270 derece döndürülebilir, yahut da aynadaki aksi gibi sağı sola, solu sağa veya üstü alta, altı üste getirilebilir ve vefk bu özelliğini kaybetmez. Ancak bütün bunlar, aynı tertibin varyantlarıdır ve 3·3 boyutlarındaki tek vefk de budur. Öte yandan daha büyük boyutlarda birbirinden farklı çok sayıda tertip bulunmaktadır (örneğin 4·4 boyutlarında 880 farklı tertip vardır) ve bu konu, matematiğin "sayılar kuramı" dalında araştırılmaya devam etmektedir.

Makalemize konu olan tarih levhasında 4·4 boyutlarında bir şebeke bulunmaktadır. Kimi hanelerde rakam vardır; diğerlerindeki yazılar da ebced hesabı kullanılarak sayıya çevrildiğinde ortaya çıkan vefk şöyledir:

357	271	97	387
96	388	356	272
389	99	269	355
270	354	390	98

Burada her satırın, her sütunun ve her köşegenin, medresenin kuruluş yılı olan 1112 sayısına denk geldiği kolayca kontrol edilebilir. Ancak 4 satır, 4 sütun ve 2 köşegen olduğuna göre buradan sadece 10 adet 1112 sayısı çıkıyor. Peki, o halde levhanın altındaki "yigirmi târîḫ istiḫrâc olunur" kaydını nasıl yorumlamak gerekiyor acaba?

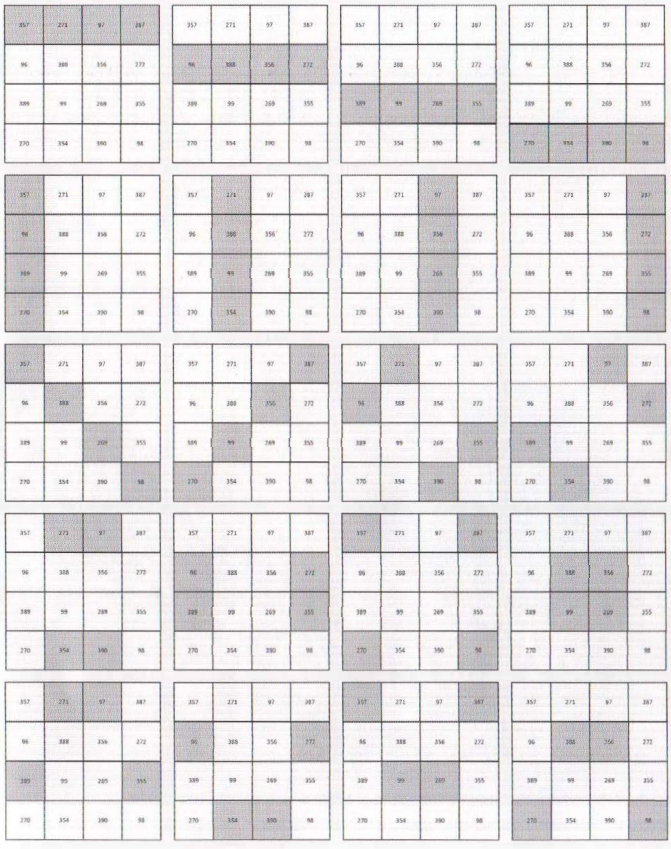
Konuyu bilgisayar yardımıyla biraz araştırdık. Her şeyden önce levhadaki sayıların bir kısmını toplayarak 1112 elde etmek için mutlaka dört sayı

toplamak gerektiğini tespit ettik; yani 2, 3, 5, 6, ... sayı toplayarak 1112 elde etmek mümkün değil. Ancak işin ilginç tarafı, 1112 rakamının 20 değil tam 44 ayrı dört sayılık alt kümeyle elde edilebildiği. Örneğin sol üst köşedeki dört sayı toplandığında da 357 + 271 + 388 + 96 = 1112 çıkıyor. O halde işin doğrusu 20 değil 44 tarihin levhadan istihraç edilebildiği. Yine de, eseri hazırlayanın simetri konusundaki titizliğini göz önünde bulundurursak, söz konusu 20 tarihin aşağıdaki resimde görüldüğü şekillerde hesaplandığı tahmin edilebilir. Bu durumda levhadaki 20 tarihin şunlar olduğunu düşünüyoruz:

1. bünyādı zībā ṭayyib muṣannā + 387 + 357
2. bu ṭarzı ezkā aṭyeb mücellā + 356 + 388
3. aḥsen dil-ārā hem pāk ra'nā + 269 + 99
4. meymen muṭarrā ne güzel dil-ārā + 98 + 270
5. aṭyeb mücellā hem pāk ra'nā + 357 + 270
6. ṭayyib muṣannā ne güzel dil-ārā + 388 + 99
7. bünyādı zībā meymen muṭarrā + 356 + 269
8. bu ṭarzı ezkā aḥsen dil-ārā + 387 + 98
9. 357 + 388 + 269 + 98
10. 387 + 356 + 99 + 270
11. ṭayyib muṣannā aṭyeb mücellā aḥsen dil-ārā meymen muṭarrā
12. bünyādı zībā bu ṭarzı ezkā hem pāk ra'nā ne güzel dil-ārā
13. bünyādı zībā ṭayyib muṣannā meymen muṭarrā ne güzel dil-ārā
14. bu ṭarzı ezkā aḥsen dil-ārā aṭyeb mücellā hem pāk ra'nā
15. 387 + 357 + 98 + 270
16. 356 + 388 + 269 + 99
17. bünyādı zībā ṭayyib muṣannā aḥsen dil-ārā hem pāk ra'nā
18. bu ṭarzı ezkā aṭyeb mücellā meymen muṭarrā ne güzel dil-ārā
19. 387 + 357 + 269 + 99
20. 356 + 388 + 98 + 270

Yukarıdaki satırların her biri ebced hesabıyla 1112'ye denk gelmektedir. Vezin, aynı kalıbın (her bir hanede *müstef'ilātün*) tekrarından ibaret olduğu için hanelerin hangi sırada okunduğu önemli değildir.

Şunu da belirtelim: Şebekede rakam olarak bırakılmış olan hanelere, o rakamlara denk gelecek kelimeler yerleştirerek bütün levhayı sözel hale getirmek mümkündür ama pek zordur. Çünkü hem konunun hem rakamların hem aruz vezninin tutması

Levhadaki 20 tarihin tahmini tertibi

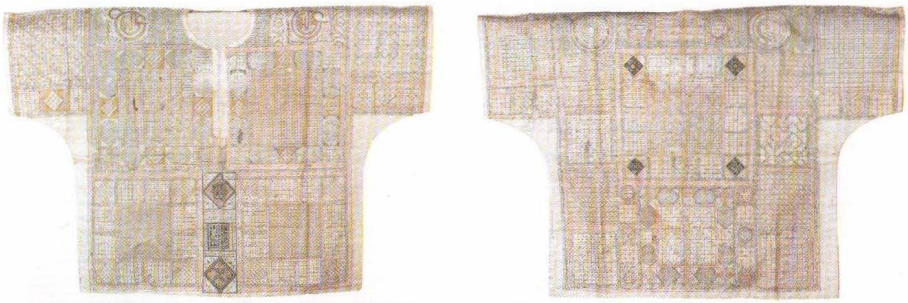
gerekir. Yine de, günümüzde tarih düşürmeyi bilenler olduğunu bildiğimiz için, kendilerine buradan "hodri meydan!" diyoruz.

VEFKİN TARİHİ VE ÇEŞİTLERİ

Satırları, sütunları ve köşegenleri toplandığında aynı yekûnun elde edildiği rakam tertibi fikrinin ilk defa Çin'de ortaya çıktığı bilinmektedir. Rivayete göre M.Ö. 2200 civarında İmparator Yü, Sarı Nehir kollarından Luo Çayı kıyılarında dolaşırken kabuğunda ilginç lekeler bulunan bir kaplumbağanın sudan çıktığını görmüş, o lekelerden çıkarsadığı 3 3 boyutlarındaki sayı tertibine *Luo Şu* ("Luo belgesi") adını vermiş.[6] Çin'den Hindistan'a,[7] oradan da Arap âlemine[8] geçen bu tertip giderek yaygınlık kazanmış; bir yandan farklı boyutlarda bu tür tertiplerin oluşturulması ilginç bir matematik problemi olarak ele alınırken, diğer yandan sihir dahil çeşitli alanlarda

Albrecht Dürer'in *Melencolia I* gravürü (1514). Arka duvarda 4x4 boyutlarında bir vefk yer almaktadır
Google Art Project

Baştan başa vefklerle donatılmış, Moralı Damad Hasan Paşa'ya (ö. 1125/1713–14) ait tılsımlı gömlek
Topkapı Sarayı Müzesi Katalog No. 13/1771

hizmete koşulmuştur. Tertip daha sonra Araplardan Avrupa'ya geçip "sihirli kare" adını almış, Orta Çağ'dan itibaren çeşitli biçim ve yerlerde kendini göstermiştir. Örneğin Albrecht Dürer'in (ö. 1528) şaheserlerinden *Melencolia I* adlı ünlü gravürde, arka plândaki evin duvarında 4×4 boyutlarında bir vefk yer almaktadır.

Araplar arasında ilk *vefḳu'l-a'dâd* örneğinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. En basitleri olan 3×3 boyutlu vefkten, simyacı âlim Mûsâ Câbir b. Hayyân'a (ö. yak. 200/815) atfedilen bir eserde söz edilmekte, doğum sancılarını azalttığı belirtilmektedir.[9] Keza bu vefkın sancısız doğuma yardımcı olduğu inancını İranlı tabib Ali b. Sehl Rabbân et-Taberî'nin 235/850 civarında yazıp Abbasî halifesi el-Mütevekkil'e sunduğu *Firdevsü'l-ḥikmeti fi'ṭ-ṭıbb* adlı eserde de görüyoruz; yazar bu devayı babasından öğrendiğini belirttiğine göre, hiç olmazsa bir süredir sözlü kültürde mevcut olduğu anlaşılıyor.[10] Bu vefkteki bütün sayılar toplandığında elde edilen 45 sayısı ebced hesabıyla *Âdem* ismine denk düştüğünden, vefkın Hz. Âdem'in mühründe yer aldığı rivayet edilir.[11] Dört köşesinde yer alan sayıların ebced hesabıyla karşılığı olan *be*, *dâl*, *vâv* ve *ḥa* harfleri nedeniyle bu vefk kitaplarda *budûḥ* adıyla da anılagelmiştir.

gömleklerin birçoğunda vefkler önemli bir yer tutmuştur.[14]

Bilindiği gibi İslâm'da sihir haramdır; bununla birlikte yüzyıllar boyunca Müslümanlar arasından dertlerine çare bulmak için sihire başvurarılar az olmamıştır. Aşk olsun, hastalık olsun, husumet olsun, ihtiras olsun, sorunlarını çözmekte sihirden medet umanlar olduğu gibi, buna şiddetle karşı çıkanlar da olmuştur. İlginçtir ki son derece kuralcı olduğu bilinen ve sihir gibi yasak konulara hiç tahammülü olmayan Ebû Hâmid el-Gazâlî (ö. 505/1111), *el-Münḳiẕ mine'ż-żallâl* adlı eserinde 3×3 vefkın doğumu kolaylaştırmakta faydalı olduğunu kabul etmektedir; bu nedenle de söz konusu vefk *müşelleşü'l-Ġazâlî* (Gazâlî üçlüsü) adıyla da bilinir.[15] Aslında vefkler sıklıkla muskalarda, hamâillerde görülmekle birlikte birçok âlimin gözünde tıp ilminin bir şubesi sayılırdı. Bu nedenle de risâlelerde karın ağrısından akrep sokmasına kadar her türlü bedensel derde deva olacak vefkler tarif edilmiştir.

Şimdiye kadar sadece sayılardan oluşan vefklerden söz ettik, ama hepsi böyle değildir. Konuya ilişkin en ayrıntılı bilgileri veren meşhur Cezayirli Ahmed b. Ali el-Bûnî (ö. 622/1225).[16] *Menba'* (yahut *Miftâḥ*) *uṣûli'l-ḥikmet* adlı eserinin vefk konusuna ayırdığı ilk iki ki-

VEFKLER SIKLIKLA MUSKALARDA, HAMÂİLLERDE GÖRÜLMEKLE BİRLİKTE BİRÇOK ÂLİMİN GÖZÜNDE TIP İLMİNİN BİR ŞUBESİ SAYILIRDI. BU NEDENLE DE RİSÂLELERDE KARIN AĞRISINDAN AKREP SOKMASINA KADAR HER TÜRLÜ BEDENSEL DERDE DEVA OLACAK VEFKLER TARİF EDİLMİŞTİR.

Daha büyük boyutlu vefklerin ilk örneklerinden bazıları İhvân-ı Safâ'nın eserlerinde görülmektedir.[12] Konu Osmanlıların da hayli ilgisini çekmiş olacak ki, Abdurrahmân-ı Bistâmî adıyla bilinen Abdurrahmân b. Muhammed el-Antakî (ö. 858/1454), Bursa'da hazırlayıp padişaha sunduğu *Şemsü'l-âfâḳ fî 'ilmi'l-ḥurûfi ve'l-evfâḳ* adlı risâlede 140'a yakın kaynaktan söz etmektedir.[13] Özellikle Hicrî binyıla yaklaşıldığı ve hem batınî, hem de bâtıl inançların çok rağbet gördüğü 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı padişahlarının, şehzadelerinin ve ileri gelenlerinin yaptırdığı tılsımlı

tabında farklı tertiplerden bahsetmekte, *el-Uṣûl ve'ż-żavâbit* başlıklı birinci kitabın sekizinci bölümünde sayılardan (*'adediyye*), harflerden (*ḥarfiyye*), kelimelerden (*lafẓiyye*) ve de bunların birkaçından birden (*müşterike*) oluşan vefklerden söz etmektedir.[17]

Harflerle rakamların bir arada bulunduğu bir vefk örneği, Halûk Perk koleksiyonunda bulunan bir Osmanlı muskasında görülmektedir.[18] Burada ilk satırda (sağdan sola doğru) *fe*, *te*, *elif* ve *ḥa* harfleri, Esmâ-i Hüsnâ'dan *Fettâḥ* ismini oluşturmaktadır. Bu harflerin yerine ebced hesabıyla sayısal karşılıkları

yazıldığında aşağıdaki vefk ortaya çıkar ki her satır, her sütun ve her köşegen toplandığında görüldüğü gibi 489 sayısı elde edilir.

ḥa = 8	*elif* = 1	*te* = 400	*fe* = 80
401	79	5	4
78	402	3	6
2	7	81	399

Esmâ-i Hüsnâ'dan *Fettâḥ* ismi üzerine kurulmuş, harf ve sayılardan oluşan bir 4x4 *vefk-i müşterike* örneği
Halûk Perk koleksiyonu, kat. no. 1.4.09

Gazâlî, *el-Maḳṣadü'l-esnâ fî şerḥi ma'ânî esmâ'ullâhi'l-ḥüsnâ*'da "Allâh, insanlar için rahmetinden her neyi açacak (*yefteḥi*) olsa, artık onu kısıp tutacak yoktur" (Fâtır 35:2) gibi ayetlerden hareketle *Fettâḥ* isminin kapalı olanı açtığını, saklı olanı gösterdiğini belirtir. Ali Osman Tatlısu da durumu şöyle açıklar: "Kapalı bir şeyi açmak çeşit çeşit olur. Maddî olur: bir kapıyı, bir kilidi açmak gibi. Mânevî olur: yürekten tasaları, kederleri atıp gönlü açmak gibi."[19] Böyle bir vefkın, Allâh'ın *Fettâḥ* ismindeki gücü cisimlendirdiğine, insanın önünü açacağına, engelleri, sıkıntıları gidereceğine inanılır. Bunun gibi Esmâ-i Hüsnâ'nın her biri için çeşit çeşit vefkler hazırlanmıştır.[20]

Esmâ-i Hüsnâ'dan *Allâh* ismi üzerine kurulmuş, kelime ve sayılardan oluşan bir 3x3 *vefk-i müşterike* örneği
Halûk Perk koleksiyonu, kat. no. 041

Kelimelerle rakamların bir arada bulunduğu bir vefk örneği ise, yine Halûk Perk koleksiyonunda bulunan bir Osmanlı tasında görülmektedir.[21] Vefkın ortasında görülen *Allâh* isminin ebced hesabıyla karşılığı 66'dır. Dolayısıyla bu ismi sayıya çevirince ortaya çıkan aşağıdaki vefkın her satırı, her sütunu ve her köşegeni toplandığında 198 sayısı elde edilir.

65	70	63
64	*Allâh* = 66	68
69	62	67

Her haneden 61 çıkaracak olursak, evvelce sözü edilen 3·3 vefkının elde edildiği kolayca görülebilir. Yahut başka türlü ifade edecek olursak, bildiğimiz 3·3 vefkının her hanesine 61 eklenerek ortaya *Allâh* isminin geldiği bir vefk oluşturulmuş burada.

İşte makalemize konu olan, Feyzullâh Efendi medresesinin açılışı için hazırlanan tarih levhası, kelimelerle rakamların bir arada bulunduğu böyle bir *vefk-ı müşterike* örneğidir!

DİPNOTLAR

1 Bizi levhadan haberdar eden, çalışmamızı destekleyen, kıymetli görüşlerini paylaşan ve çektiği fotoğraflarla makalemizi süsleyen Mehmed Bey'e teşekkür ederiz.

2 Feyzullâh Efendi hakkında bkz. Meḥmed Süreyyâ. *Sicill-i 'Oṡmânî*, yaḫûd *Teẕkire-i meşâhîr-i 'Oṡmâniyye* ([İstanbul]: Maṭba'a-ı 'Âmire, 1308–1311), c. 4, s. 33–34; Meşîḫat-ı 'Ulyâ Mektûbcılığı. *'İlmiyye sâlnâmesi: Meşîḫat-ı celîle-i İslâmiyye'nin ceride-i resmiyyesine mülḥaḳdır* ([İstanbul]: Maṭba'a-ı 'Âmire, 1334), s. 491–92; Mehmet Serhan Tayşi. "Feyzullah Efendi, Seyyid". *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), c. 12, s. 527–28. Feyzullâh Efendi (yahut Feyziye) medresesi hakkında bkz. Erdem Yücel, "Feyzullah Efendi Medresesi ve Kütübhânesi ve Fâtih Millet Kütübhânesi", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Koçu Yayınları, 1971), c. 10, s. 5741–5743; Zeynep Ahunbay, "Feyzullah Efendi Medresesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), c. 3, s. 308–309; Abdüsselam Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), c. 12, s. 528–29.

3 Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003), s. 358.

4 Durmuş-zâde hakkında bkz. Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devha-tül-Küttab*, haz. Kilisli Muallim Rifat [Bilge] (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942), s. 79; Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn, *Tuḥfe-i ḫaṭṭâṭîn*, haz. İbnü'l-Emîn Maḥmûd Kemâl [İnal] (İstanbul: Devlet Maṭba'ası, 1928), s. 643; Ḥabîb [İsfahânî], *Ḥaṭṭ ve ḫaṭṭâṭîn* (İstanbul: Maṭba'a-ı Ebü'ż-ziyâ, 1305), s. 236–237; Şevket Rado, *Türk Hattatları: XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler* (İstanbul: Yayın Matbaacılık Ticaret Ltd. Şti., [t.y.]), s. 123; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 356–358; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 63–65; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatından Seçmeler* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017), s. 176–181.

5 Müstakîm-zâde, *Tuḥfe-i ḫaṭṭâṭîn*, s. 643. Birinci mısrada geçen "İmâd" hem "destek, direk" demektir, hem de Osmanlı hattatlarının hayran olduğu büyük Safevî nesta'lîk hattatının adıdır (ö. 1024/1615); ikinci mısradaki "ta'lîk" kelimesi

ise hem "asmak" anlamındadır, hem de gerek İmâd'ın, gerekse Durmuş-zâde'nin yazdığı hat türlünün Osmanlılar arasında kullanılan ismidir.

6 Schuyler Cammann, "The Magic Square of Three in Old Chinese Philosophy and Religion", *History of Religions* 1 (1961): 37–80; Lars Berglund, *The Secret of Lu Shu: Numerology in Chinese Art and Architecture* (Lund: Institutionen för Konstvetenskap, Lunds Universitet, 1990); Frank J. Swetz, "The Most Magical of All Magic Squares", *The Mathematics Teacher* 94, 6 (2001): 458–463.

7 Örneğin bkz. Arion Roşu, "Les Carrés magiques indiens et l'histoire des idées en Asie", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 139, 1 (1989): 120–158. Hint ve İslâm tertipleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar konusunda bkz. Schuyler Cammann, "Islamic and Indian Magic Squares", *History of Religions* 8, 3 (1969): 181–209; 8, 4 (1969): 271–299.

8 İslâm âleminde vefk konusundaki literatür gayet geniştir; mufassal bir kaynakça için bkz. Sebastian Günther ve Dorothee Pielow (der.), *Die Geheimnisse der oberen und der unteren Welt: Magie im Islam zwischen Glaube und Wissenschaft* (Leiden ve Boston: Brill, 2018), s. 562–566. Bu konuda öncü bilimsel çalışmalar Wilhelm Ahrens'e aittir; örneğin bkz. "Studien über die 'magischen Quadrate' der Araber", *Der Islam* 7, 3 (1916): 186–248. Son devrin önde gelen uzmanı ise Jacques Sesiano olup, konuya ilişkin birçok temel kaynağı derleyip yayınladığı gibi, Müslüman matematikçilerin vefk türetmekte kullandığı bazı yöntemleri de ortaya koymuştur. Örneğin bkz. "Herstellungsverfahren magischer Quadrate aus islamischer Zeit", *Sudhoffs Archiv* 64, 2 (1980): 187–196; 65, 3 (1981): 251–265; 71, 1 (1987): 78–89; 79, 2 (1995): 193–226; "Quelques méthodes arabes de construction des carrés magiques impairs", *Bulletin de la Société Vaudoise des Sciences Naturelles* 83, 1 (1994–1995): 51–76; *Un Traité médiéval sur les carrés magiques: De l'arrangement harmonieux des nombres* (Lausanne: Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, 1996); "Le traité d'Abu'l-Wafā' sur les carrés magiques", *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften* 12 (1998): 121–244; "Construction of Magic Squares Using the Knight's Move in Islamic Mathematics", *Archive for the History of Exact Sciences* 58, 1 (2003): 1–20; *Les Carrés magiques dans les pays islamiques* (Lausanne: Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, 2004); *Magic Squares in the Tenth Century: Two Arabic Treatises by Anṭākī and Būzjānī* (Cham: Springer, 2017).

9 Ahrens, "Studien über die 'magischen Quadrate' der Araber", s. 186.

10 Ali b. [Sehl] Rabbān eṭ-Ṭaberī, *Kitāb firdevsü'l-ḥikmet fī'ṭ-ṭıbb*, haz. Muḥammed Züheyr Ṣiddīkī (Berlin-Scharlotten-burg: Buch- und Kunstdruckerei "Some", 1928), s. 280–281.

11 Tewfik Canaan, "The Decipherment of Arabic Talismans", *Berytus Archaeological Studies* 4 (1937), s. 102. Bugün bulunması hayli zor olan bu makale ile derginin bir sonraki sayısında çıkan devamı, tıpkıbasım olarak şurada yayınlanmıştır: Emilie Savage-Smith (der.), *Magic and Divination in Early Islam* (Aldershot: Ashgate Variorum, 2004), s. 125–177.

12 Örneğin bkz. Heinr'ich Hermelink, "Die ältesten magischen Quadrate höherer Ordnung und ihre Bildungsweise", *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* 42, 3 (1958), s. 199; Cammann, "Islamic and Indian Magic Squares", k. 1, s. 190.

13 Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 587. Abdurrahmān-ı Bistāmī'nin Osmanlı sarayı ile ilişkisi hakkında bkz. Cornell H. Fleischer, "Ancient Wisdom and New Sciences: Prophecies at the Ottoman Court in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries", *Falnama: The Book of Omens* içinde, der. Massumeh Farhad ve Serpil Bağcı (Londra: Thames & Hudson, 2009), s. 232–243.

14 Sultan III. Murad (h. 982–1003/1574–95). Hicri binyılheyecanının, Osmanlı toplumunun en yüksek tabakasındaki akislerinin en başta gelen örneği olsa gerektir: bkz. Özgen Felek, "Fears, Hopes, and Dreams: the Talismanic Shirts of Murād III", *Arabica* 64 (2017): 647–672. Birçok başka örnek için bkz. Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı'ndaki Şifalı Gömlekler* (İstanbul: BİKA, 2006); Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler* (İstanbul: Timaş, 2011); *Elemterefiş: Anadolu'da Büyü ve İnanışlar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 180–188; Rose Muravchick, "God is the Best Guardian: Islamic Talismanic Shirts from the Gunpowder Empires," yayınlanmamış doktora tezi. Religious Studies, University of Pennsylvania, 2014.

15 Jean-Charles Coulon, *La Magie en terre d'Islam au moyen âge* ([Paris]: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2017), s. 189–190; Sebastian Günther ve Dorothee Pielow, "Magie im Islam: Gegenstand, Geschichte und Diskurs", *Die Geheimnisse der oberen und der unteren Welt: Magie im Islam zwischen Glaube und Wissenschaft* içinde, der. Sebastian Günther ve Dorothee Pielow (Leiden ve Boston: Brill, 2018), s. 65–67.

16 İslâm âleminde sihir konusunu işlemiş olan en tanınmış yazarlardan el-Büni hakkında Sesiano şöyle diyor: "sihirli karelerin adının kötüye çıkmasının başlıca sorumlularındandır; gerçekten de yüzyıllar boyunca satanların mutluluğuna alanların ise hayal kırıklığına neden olmuş olan bu muskaların kullanılmasındaki rolü bilinmektedir." *Les Carrés magiques dans les pays islamiques*, s. 17.

17 Edgar Francis IV, *Islamic Symbols and Sufi Rituals for Protection and Healing: Religion and Magic in the Writings of Aḥmad ibn Ali al-Buni* (ty.y.[: Abjad Book Designers and Builders; Chicago: Kazi Publications, 2017), s. 76.

18 Birçok başka örnek için bkz. *Osmanlı Tılsım Mühürleri* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi ve Halûk Perk Müzesi Yayınları, 2010); *Elemterefiş: Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, s. 150–175.

19 el-Ġazālī, *el-Maḳṣadü'l-esnā fī şerḥi mo'ānī esmā'illāhi'l-ḥüsnā*, haz. Fazlıılı Şehâde (Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 1986), s. 91–92; Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi: Tanrı'nın Gönülleri Açan, Fikirleri Nurlandıran Daksandokuz Adı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1963), s. 52.

20 Bkz. Aḥmed b. 'Alī el-Būnī, *Şemsü'l-me'ārifi'l-kübrā* (Kahire: Maṭba'a Muṣṭafā el-Bābī el-Ḥalebī ve Evlâduhu, 1345), s. 419–510. Örneğin kadınlarda kısırlığı giderdiği söylenen *Muʿavvir* ismini haiz bir vefk için bkz. Jacques Bersez, *Magie arabe, à la lumière du Coran et de la Sunna, et d'après l'œuvre d'Edmond Doutté: Traité pratique de haute magie* (Paris: Éditions Trajectoire, 2002), s. 99.

21 Birçok başka örnek için bkz. *Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi ve Halûk Perk Müzesi Yayınları, 2011); Roberta Giunta, *The Aron Collection I: Islamic Magic-Therapeutic Bowls* (Roma: Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, 2018).

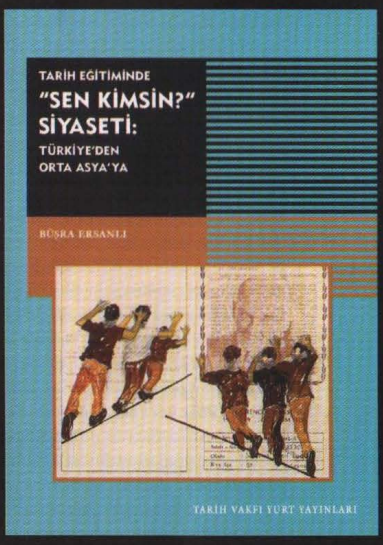
TARİH EĞİTİMİNDE

"SEN KİMSİN?" SİYASETİ:

TÜRKİYE'DEN ORTA ASYA'YA

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti: Türkiye'den Orta Asya'ya, Büşra Ersanlı'nın Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkaslarda tarih eğitimi, milli kimlik ve siyasal iktidar arasındaki ilişkilere dair farklı dillerde yayımlanmış makalelerinin derlemesinden oluşuyor. Büşra Ersanlı bu kitapta yer alan makaleleriyle erken Cumhuriyet döneminden bugüne uzanan bir hatta iktidarın tarih eğitimine yansıyan zihinsel tavrının izini sürüyor ve *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* kitabının ana meselelerini derinleştiriyor. Kitap aynı zamanda karşılaştırmalı bir yaklaşımla Türkiye'den Azerbaycan'a, Özbekistan'a ve Türkmenistan'a uzanan geniş bir coğrafyada "Sen Kimsin?" siyasetinin tarih eğitimindeki yerini tartışıyor. *Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti*, Ersanlı'nın 1990'lardan bu yana bir siyaset bilimci, kadın akademisyen ve aktivist olarak deneyimlerini, gözlemlerini ve varoluş hallerini içeren bir söyleşiyi de okurlara sunuyor.

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Tarihçilerin Mutfağı: Toplumsal Tarih Kitapları" dizisinin ikinci kitabı. Ersanlı'nın sözleriyle "Tarihçiliğin ütopyasından söz etmek istersek çoğul insanlık hallerinden muazzam ortaklık alanları çıkarmayı ümit edebiliriz." Tarihçilerin Mutfağı dizisiyle bu ümidi paylaşıyoruz.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

Mütareke Dönemi'nde Siyasal Temsil, Seçimler ve Halkçılık

DOSYA EDİTÖRLERİ: NURŞEN GÜRBOĞA - CANGÜL ÖRNEK

Toplumsal Tarih dergisinin bu dosyası, Mütareke Dönemi'nin 100. yılına girerken, dönemin siyasal temsil ve halkçılık tartışmalarına odaklanıyor. Mütareke Dönemi Türkiye tarihinde işgal ve direnişin birlikte örüldüğü, siyasal merkezin çözülmesiyle büyük bir iktidar boşluğunun oluştuğu, aynı zamanda yeni siyasal imkanların doğduğu; bu nedenle İtilaf Devletleri, İstanbul hükümetleri, Saray, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çeşitli teşkilatları, yerel Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri, komünist hareket, Mustafa Kemal Paşa'nın adım adım liderliğini aldığı Anadolu direniş hareketi, Kürtler, gayrimüslim cemaatler gibi çok sayıda aktörün inisiyatif almaya çalıştığı bir dönemdir. Mütareke Dönemi, Tarık Zafer Tunaya'nın değişiyle anarşik bir çoğulculuğun hüküm sürdüğü, boğucu olduğu kadar canlı bir siyasal kesittir.[1] Bu dönemde çeşitli aktörlerin iktidar arayışlarına ve kurtuluş modellerine meşruiyet kazandırma ihtiyaçları, gündemde siyasal temsil meselesine, seçimlere ve bununla ilişkili olarak halkçılık konusundaki tartışmalara özel bir alan açmıştır. Bu dosyada yer alan yazılar, her biri kendi özel konularına odaklanmakla beraber, bu yelpazenin zenginliğini yansıtmayı amaçlamaktadır.

Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu varlık-yokluk sorunu, siyasi meşruiyetin kaynağının prensipte de olsa halkta aranmasına engel olmamıştır. 1908 Meşrutiyet Devrimi'nin yarattığı temsili demokrasi geleneğinin ve bunun içinde tecrübe kazanan kuşakların bunda etkili olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi bu kuşakların istibdada karşı mücadelelerinin anahtar kavramları anayasa ve meclis olmuştur. Ancak siyasal meşruiyetin halka dayandırılması uluslararası konjonktürle de yakından ilişkilidir. Mütareke Dönemi'ndeki siyasal temsil modelleri ve halkçılık tartışmaları, kuzeyde 1917 Devrimi'nin siyasal iktidarı emekçi sınıflara dayandırma arayışları ile I. Dünya Savaşı sonrası Batı'da çöken imparatorlukların yerine kurulan yeni ulus devletlerin büyük heyecanla hayata geçirdiği ve kısa sürede hayal kırıklığı yaratan temsili demokrasi tecrübelerinin belirlediği uluslararası bir dalga içinde değerlendirilmelidir.

Mütareke Dönemi'nde dile getirilen farklı siyasal temsil modelleri ve halkçılık söylemleri halkın kim olduğu sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu modellerden daha sonra Cumhuriyet rejimine evirilen "Hakimiyet-i Milliye"ci temsili demokrasi modeli halkı, tercihen Müslüman Türk, erkek yurttaşlar topluluğu olarak tanımlar. Bu modelde halk seçtiği vekilleri aracılığıyla parlamentoda temsil imkânı bulacaktır. Nitekim 1919, 1920 ve 1923 seçimleri ile oluşan meclisler esas olarak bu ana akım temsil modelini ve Hakimiyet-i Milliye perspektifini yansıtmaktadır. Ahmet Demirel'in makalesi Milli Mücadele'nin en sıcak günlerinde Ankara merkezli direniş hareketinin seçimlerin yapılması için İstanbul hükümetleri üzerinde kurduğu baskıyı; 1919, 1920 ve 1923 yılı genel seçimlerinin dayandığı esasları ve bu esasların doğurduğu sonuçları ele aldıktan sonra, coğrafi temsil esasına alternatif olarak aynı dönemde gündeme getirilen mesleki temsil esası üzerinde durmaktadır. Demirel, mesleki temsil esasını ele alırken Birinci Meclis'te bu yöntemi savunan vekillerin görüşlerini sunmakta, bu görüşler karşısında dile getirilen kaygılardan ve önerilerden örnekler vermektedir.

Köklerini Fransız solidarizminden alan ve Ziya Gökalp ile Osmanlı entelektüel hayatında köklü bir yer edinen mesleki temsil modeli; kuşkusuz ki mesleki düzeyde farklılaşmış ancak henüz sınıflaşmamış, dayanışmacı, çatışmasız bir halk tanımıyla milliyetçi muhafazakâr bir temsil modeli öneriyordu. Bu model dosyanın diğer yazılarında da görüleceği gibi uzun süre gündemde kalacaktır.

Ahmet Demirel'in dönemin meclislerini ve seçimlerini değerlendiren makalesini, 1919 Mebusân Meclisi seçimlerine ilişkin iki makale takip ediyor. Mehmet Ö. Alkan'ın makalesi 1919 genel seçimlerine Kürtlerin, gayrimüslimlerin ve sosyalistlerin yaklaşımlarını ele alıyor. Makale, Sevr müzakereleri sırasında ortaya çıkan "Büyük Ermenistan" haritasının Kürtler ve Rumlarda yarattığı tedirginliğe dikkat çekiyor. Bu tedirginlik her iki kesimde de Türklerle birlikte hareket etme eğilimleri yaratmış görünmekte. Makale, gayrimüslim cemaatlerin 1919 seçimlerine katılmadığı kanısının aksine seçimlere yönelik kendi içlerinde farklı tutumlar izlediklerini de gösteriyor. Özellikle taşrada gayrimüslimlerin seçimlere katılımı, seçim tarihinde taşraya bakmanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. 1919'un diğer önemli grubu ise sosyalistlerdir. Makale sosyalistlerin, hem kadınların hem de mülk sahibi olmayanların seçimlere katılımını savunarak siyasal temsilin demokratikleşmesi mücadelesine katkılarını vurgulamaktadır. Bu ke-

23 Nisan 1921. TBMM'nin açılışının birinci yıldönümü

simler açısından halkın kim olduğu tanımı, gittikçe belirginleşen mülk sahibi Müslüman Türk erkek yurttaşlar topluluğu tanımına ciddi bir itiraz olarak da okunabilir.

Erol Ülker, Mütareke Dönemi'nin çoğulcu ortamında yeniden canlanan sosyalist parti ve emek örgütlerinin, 1919 Osmanlı Mebusân Meclisi seçimlerine bir sol ittifakla girme arayışlarını inceleyerek Mehmet Alkan'ın bıraktığı yerden tartışmaya devam ediyor. İstanbul proletaryasını temsil edecek ortak sosyalist adaylarla seçimlere katılma girişimleri başarısızlığa uğrasa da, bu girişimin işçi sınıfına dayalı sosyalist bir halkçılık anlayışını temsil ettiğini söyleyebiliriz. Makale sol ittifak girişiminin iki dereceli seçim usulüne karşı tek dereceli, eşit, gizli ve nisbî seçim usulüne dayalı bir seçim kanunu talebi; temsil adaleti ve demokratik katılım ilkelerinin çok erken tarihlerde sosyalistler tarafından dillendirildiğini de göstermekte. Ülker'in makalesinde mesleki temsil tartışmaları bir kez daha Numan Usta ve İttihatçı çevrelerin ilişkisi bağlamında ortaya çıkıyor.

Siyasal iktidarı alt sınıfların şekillendirmesi konusunda yürütülen tartışmaların zenginliği tek başına Ankara'daki Birinci Meclis'e odaklanıldığında dahi rahatlıkla görülmektedir. Neslişah L. Başaran-Lotz ve Cangül Örnek'in makalesinde dönemin temsil ve halkçılık tartışmaları yorumlanırken, Sovyetlerin Anadolu'da artan etkisinin yanı sıra, gerek Meclis içinde gerekse Meclis dışında etkin olan sosyalist aydınların ve komünist hareketin oluşturduğu ideolojik basıncın dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili literatürde büyük ölçüde İttihatçı-Kemalist halkçılık anlayışının eleştirisine odaklanıldığı, Birinci Meclis'te konuyla ilgili tartışmaların daha çok bu anlayış çerçevesine sıkıştırılarak analiz edildiği ve bunun, özellikle sosyalizan bir halkçılık fikrinin etkisi altında dile getirilen görüşleri anlamamızı zorlaştırdığı savunulmaktadır. Meclisi uzun süre meşgul eden şuralara dayalı yönetim sistemi, mesleki temsil esası, memurların seçimle belirlenmesi, ayrıca vilayet, kaza ve nahiyelerin kendi kendilerini yönetmesi gibi öneriler ve bunlar üzerine yapılan tartışmalar bu bağlamda yeniden ele alınmaktadır.

Temsili demokrasi modelinin yerel ölçekteki yansımaları ise, 1919'da işgal baskısı altında örgütlenen, hükümetleşme eğilimi göstermekle beraber iktidar perspektifleri ve halk tanımları yerellikle ile sınırlı, bir kısmı 1920 ortalarına kadar merkezi direniş çatısı altına girmeye direnen yerel direniş örgütleridir. Alexander E. Balistreri'nin makalesi merceğimizi İstanbul ve Ankara'dan Anadolu'nun sınırındaki Kars ve civarına çevirmekte. Makale, Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının Kars ve civarında kurdukları ve Millî Şura'dan, Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'ne evirilen siyasal örgütlenmeyi farklı koşullarda ve farklı muhataplara uygun olarak nasıl tanımladıklarını tartışmaktadır. Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının bu çelişkili tanımlamaları kuşkusuz 1919'un belirsizlik ortamında her olasılığa karşı "nabza göre şerbet verme" arayışlarıyla ilgiliydi. Balistreri, *İngiliz müdahalesiyle son bulan* bu siyasal oluşumun ilgili literatürde çelişkili biçimlerde anlaşılmasını tam da bu taktiksel hamlelerin çeşitliliği ile ilişkilendiriyor.

Mütareke Dönemi'nde çeşitli temsil modellerini ve halkçılık tartışmalarını tetikleyen en önemli olay kuşkusuz İstanbul'un ve Anadolu'nun işgalidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir dizi anlaşma ile Avrupa'nın ve Orta Doğu'nun haritası yeniden çizilirken, Anadolu'nun ve Sultan'ın geleceği de gizli pazarlıkların ve anlaşmaların konusu olmuştu. Hakan Özoğlu'nun yazısı İtilaf güçlerinin uluslararası bir idareciler grubu tarafından yönetilecek ayrı ve yarı bağımsız bir "İstanbul Devleti" yaratma planlarından en detaylı olanını ortaya çıkarıyor. Bu plan hayata geçmese de, Sykes-Picot anlaşması ile benzerliği, Sevr Antlaşması'na kaynaklık etmesi ve ABD'nin İstanbul'un ve geleceği konusunda düşünülenden daha etkin bir rol oynadığını göstermesi açısından son derece önemli.

Bu dosya, TBMM'nin açılışının 99. yıl dönümünde işgal ve direniş yıllarının siyasal temsil tartışmalarına ilişkin ürettiği zenginliğin bir bölümünü yansıtmayı amaçlamaktadır. Ancak muradımız aynı zamanda, tarihin deneyim ve görüş zenginliğini anmakla yetinmeyip bugün dünyada ve Türkiye'de yükselmekte olan, milli iradeyi tek başına temsil etme iddiasında bulunan, halkın siyasal katılımını sandık ve seçimlere indirgeyen, artan sınıfsal eşitsizlik sorununu muhafazakâr sosyal yardım çözümleriyle idare etmeye çalışan sağ otoriter popülist dalgaya alternatif bir hafıza oluşmasına katkıda bulunmaktır. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramınız kutlu olsun.

DİPNOT

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II., Mütareke Dönemi (Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986): XVII-x.

Mütareke ve Milli Mücadele Dönemlerinde Siyasal Temsil ve Seçimler

AHMET DEMİREL

MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE'DE BİRİ 1919 SONUNDA, ÖTEKİ 1920 İLKBAHARINDA OLMAK ÜZERE İKİ MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ YAPILMIŞ; 1923 GENEL SEÇİMLERİYLE DE AYNI YIL İÇİNDE CUMHURİYETİ İLAN EDECEK OLAN YENİ BİR MECLİS OLUŞTURULMUŞTUR. OLAĞANÜSTÜ SAVAŞ KOŞULLARINA RAĞMEN BU DÖNEM İÇİNE ÜÇ GENEL SEÇİMİN SIĞDIRILMIŞ OLMASI, TÜRKİYE'NİN KURULUŞ YILLARINDA TEMSİLE VE MECLİSE VERİLEN ÖNEMİ GÖSTERMEKTEDİR.

Bilindiği gibi seçim sistemlerinin özellikleri temsil kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. Seçim sistemi, en basit tanımıyla seçimin hangi kurallar bütünü içinde yapılacağını gösteren hükümler demetidir. Bu hükümler demeti içinde oyların sandalyeye ne şekilde dönüşeceğini gösteren hükümler de elbette vardır. 1919, 1920 ve 1923 seçimlerinde uygulanan seçim sistemlerinin birbirleriyle benzer özellikleri olduğu kadar birbirlerinden farklı tarafları da vardı. Bu yazıda önce 1919, 1920 ve 1923 seçimleri üzerinde duracağım, ardından dönem içinde ortaya çıkan mesleki temsil arayışını aktaracağım.

SON MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMİ

Mondros Mütarekesi'nin üzerinden daha iki ay geçmeden Padişah Vahdettin neredeyse tamamı İttihatçılardan oluşan Meclis-i Mebusan'ı 21 Aralık 1918'de feshetti. Meclisin feshi 11 Kasım 1918'de kurulan ilk Tevfik Paşa hükümeti dönemine rastlar. Meclisin feshiyle padişah ve hükümet üzerindeki önemli bir denetim mekanizması ortadan kalktı. Fesihten sonra Tevfik Paşa ikinci kez hükümet kurdu. Ardından Milli Mücadele dönemindeki İstanbul hükümetlerine damgasını vuran Damat Ferit Paşa ilki 4 Mart 1919'da olmak üzere ardı ardına üç hükümet kurdu ve 1 Ekim 1919'a kadar işbaşında kaldı. Damat Ferit Paşa

Birinci Meclis milletvekillerinden bir grup

Birinci Meclis milletvekilleri

hükümetleri, genel olarak, Anadolu Hareketine karşı sert tavır takındı.[1] Bütün bu hükümetler döneminde Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması için baskılar olmuşsa da hükümetler bu konuda genellikle gönülsüz davranmıştır. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in liderliğindeki Anadolu Hareketi'nin İstanbul hükümetlerinin öngörüsünden daha hızlı bir biçimde büyümesi ve seçimlerin yapılıp meclisin tekrar açılması için baskı yapması, hükümetleri seçimleri tamamen askıya alma düşüncesinden de alıkoymuştur. Nitekim Erzurum Kongresi'nin toplantıları sürerken Damat Ferit Paşa hükümeti 27 Temmuz 1919'da gayriresmi olarak seçim kararı alınış ve bunu 30 Temmuz 1919'da resmileştirmiştir.[2] Ama bu seçim kararı, esas olarak, yeni kurulmuş olan üçüncü Damat Ferit Paşa hükümetinin milli irade doğrultusunda hareket edeceği izlenimi vererek kamuoyunu yatıştırma ve kendisine yönelik olumsuz tavrı ortadan kaldırma çabasından başka bir şey değildir. Nitekim Damat Ferit Paşa'nın üçüncü hükümeti bu karardan sonra iki ay daha işbaşında kalmış ama seçim konusunu son derece ağırdan aldığı için seçimlerle ilgili kayda değer bir adım atmadan 1919 Ekim başında görevden çekilmiş ve yerini 2 Ekim 1919'da beş ay işbaşında kalacak olan Ali Rıza Paşa hükümetine bırakmıştır.

İstanbul'da hükümetler seçimler konusunda gönülsüz davranırken Anadolu Hareketi de başından beri "millet iradesi" ilkesine dayanarak meşruiyet sağlama düşüncesinde olmuştur.[3] Bu hareketin meşruiyetini halk iradesine dayandıracağına ilişkin en önemli ilk belgelerden biri 21-22 Haziran 1919 gecesi kaleme alınan Amasya Genelgesi'dir. Mustafa Kemal Paşa genelgede vatanın bütünlüğü ve istiklalinin tehlikede olduğunu ama İstanbul'daki hükümetin sorumluluğunu yerine getiremediğini belirttikten sonra şu sonuca varıyordu: "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir."[4]

Bu fikir 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 arasında toplanan Erzurum Kongresi'nde vücut bulmuş, İstanbul hükümetine paralel bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuş ve Meclis-i Mebusan'ın bir an önce açılması görüşü dile getirilmiştir. Kongre bitiminde yayımlanan beyannamenin 8. maddesinde bu konuda şöyle denilmektedir:

> Milletlerin kendi mukadderatını, bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümet-i merkeziyemizin de irade-i milliyeye tabi olması zaruridir. Çünkü irade-i milliyeye gayri müstenit herhangi bir heyet-i hükümetin indi ve şahsi mukarreratı milletçe muta' olmadıktan başka, haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hal-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan, hükümet-i merkeziyemizin, meclis-i milliyi hemen ve bila ifate-i an toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı meclis-i millinin murakabesine arz etmesi mecburidir.[5]

4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde de seçimler konusuna büyük önem verilmiştir. Hatta 5 Eylül'de yapılan ikinci toplantıda, kongre heyeti adına padişaha gönderilmesi kararlaştırılan telgrafta Sivas Kongresi'nin toplanması, hükümetin Kanun-ı Esasiye aykırı olarak seçimleri yapmayıp, Meclis-i Mebusan'ı toplamamasına dayandırılmıştır.[6]

Sivas Kongresi sonunda 11 Eylül 1919'da yayımlanan beyannamede, Erzurum Kongresi'nin sonunda yayımlanan beyannamede yer alan ve halk iradesine bağlılığı yansıtan sekizinci madde aynen yer almıştır.[7] Kongrede ayrıca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) kurulurken İttihat ve Terakki'nin ihyasına çalışılmayacağı ve seçimlerde A-RMHC'nin temsilcilerinin seçilmesi için çaba sarf edileceği vurgulanmıştır.

Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde Anadolu Hareketi'yle İstanbul hükümetinin ilişkileri iyice

gerginleşmiş; Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa hükümetiyle tüm ilişkilerini kesmiş ve hükümet Anadolu'nun bu baskısı sonucunda 1 Ekim 1919'da istifa etmek zorunda kalmıştır. Ertesi gün yeni hükümeti Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile daha iyi ilişkiler kurabilecek olan Ali Rıza Paşa kurmuştur. Bu hükümet döneminde ilişkiler önemli ölçüde yumuşamıştır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, 7 Ekim 1919'da bir kararname yayımlayarak, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılacağını duyurmuştur. Hükümet ayrıca Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile ilişkileri yumuşatma yolunu seçmiş ve iki yönetimin temsilcileri 20 Ekim 1920'de Amasya'da görüşmüşlerdir. Bu görüşme sonucunda İstanbul hükümeti, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'ni tanımış ve Meclis-i Mebusan seçimlerinin bir an önce yapılması karara bağlanmıştır.

1919 seçimleri, 20 Temmuz 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati uyarınca ve 7 Ekim 1919 tarihli kararnameye göre yapılmıştır.[8] Seçme ve seçilme hakkını sadece erkeklere veren kanuna göre her sancak bir seçim çevresidir ve seçimler iki dereceli olarak yapılmaktadır. Sancaklara düşen milletvekili sayıları her 50.000 erkek nüfusa bir mebus olarak hesaplanmaktadır. Erkek nüfus sayısı 50.000'in altında olan sancaklarda da bir mebus seçilmekte ve eşik 75.000 olarak alınmaktadır. Yani nüfusu 75.000 erkek nüfusa kadar olan sancaklarda bir, 75.000 ile 125.000 arasında olan sancaklarda iki, 125.000 ile 175.000 arasında olan sancaklarda üç mebus seçilmekte ve daha sonra aralıklar aynı şekilde 50.000 artırılarak çıkacak mebus sayısı hesaplanmaktadır. İkinci seçmen sayıları ise her 500 erkek nüfusa bir ikinci seçmen olarak hesaplanmaktadır. Seçme yaşı 25, seçilme yaşı 30'dur. Medeni haklarından yoksun olanlar, yabancı ülke tabiiyetinde olanlar, "devlete az çok vergi vermeyenler" seçme ve seçilme hakkından yoksundur. Uygulamada birinci seçmenler doğrudan ikinci seçmenleri seçmekte, ikinci seçmenler ise her sancakta kaç mebus çıkacaksa o kadar mebus adayının adını bir kâğıda yazarak oylarını kullanmaktadır. En çok oyu alan adaylar mebus olma hakkını kazanmaktadır. Öte yandan 7 Ekim 1919 tarihli kararnamenin ikinci maddesinde, 1919'da yapılacak seçimlerde her bir seçim çevresinde ikinci seçmen sayıları ile seçim çevrelerinden çıkacak mebus sayılarının 1914'te yapılan genel seçimdeki ikinci seçmen ve mebus sayılarıyla aynı olacağı belirtilmiştir.

Heyet-i Temsiliye, seçimlerin hükümetin kontrolü altında yapılması yolunu tercih etmiştir.[9] Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim günü yayımlanan genelgesinde aday seçimlerine müdahale etmeyeceklerini belirtmesine karşın Heyet-i Temsiliye aday önerisinde bulunmaktan ve adaylıklarını bildirenler hakkında fikir belirtmekten de geri kalmamıştır.[10] Bununla birlikte bunların bazıları seçimi kaybederek Meclis-i Mebusan'a giremememiştir. Yine de seçimin galibi A-RMHC olmuştur. Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olan 169 mebustan 115'inin 1920-1946 arasındaki TBMM'lerde de görev almış olmaları bunu açıkça göstermektedir. Seçimden sonra seçimlerin bir "İttihatçı komplosu" olduğuna dair görüşlerin ortaya atılmış olmasının asıl nedeni, seçimlerin belirleyicisinin ve galibinin A-RMHC olmasıdır. Mütareke Dönemi'nde kurulan siyasi partilerin çoğu seçime katılmamıştır. Katılanlar da pek bir varlık gösterememiştir. Museviler dışındaki gayrimüslimler de seçime katılmamıştır.

6 Mayıs 1920 Ramazan Bayramı

22 Mayıs 1920, Zafer için dua

Meclis-i Mebusan'daki tek gayrimüslim mebus Mişon [Ventura] Efendi'dir. Böylece 1908, 1912 ve 1914 seçimlerinden sonra meclislerde görülen çok renklilik ortadan kalkmıştır.

1920 SEÇİMİ

16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'daki işgali pekiştirip meclisi basması üzerine, 18 Mart 1920'de meclis faaliyetlerine ara vermiştir. Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz hale gelmesi fiili olarak A-RMHC tüzüğünün dördüncü maddesi uyarınca cemiyetin yurt yönetimini üstlenmesi anlamını taşımıştır. Başından beri meşruiyetinin kaynağı olarak halk egemenliğini vurgulayan Anadolu Hareketi, Ankara'da yeni bir meclis toplamak üzere derhal yeni bir seçim çağrısı yapmıştır. Seçim; Mustafa Kemal Paşa'nın, vali ve kolordu komutanlarının da görüşlerini aldıktan sonra, 19 Mart 1920'de yayımladığı genelge doğrultusunda yapılmıştır. Bu genelgedeki esasların çoğu yürürlükteki seçim kanunuyla çelişir.

Her şeyden önce, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak toplanacağı bildirilen yeni meclisin üye sayısı hesaplanırken nüfusa dayalı esas tamamen bir kenara bırakılmıştır. Osmanlı döneminde yapılan seçimlerde olduğu gibi yine her sancak bir seçim bölgesidir ama nüfus büyüklükleri ne olursa olsun her sancaktan beş mebus seçilecektir. Bu durum nüfus bakımından küçük sancakların mecliste aşırı temsiline yol açmıştır.

İkinci olarak, seçim kanununda öngörüldüğü gibi seçim yine iki dereceli olacak ama bu defa seçimin ilk aşaması yapılmayıp doğrudan ikinci aşama gerçekleştirilecekti. Bu ikinci aşamada, son Meclis-i Mebusan üyelerini belirlemek üzere 1919 sonunda yapılan seçimde seçilen ikinci seçmenlerin yanı sıra vilayetlerle sancakların idare ve belediye meclisi üyeleriyle ayrıca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin vilayet ve sancaklardaki idare heyeti üyeleri oy kullanacaktı.[11] Yani daha önce yapılmış olan bir seçimde belirlenmiş olan ikinci seçmenler yeniden oy kullanacak ve bunlara ek olarak seçim kanununda hiçbir şekilde yer almayan birtakım idareciler de ikinci seçmen sayılacaktı. Bu durum seçimin A-RMHC'nin mutlak zaferiyle sonuçlanmasını sağlamıştır.

Üçüncü olarak faaliyetine ara vermiş olan İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'da görev alan mebuslar istedikleri takdirde seçime katılmadan doğrudan Ankara'ya gelip meclise katılabilecekti.[12] Böylece meclis iki ayrı seçimle gelen mebuslardan oluşmuştur. Nitekim toplam 437 mebusun 88'i seçime katılmadan doğrudan Meclis-i Mebusan'dan gelenlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, üç yıl sonra, 1923'te İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında, meclisin açılması ve temsile verdiği önemi şöyle vurgular:

> İstanbul'daki meclis duçar-ı taarruz olurken, benim Ankara'da düşündüğüm şey, milleti behemehâl bir noktaya raptederek, faaliyetini idame etmek oldu. Fakat o noktanın bir veya birkaç şahıstan ibaret küçük bir heyet olmasını hafif bir teşebbüs buldum. Onun için büyük bir meclis olsun dedim. Ve ne kadar büyük olursa, o kadar çok millete emniyetbahş olur. Ve aynı zamanda bu meclisin kendisi gibi salahiyeti de büyük olsun dedim ve teşrii ve icrai salahiyeti haiz olarak, gelmelerini düşündüm.[13]

1920 seçimine A-RMHC damgasını vurmuş ve ilk BMM'ye seçilen bütün mebuslar bu cemiyetin üyesi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte seçimin yapıldığı 1920 ilkbaharı itibarıyla cemiyetin genel merkezi ülke genelinde tamamen istediği gibi sonuç alabilecek kadar güçlü değildi. Bu nedenle seçimden sonra içinde her türlü görüşten kişileri barındıran çok renkli bir meclis tablosu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1919'da olduğu gibi 1920'de de gayrimüslimler tamamıyla meclis dışındadır. Siyasi yelpazenin her kesiminden mebusları içinde barındıran mecliste zamanla görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, A-RMH Gru-

Milletvekilleri toplu halde

bu Birinci Grup ve İkinci Grup olarak ikiye ayrılmış; iki grup dışında kalan mebuslar da bağımsız grubu oluşturmuştur. Gruplar arasındaki temel ayrılık egemenliğin kullanımı ilkesine yani temsil meselesine farklı bakışlardan kaynaklanıyordu. Birinci Grup hızlı kararlar alma gerekçesiyle yürütmenin üstünlüğüne vurgu yaparken; İkinci Grup meclis üstünlüğü ilkesini tavizsiz bir biçimde savunuyordu.[14]

1923 SEÇİMİ

Üç yıl faaliyet gösteren Birinci Meclis, Milli Mücadele'yi başarıyla sonuçlandırdıktan sonra 1 Nisan 1923'te seçim kararı almış ve 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaptıktan sonra dağılmıştır. Seçim kararı alındıktan hemen sonra, 3 Nisan 1923'te seçim kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunla birlikte 1920 seçimde rafa kaldırılan nüfus büyüklüğü esasına dönülmüş ama daha önceki kanunda yer alan her 50 bin erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi esası, her 20 bin erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi şeklinde değiştirilmiştir. Buna göre milletvekili sayıları erkek nüfusu 30.000'e kadar olan sancaklarda bir, 30-001-50.000 arasında olan sancaklarda iki, 50.001 – 70.000 arasında olan sancaklarda üç, 70.001 – 90.000 arasında olan sancaklarda dört olarak belirlenmiştir. Daha büyük nüfuslu sancaklarda milletvekili sayılarının hesaplanmasına 90.001'den başlayarak aynı şekilde devam edilmiştir.[15]

İki dereceli seçim esası korunmuş ama daha önce yürürlükte olan her 500 seçmene bir ikinci seçmen seçilmesi esası yerine, her 200 seçmene bir ikinci seçmen seçilmesi esası getirilmiştir.[16] Önceki seçimlerde olduğu gibi kanun seçme ve seçilme hakkını sadece erkeklere vermiştir. Seçme yaşı 25'ten 18'e düşürülmüş, seçilme yaşı 30 olarak korunmuştur.

Seçimlere gidilirken, iktidarda bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Birinci Grup'un karşısına çıkması muhtemel üç muhalif örgüt söz konusuydu. Bunlar meclis içinde oluşan ve Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in önderliğindeki İkinci Grup; Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey'in önderliğindeki Bağımsız Grup ve hem iktidar grubunun hem de bu muhalif örgütlerin içinde yer almayan ve dağınık halde bulunan eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları idi.[17]

Önce İttihatçıların durumunu ele alalım. Seçim kararı alındıktan ve seçim kanunu değiştirildikten sonra 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bir değişikliğe gidildi ve o güne kadar Birinci Grup'tan uzak duran İttihatçıların kendi adlarına seçime girmelerinin önü kapatıldı.[18] Yürütülen mantığa göre İttihat Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin şartlarına göre kurulmuş ve programı o günlerin şartlarına göre hazırlamış bir partiydi. Bu partinin anlayışı ve programı, 1918-1923 arasında yapılan kanunlarla yeniden tesis edilen devletin temelleriyle ve inkılap esaslarıyla bağdaşmıyor hatta onlara ters düşüyordu. Bu nedenle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bu değişiklikten sonra artık kimse bu parti adına hareket edemez ve bu parti adına seçimlere giremezdi. Bu akıl yürütme özellikle İstanbul Milletvekili ve Birinci Grup üyesi Ali Rıza (Bebe) Bey'in, 28 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'a verdiği demeçte açık bir biçimde görülebilir. Ali Rıza Bey bu demecinde İttihatçıların kanunda yapılan değişiklikten sonra bir oldubitti karşısında kaldığını ve

herhangi bir faaliyette bulunmalarının yasaklandığını açıklamıştır.[19]

İttihatçıların önü kesildikten sonra Birinci Meclis'teki muhalefeti oluşturan İkinci Grup da seçime katılmama kararı almıştır. Grubun önde gelenlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey İstanbul basınına verdiği bir demeçte İkinci Grup'un seçime grup olarak katılmayacağını, grup üyelerinin kişisel olarak çalışacaklarını, kendisinin de adaylığını koyma konusunda kararsız olduğunu söylemiştir.[20]

Birinci meclisteki Bağımsız Grup ise seçimlere örgütlü olarak katılabilecek bir örgüt yapısına zaten sahip değildi. Dolayısıyla meclis içinde oluşan bu grup da seçime örgütlü olarak katılmamış, üyelerini bireysel olarak katılıp katılmamakta serbest bırakmıştır. Böyle olunca seçimde Birinci Grup tek başına kalmıştır. 287 kişilik yeni meclise seçilenlerin 285'i Birinci Grup adayı, ikisi ise bağımsızdır.

MESLEKİ TEMSİL ARAYIŞI

Yukarıda ele aldığım üç seçimde de halkın coğrafi esasa yani sancaklara göre temsili söz konusudur. Milli Mücadele Dönemi'nde coğrafi temsil esasına alternatif olarak mesleki temsil esası da gündeme gelmiştir. Mesleki temsil yöntemini uygulama talebi esas olarak Anayasa görüşmeleri sırasında tartışılmıştır. Anayasa tasarısı, meclisin 18 Eylül 1920 günü birleşiminde okunan Halkçılık Programı'ndan esinlenerek hazırlanmış ve ilgili komisyon tarafından 18 Kasım 1920'de meclise sunulmuştur. Tasarıda, Halkçılık Programı'nda yer alan ilkelerin büyük bölümü benimsenmekle birlikte meclis üyelerinin seçilme şekli tamamen değiştirilmiştir. Halkçılık Programı'nın 9. maddesinde meclisin genel oyla seçileceği benimsenirken; komisyonun getirdiği teklifin dördüncü maddesi seçimde mesleki temsil esasını öneriyordu. Buna göre, Büyük Millet Meclisi vilayetler halkı tarafından meslek mensupları temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşacaktı.

Mecliste, mesleki temsil ilkesini komisyon adına Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey savunmuş ve meclisin vilayetler halkınca meslek mensupları temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilen üyelerden oluşacağı esasını koyduklarını ancak uygulama tarafının ayrı bir mesele olduğunu belirtmiştir.[21]

18 ve 20 Kasım tarihli görüşmelerde mesleki temsil ilkesi hararetle savunulmuş ve mecliste mesleki temsilin halkı yönetimin gerçek sahibi kılmanın tek yolu olduğu şeklinde bir hava oluşturulmuştur. Maddenin başlıca savunucuları İsmail Suphi (Soysalıoğlu) Bey (Burdur), Ragıp (Soysal) Bey (Kütahya), Mahmut Esat (Bozkurt) Bey (İzmir), Dr. Abidin (Atak) Bey (Lazistan), Mehmet Şükrü (Koç) Bey'dir (Karahisar-ı Sahip).

İlk günkü görüşmede mesleki temsile sadece Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey karşı çıkmış, yerine "şûradan şûraya seçim" sistemini önermiştir. Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise mesleki temsile taraftar olmakla birlikte, koşullar gereği bunun uygulanamayacağını belirtmiş, yasal düzenlemelerle mesleklerin geliştirilmesini ve o zamana kadar da tek dereceli seçim sisteminin uygulanması gerektiğini savunmuştur.[22] Bu ilk görüşme sırasında, mesleki temsili gerçek demokrasi kılıfıyla sunan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in konuşması özellikle önemlidir. Mahmut Esat Bey, konuşmasında önce "Büyük Fransız İhtilali'nin kabul ettiği parlamento usulü ve ondan önce eski İngiliz İhtilali'nin kabul ettiği parlamento usulü halkı memnun edememiştir ve zaman zaman dünyayı sarsan büyük ihtilallere meydan vermiştir." diyerek genel oya dayanan esası reddetmiştir. Ardından mesleki temsil ilkesinin gereğini şöyle vurgulamıştır: "Mesleki temsili kabul etmediğiniz takdirde, vücuda getirdiğiniz özel komisyonun büyük hizmetlerle yaptığı bu kanunun hiçbir hükmü kalmaz. Bu kanunun bütün anlamı mesleki seçimde toplanmıştır ve bu kanun ancak bu suretledir ki memlekette tarihi bir inkılap yapacaktır."[23]

Konunun görüşülmesine 29 ve 30 Kasım'da da devam edilmiştir. İlkenin savunuculuğunu bu kez Komisyon Başkanı Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'le, Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey üstlenmiştir.

8 Temmuz 1920 Tunalı Hilmi Bey halka hitap ediyor

Yunus Nadi Bey, "Avrupa'nın yapamadığı demokrasiyi, mesleki temsil sistemini kabul etmekle Türkiye yapacaktır. Çünkü Avrupa'da birtakım fırkaların mücadelesi; diğer tarafta onun üzerinde bir kapitalizm, bir sermaye tahakkümü vardır ki, seçim yarı yarıya onun elinde oyuncaktır. Onun için oralarda bu mesele şimdiye kadar uygulanamamıştır. Türkiye bunu uygulayabilir. Çünkü burada meslekler birbirleriyle mücadele etmez" demiştir.[24] Karesi mebusu Mehmet Vehbi Bey'e göre ise bu madde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ruhu, mihveridir.[25]

Mecliste kanun maddesine yönelik olumlu havaya rağmen son iki günkü görüşmelerde çeşitli eleştiriler yükselmiştir. Eleştirilerin büyük bölümü, ülkede mesleklerin henüz net olarak ayrışmamış bulunması nedeniyle sistemin uygulanmasında güçlükler doğacağı yönündedir. Yapılan itirazlar karşısında, komisyon adına söz alan Mehmet Vehbi Bey, komisyonun maddeye bir fıkra eklenerek şu şekilde kabul edilmesini istediğini açıklamıştır: "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş

Atatürk Birinci Meclis'ten çıkarken

üyelerden oluşur. Ancak bu mesleki temsile ait teşkilat ve seçim kanunları Büyük Millet Meclisi'nce düzenleninceye kadar mevcut usul devam eder."[26] Bu öneriden sonra, oturumu yöneten İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, değişiklik önergelerini oya sunmaya başlamış, Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bey'in halen yürürlükte olan mevcut sistemin sürdürülmesi anlamına gelen "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca seçilen üyelerden oluşur" şeklindeki değişiklik önergesinin dikkate alınması kabul edilmiştir. Bunun üzerine, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey komisyonun, dördüncü maddeyi yeniden düzenlemek üzere geri çektiğini açıklamıştır.[27] Değiştirilen bir maddenin komisyona geri çekilmesinin usule uygun olup olmadığına ilişkin tartışmalardan sonra bu kez de İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey'in komisyonun dördüncü maddesinin tasarıdan tamamen çıkarılmasını isteyen teklifi oylanarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, "Dördüncü maddeye ait önergeler komisyona gidiyor" diyerek gürültüler arasında oturumu kapatmıştır.[28]

Anayasanın komisyona iade edilen ve mesleki temsil ilkesi öngören dördüncü maddesi 17 Ocak 1921'de yeniden meclise gelmiştir. Komisyon değişiklik önerilerini dikkate almayarak mesleki temsil esasında ısrar etmiştir. Mehmet Vehbi (Bolak) Bey komisyon adına, maddenin ilk sunulduğu şekliyle kabul edilmesini istemiştir.[29] İzinli olarak Erzurum'a gittiği için o aşamaya kadar Anayasa görüşmelerinde hazır bulunmayan Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, mesleki temsile karşı çıkarak onun yerine tek dereceli seçim sistemini önermiştir. Mesleklerin henüz teşkilatlanmamış olması nedeniyle ülkede mesleki temsil usulüyle seçim yapacak ortamın bulunulmadığını ileri süren Hüseyin Avni Bey asıl sıkıntının iki dereceli seçimden kaynaklandığını belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, "Millet oyunu hakkıyla kullanamıyor. İkinci seçmenler etki yapıyor ya da ikinci seçmenlere etki yapılıyor. Buraya gelen mebusların bütün oyları haiz olması için bir dereceli seçim uygulanmalıdır." demiştir.[30] Diğer mebusların mesleki temsili yanlısı konuşmalarına rağmen Hüseyin Avni Bey tek dereceli seçimde diretmiştir.[31] Buna karşılık İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey uzun bir konuşmayla mesleki temsili "memleketimin selameti" adına hararetle savunmuştur.

Nihayet maddeye ilişkin değişiklik önerileri ele alınmıştır. Bu öneriler içinde en dikkat çekici olanı Hüseyin Avni Bey'in "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca ve bir dereceli usulle seçilen üyelerden oluşur" şeklindeki önerisidir.[32] Öteki değişiklik tekliflerinin çoğu mesleki temsilde ısrar ederken, meclis Karahisar-ı Şarki mebusu Mesut (Benli) Bey ile Muş mebusu Ahmet Hamdi (Bilgin) Bey'in ortaklaşa verdiği ve "meslekler erbabı temsil edilmek üzere" ibaresinin maddeden çıkarılmasını isteyen önerisini benimsemiştir. Böylece madde "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur" şekline dönüşmüştür. Ardından Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in önerisiyle "doğrudan doğruya" ibaresi de kaldırılarak maddeye son biçimi verilmiştir.[33]

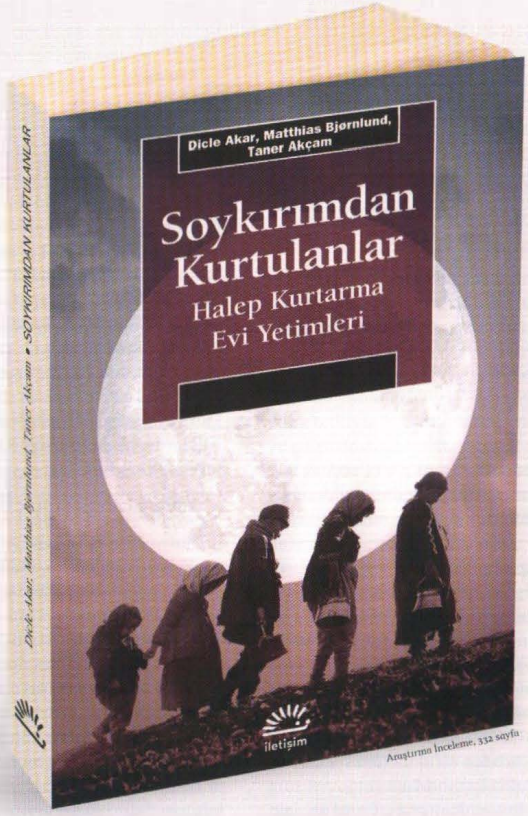
Birinci Meclis'te bu kadar taraftar bulan mesleki temsil ilkesi sonraki yıllarda da Türkiye'nin gündeminde kalabilmiş ve 1924 ve 1961 Anayasası tartışmaları sırasında da güçlü bir alternatif olarak ele alınıp tartışılmıştır.

DİPNOTLAR

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi*. İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 9.
2 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2004, s.100.
3 Ahmet Demirel, İlk Meclisin Vekilleri, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s. 35.
4 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*. Cilt I, İstanbul, Milli Eğitim Bas., 1972, s. 30-31.
5 Fahrettin Kırzıoğlu, *Erzurum Umumi Kongresi*, Cilt II, Ankara, Kültür Ofset Ltd. Şti., 1993, s. 252.
6 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1969, s. 22-23.
7 *a.g.e.*, s. 114-115.
8 Seçim kanunu ve kararname için bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, İstanbul, Milliyet Yay., 1982, s. 138-151 ve 154-155.
9 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2004, s. 222.
10 İsimler için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1974, s. 18-23.
11 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, İstanbul, Milli Eğitim Bas., 1967, s. 421-422.
12 Ahmet Demirel. *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul. İletişim Yay., 1994, s. 82-83.
13 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Bas., 1982, s. 55.
14 Bu gruplar arasındaki temel fikir ayrılıkları için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.
15 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, İstanbul, İletişim Yay., 2012, s. 19.
16 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre I*, Cilt 28, s. 331.
17 Bu örgütler için bakınız Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul. İletişim Yay., 1994 ve Meral Demirel, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.
18 Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki bu değişiklik için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 527-531.
19 "İntihabat Etrafında Yeni Dedikodular", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1923.
20 *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.
21 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 366.
22 Dördüncü madde üzerinde 18 ve 20 Kasım 1920'de yapılan meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 386-391, 410-418.
23 *TBMM ZC*, Cilt 5, s. 388-390.
24 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 131.
25 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 148.
26 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 160.
27 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 162-164.
28 *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 166. Dördüncü madde üzerinde 29 ve 30 Kasım'da yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 6, s. 120-137, 148-166.
29 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 297-298.
30 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 298.
31 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 302.
32 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 310.
33 *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 310-312. Dördüncü madde üzerinde ikinci kez yapılan tüm tartışmalar için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 7, s. 297-312.

İttihat ve Terakki'nin imha politikası

Soykırımdan Kurtulanlar, Ermeni Soykırımı sırasında hayatta bırakılan Ermeni kadın ve çocukların 1918'den sonra kapatıldıkları evlerden kurtarılmalarını ele alıyor. Dicle Akar tüm kayıtların içeriklerinin genel dökümünü değerlendiriyor; Matthias Bjørnlund, Halep Yetimhanesi'nin hikâyesini anlatıyor; Taner Akçam ise soykırım sırasında yetimlere yönelik izlenen politikaların esaslarını gösteriyor.

1919 Son Osmanlı Seçimleri: Gayrimüslimler, Kürtler, Kadınlar, Sosyalistler ve Taşrada Seçimler Üzerine Notlar

MEHMET Ö. ALKAN

OSMANLI DÖNEMİNİN SON GENEL SEÇİMİ 1919 YILININ SONBAHAR AYLARINDA YAPILDI. ÜLKENİN BİR BÖLÜMÜ FİİLEN İŞGAL EDİLMİŞTİ. İŞGAL ALTINDAKİ YERLERDE, ÖRNEĞİN YUNANİSTAN ORDUSUNUN İŞGAL ETTİĞİ İZMİR'DE, SEÇİMLER YAPILAMADI. FRANSIZ ORDUSUNUN İŞGALİ ALTINDAKİ ADANA'DA DA SEÇİMLER YAPILAMAMIŞTI. AMA İSTANBUL'DAKİ ADANALILAR GİZLİCE TOPLANARAK İKİNCİ SEÇMENLERİNİ SEÇTİLER. BUNLAR DA DÖRT MEBUS SEÇEREK SON OSMANLI PARLAMENTOSUNA GÖNDERDİ. SEÇİMLER ÖNCESİNDE KURULAN YAKLAŞIK 50'YE YAKIN SİYASAL PARTİ VEYA DERNEK FAALİYET GÖSTERMİŞTİ.

Osmanlı döneminin son genel seçimi 1919 yılının sonbahar aylarında yapıldı. Ülkenin bir bölümü fiilen işgal edilmişti. İşgal altındaki yerlerde, örneğin Yunanistan ordusunun işgal ettiği İzmir'de, seçimler yapılamadı. Fransız ordusunun işgali altındaki Adana'da da seçimler yapılamamıştı. Ama İstanbul'daki Adanalılar gizlice toplanarak ikinci seçmenlerini seçtiler. Bunlar da dört mebus seçerek son Osmanlı parlamentosuna gönderdi. Seçimler öncesinde kurulan yaklaşık 50'ye yakın siyasal parti veya dernek faaliyet göstermişti. Seçimleri Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları büyük bir çoğunlukla kazandılar.

Son Osmanlı seçimlerinin kararı Osmanlı için hayatta kalma kavgası sürerken verildi. Bir yandan işgal edilmiş; ordusuna, polisine, bürokrasisine el konmuş; basını tarihin gördüğü en büyük sansürle karşı karşıya kalmış bir ülke var olmaya çalışırken, diğer yandan işgale karşı tarihin gördüğü en büyük sivil demokratik tepkilerden biri veriliyordu. Eline silah almadan önce, 30 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra adeta refleks halinde onlarca dernek, cemiyet, parti kurularak var olma mücadelesi veriliyordu. Milliyetçiliğin değişik boyutlarıyla egemen olduğu bir süreç yaşanıyordu. İşgale karşı mücadelenin öncelikle meşrutiyet ortamında demokratik bir şekilde, seçimlere ve temsile dayalı bir parlamento ile yapılması tercih edilmişti.

Bu amaçla bir yandan İttihat ve Terakki bakiyesi Türk milliyetçiliği Müdafaa-i Hukukçular tarafından örgütleniyor, diğer yandan gayrimüslimler ve Türk olmayan unsurlar da bu işgal ve çöküş sürecinde başlarının çaresine bakmaya çalışıyorlardı. Kimisi işgal ordularıyla iş birliği yaparak kurulacak yeni düzende söz sahibi olma arayışındayken, diğer bir kısmı yüzyıllardır aynı coğrafyayı paylaştıkları kadim dostlarıyla ortak bir geleceği demokratik bir yöntem olarak seçimlere ve temsile dayalı meclise bağlı olarak kurmaya çalışıyorlardı. Mütareke Türkiye'si milliyetçiliklerin rekabeti kadar kavimlerin de bir var olma mücadelesiydi.

SEVR'E GİDEN SÜRECİN YARATTIĞI TRAVMA

I. Dünya Savaşı, öncesi ve sonrasıyla millî kimliklerin krizler içinde inşa edildiği ve şekillendiği yıllardı. Bu döneme daha yakından bakmak günümüze devreden birçok meseleyi anlamak açısından da büyük önem taşıyor. "Türk kimliği" ve milliyetçiliğinin inşa edildiği 1912-1922 yılları arasındaki 10 yıllık yıkım ve tahribat sürecinde Kürt kimliği ve milliyetçiliği de inşa edilmekteydi. Türk, Kürt, Ermeni ve Rum kimliklerinin/milliyetçiliklerinin bir defa daha şekillenmesi, savruluş ve çatışması bu sırada yoğunlaştı.

Türkiye tarihinin en zor yılı muhtemelen 1919 yılıdır. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordularının yenildiği tescil edilmiş, orduları teslim olmuş ve terhis edilmişti. Osmanlı ülkesinin durumu ve geleceği açısından tam bir belirsizlik vardı. Bir

Yaşasın Kanunu Esasi: Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet

yandan Osmanlı ülkesi Mondros Antlaşması dayanağıyla önce fiili olarak, sonra da anlaşma maddeleri bahane edilerek adım adım işgal ediliyordu. Öte yandan Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı bitirecek olan anlaşmanın görüşmeleri sürüyor ve ayrıntıları ortaya çıktıkça birçok kesimde her bakımdan telaş ve tedirginlik artıyordu. Anlaşmanın ayrıntıları ortaya çıktıkça, bu anlaşma Kürtler ve Rumlar için hayal kırıklığından öte, adeta bir travmaya dönüşüyordu. Zira her iki kavmin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri coğrafya, yani Doğu Anadolu ve Karadeniz kıyıları dâhil, Büyük Ermenistan olarak haritada yerini alıyordu.

Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu açısından I. Dünya Harbi'ni sonlandıran, daha genel bir ifadeyle imparatorluğu tasfiye eden ve mal varlığını paylaştıran bir belgeydi. Sevr Antlaşması'nın müzakere süreci daha birkaç yıl önce 20. yüzyılın ilk ve telafisi imkânsız mağduriyetini, "Büyük Felâket"i yaşamış Ermeni milliyetçileri açısından memnuniyet vericiydi. Müslüman Türkler için Orta Anadolu'ya sıkışmış, denize küçük bir açılımı olan, geri kalmış bir köylü devleti öngörülüyordu. Rum milliyetçileri başlangıçta olası bir paylaşımdan daha fazla pay alabileceklerini düşünürlerken, Trabzon'u da içine alan Karadeniz kıyılarının Büyük Ermenistan haritasının içinde olduğunun netleşmeye başlamasıyla ciddi bir rahatsızlık içine girmişlerdi. Kürtler ise çok daha tedirgindi. Zira öngörülen özerk Kürdistan, Büyük Ermenistan haritası içine yerleştirilmişti. Fakat dile getirilmeyen konulardan biri, kendi deyişleriyle, tarihte ilk kez bir Hristiyan devletin çatısı ve yönetimi altına giriyor olmalarıydı. Böylece hem -kendi ifadeleriyle- "ana vatanlarının" Ermenistan'a verilmesi söz konusuydu hem de Hristiyan bir devlet olarak Ermenistan'ın inayeti altında ve tarifi yapılmamış bir muhtariyet içinde yaşamak zorunda bırakılmak onları tedirgin ediyordu.

Kısa süre sonra *Kürtler Türklerden Ne İstiyor?* adlı[1] önemli eseri yazacak olan Mehmed Şükrü Bey gibi birçok Kürt siyasetçiyi Mütareke Dönemi'nde etkileyen olaylardan biri işte bu Büyük Ermenistan haritasıydı. Kendisinin de anlattığı gibi, bu sıralarda bir gün Beyoğlu'nda bir kitapçıda "bir ucu Kafkasya'da bir ucu İskenderun'da Büyük Ermenistan haritası"nı görünce, "Kürtlerin memleketlerinin Ermenilere 'peşkeş çekildiğini'" düşünerek, "O halde ana vatanı Ermenistan olmaktan kurtarmak icap ediyordu." şeklinde

1919 yılında Taksim Kışlası civarında seçim kalabalığı

bir tepki gösterdiğini belirtir. Seçimleri boykot etseler[2] de Kürdistan Teali Cemiyeti Anadolu'da hızla şubeler açmaya başlamış ama Erzurum Kongresi'nden itibaren örgütlenmeye başlayan Anadolu Hareketi'ni rahatsız etmeden çalışmalarını sürdürmüştür:

> Bunun bir delilini haziranın ilk iki haftası zarfında (Kürdistan Teali Cemiyeti)'nin kendi şubelerine ve alelumum [bütün] belediye reislerine hitaben neşr ve irsal etmiş olduğu umumda Harekât-ı Milliye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Kürtlerce takip edilmesini tavsiye ettiği hatt-ı harekette bulacaksınız... Kendim ve müdrik bilcümle refika-i mesaim [mesai arkadaşım] Kürt ve Türk arasında herhangi bir suret ile kan dökülmesine mani olmağa ve Harekât-i Milliye'yi her ne suretle olursa olsun vehne duçar etmekten [gevşekliğe uğratmaktan] tevakki etmeğe [sakınmaya] bezl-i mesai ettik [çaba harcadık].

Rumların durumu farklıydı. Bazıları Sevr Antlaşması'na giden süreçte somutlaşmaya başlayan Büyük Ermenistan planına karşı duydukları rahatsızlığı dile getirmeye ve bu bağlamda "Türklerle" birlikte hareket etmenin önemini vurgulamaya başlamışlardı. Rum cemaati içinde önemli ve etkili isimlerden biri olan Trabzon Rum Metropoliti Hrisanthos Efendi bu kişilerden biriydi. Hrisanthos Efendi, Paris'teki barış görüşmelerine katılmış ve Trabzon'a dönüşünde orada yayımlanmakta olan *İstikbal* gazetesine bir beyanat vermişti. Beyanat, İstanbul gazetelerinde hemen yankı bulmuştu. Bu beyanatta hem hayal kırıklıklarını hem de ilginç tekliflerini dile getirmiş ve üç konuya dikkat çekmişti. Birincisi, barış görüşmelerinde gündeme gelen "Büyük Ermenistan" kurulması konusuydu ki Trabzon'u da içine aldığı için Rumlar arasında çok ciddi bir tedirginlik uyandırdığını ifade etmişti. Hrisanthos Efendi'nin verdiği beyanatın ikinci vurgusu, Türklerle Rumlar arasındaki "kadim muhabbetin" yeniden kurulmasını sağlama ve barış içinde birlikte yaşama çağrısıydı. Üçüncüsü ise, daha da ilginçti. Bu, Anadolu'da yaşayan bütün kavimlerin ortak bir "Anadolu Mefkûresi" fikri etrafında toplanması ve "Anadolu Medeniyeti" yaratmak için ortak çalışmalar yapılması konusundaki önerileriydi. Farklılıklarla bir arada yaşama ve ortak değerler yaratma konusundaki bu teklifler ve girişimler üzerinde şimdiye kadar durulmamıştır.

SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİMLER

Genellikle 1919 seçimlerine gayrimüslim tebaanın katılmadığı, boykot ettiği kanısı yaygındır. Aslında durum bundan biraz farklıdır. Gayrimüslim tebaa 1919 seçimlerine yönelik olarak kendi içlerinde farklı tutumlar sergilemiştir. Musevî, Ermeni ve Rum cemaatlerinin büyük bölümünün seçimleri tam anlamıyla boykot ederek seçimlere katılmadıkları gözlenmiştir. Ancak daha küçük bir bölümü ve özellikle taşradakiler seçim öncesinden başlayarak seçimlere katılım için çağrı yapmışlar[3] hem birinci seçmen (müntehib-i evvel) hem de ikinci seçmen olarak (müntehib-i sani) seçimlere katılmış, hatta mebus seçilmişlerdir.

Seçim sürecinde Fener Rum Patrikhanesi ağırlığını koymakta gecikmemiş ve 25 Ekim 1919 tarihin-

Hüseyin Hilmi

de "Rum Patrikhanesi Meclis-i Muhteliti" toplanarak, "Rumların intihabata [seçimlere] suret-i kat'iyyede [kesinlikle] iştirak etmemeleri [katılmamaları] zımnında taşra metropolitlerine yeniden bir tamim gönderilmesine karar vermiştir."[4]

Seçimlere katılmayarak boykot etmekteki amaç, seçimler dolayısıyla oluşacak parlamentonun meşruluğunu tartışmaya açmaktı. Rumların II. Meşrutiyet'ten beri başlıca şikayet ve tartışma konusu, başta İstanbul olmak üzere çeşitli şehirlerde nüfuslarının az gösterilmesiydi. Bu nedenle mecliste Rumların temsil oranının da olması gerekenden az olduğunu düşünüyorlardı. Rumların bu tepkisine karşılık, dönemin Türk milliyetçiliğinin sözcülüğünü yapan gazetelerinden *Türk Dünyası*, Rumları sahte kimlikler üreterek ve hatta ölülerini bile seçmen yazdırıp İstanbul'da oy kullandırarak hile yapmakla suçlayan şu yorumu yapmaktaydı:

> Ekseriyet (çoğunluk) temini için ölülerin, muhtarlar nezdinde saklanan tezkire-i Osmaniyeleri (kimlikleri) ile geçen intihabata iştirak eden [katılan] Rumlar, bu sefer de nüfus tezkerelerinin, pek çok miktarda taklitlerini tabettirerek (bastırarak) memleketimizin her tarafına dağıtmışlardır. Bilhassa bu hareket Türkiye için can evi olan İstanbul ve İzmir'e karşı hazırlanmakta olduğu gibi, Karadeniz sahilinde nispeten kesretli bulunan Rum ahali de Payitaht'ta galebeyi temin için akın akın İstanbul'a gelmektedir.
>
> Rumca gazetelerin intihabata iştirak etmeyeceğiz diye kopardığı yaygara, sırf halkı iğfal için hazırlanmış bir harekettir.[5]

Ancak biraz aşağıda gösterileceği şekilde Rumlar taşra seçimlerine katıldıkları gibi ikinci seçmen olarak da mebus seçimine dahil olmuşlardı.

Musevi cemaati de seçimlere katılma konusunda bir süre tereddüt geçirmiş kendi içinde tartışma yaşamıştır. Bir kısmı seçimleri boykot etmekten yanayken, meselâ Balat Musevileri seçimlere katılma kararı almışlardı. Hahamhane de uzun süren kararsızlığından sonra seçimlere katılma kararı vermiştir.[6] Hata seçimlerde faaliyet göstermek üzere Ekim 1919'da bir de Osmanlı Musevileri İntihap [Seçim] Cemiyeti adında bir dernek kurmuşlardı. Derneğin amacı nizamnamesinin 2. maddesinde şöyle açıklamıştır:[7]

> Madde 1- Dersaadet ve taşralarda Meclis-i Mebusan intihabına iştirak taraftarı olan Musevilerin işbu intihabatta ârâsını tevhit ederek [çoğunluğu sağlayarak] menafi-i milliyeyi muhafaza ve müdafaa edecek zevatın mebusluğa intihabını temin için kavanin-i mevzua dairesinde sarf-ı mesai eylemek [çaba harcamak] ve bu hususta fırka-i siyasiye mümessilleriyle münasebatta bulunmak üzere Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil olunmuştur.

İstanbul sokaklarında II. Meşrutiyet gösterileri

"İstanbul Müntehib-i Sani İntihabatı" *İkdam* 29 Teşrin-i Sani 1919

"Vatandaş! İntihabata Tamamen Alakadar Ol!..." *İkdam* 23 Teşrin-i Evvel1919

Komite İstanbul'dan mebus adayı olarak Darülfünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden Mişon Ventura'yı, İzmir'de ise yine Darülfünun Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Avram Galanti'yi aday göstermişti.[8] Bu seçimde Darülfünun müderrislerinden Mişen Ventura, seçilerek meclise girmiştir. (Bazı kaynaklarda Ventura'nın kısa süre sonra istifa ettiği yazılmaktadır.[9] Ancak 15 Ocak 1920 tarihinde ilk ve anlaşılan o ki tek ve son ara seçimlerde, istifa edenler için seçim yapıldığı, Mişon Ventura'nın istifa edenler arasında olmadığı görülmektedir.[10]

Vakit gazetesi İstanbul'daki diğer gazete yazarları ile buluşarak ikinci seçmenlerin dikkatine sunmak üzere 11 mebusluk İstanbul seçimleri için 14 kişilik bir mebus listesi hazırlar. Listede "Darülfünun müderrislerinden Mişon Ventura Efendi" ismi de vardır.[11] Kendisinin TBMM arşivinde de 1920 Meclis üyesi olarak kaydı bulunmaktadır.[12]

Ermenilerin büyük kısmı seçimleri boykot ederken; sanılanın aksine, özellikle taşra seçimlerinde (örneğin Kütahya'da ve Uşak'ta), Ermenilerin -ve Rumların- kısmen de olsa seçime katıldıkları hatta ikinci seçmen (müntehib-i sani) seçildikleri, dolayısıyla patrikhanelerin ve partilerin aksi yöndeki çağrılarını dinlemedikleri görülmektedir.[13]

BOYKOT VE SEÇİMLERE KATILIMIN DÜŞÜKLÜĞÜ

Mütareke Dönemi'nde son Osmanlı seçimlerinin boykot edilmesinin bir nedeni "serbest bir intihap [seçim] olmayacağı" konusundaki yaygın inançtır. Bu amaçla seçimlere katılmayan ve boykot eden örgütlerin başında Hürriyet ve İtilaf Fırkası[14] ve bu partiye bağlı, bir anlamda "uydu" cemiyetler gelmektedir. Bunlar arasında İngiliz Muhipleri Cemiyeti de vardır.

1919 seçimlerinde yaşanan bir başka sorun, bazı yerlerde seçime katılımın düşüklüğüdür. Elimizde genellemeye elverişli veriler olmamakla birlikte, bazı yerlerde ilk seçime (müntehib-i sani seçimine) katılma oranının yüzde 9'un biraz üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Uşak'tır. 12 müntehib-i saninin seçileceği ilk seçimde, merkez kasabada seçme hakkına sahip 4.850 ilk seçmenden (müntehib-i evvel) yalnızca 449'u oy kullanmıştır. Bu durumda seçime katılma oranı yaklaşık yüzde 9.25 gibi oldukça düşük bir orana tekabül eder. Bu oranın temsil yeteneği ve meşruiyet tartışmalarını beraberinde getirmesi de kaçınılmazdır. Biraz aşağıda değindiğim gibi seçim zamanında Batı Anadolu'da bir gezi yapan bir gazeteci (ki seçimi ve sonuçta ortaya çıkacak Meclis-i Mebusan'ı önemseyen bir yazardır) Bandırma'dan itibaren seçime katılma konusundaki isteksizliğe ve katılım oranındaki düşüklüğe tanık olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenlerinden biri, yukarıda değinildiği gibi seçimlerin yeterince serbest olmaması, partilerin serbestçe yarışamamasıdır.

Uşak Belediye Başkanı Mustafa Efendi ise, seçimlere katılımın düşüklüğünü "kayıtsızlık" ile açıklamaktadır. Uşak'taki Hürriyet ve İtilaf Kulübü üyelerinden biri seçimlere girilmesini engellemediklerini vurgularken, bir başka üye İtilafçıların seçime girmediklerini açıkça söylemektedir.[15] Seçime katılımın -en azından Uşak'ta- yaklaşık yüzde 9 gibi son derece

düşük bir oranda olduğu görülür. Bunun bir başka nedeni Gayrimüslimlerin düşük katılımı ise, diğer nedeni Müslüman ahalinin de kayıtsızlığı veya isteksizliği, seçimlerle bir sonuç alamayacağını hissetmesidir. Anlaşılan o ki savaşın ertesinde hissedilen yaygın isteksizlik ve siyasete duyulan güvensizlik katılımı düşürmüştür. Boykotlar da buna eklenince katılım iyice düşmüştür.

TAŞRADA SEÇİMLER VE GAYRİMÜSLİMLER

Aşağıda, Uşak'ta -örnekleri pek az bulunan- 1919 seçimleri sırasında müntehib-i saniler [ikinci seçmenler] ile yapılmış söyleşilerin çevrim yazılarını verdim. Bu söyleşiler üç bakımdan önem taşımaktadır. Bir yandan 1919 seçimlerinin taşrada nasıl algılandığına ilişkin değerli bilgiler içerirken; öte yandan seçmenlerin siyasal ilgi, bilgi ve kültür konularındaki düşünceleri ile seçmen davranışını yansıtmaktadır. Son olarak biri Ermeni biri de Rum olan iki ikinci seçmenle yapılan röportaj yerel siyasetin hangi saiklerle yapıldığının anlaşılması ve gayrimüslimlerin seçimlere katıldığı gibi ikinci seçmen olarak da mebus seçtiklerinin anlaşılması açısından çok değerlidir.[16]

Örneğin Uşak'ta *Davavekili* olan Ermeni ikinci seçmen Agob Basmacıyan Efendi'ye "İstanbul'da Ermeniler intihaba iştirak etmiyorlarmış. Tabii Patrikhane buralara da tebligatta bulunmuştur?" sorusu yöneltilince şu ilginç cevabı veriyordu: "Bize tebligat yoktur. Mademki meşrutiyet vardır ve mademki usul ve kanun üzerine intihap zamanı gelmiştir; arzu ettik, intihaba iştirak ettik."

Yine ikinci seçmen olan tüccardan Rum Yordanoğlu Yuvan Efendi sorulan "İstanbul'da Rumlar iştirak etmiyorlar, sizi iştirakten men etmediler mi?" sorusuna şu veciz cevabı vermişti:

> Men etseler de biz tanımayız. Biz 300 seneden beri, babalarımızdan böyle duyduk, kardeş gibi yaşadık, ahali ile iyi geçindik. Patrik bize emir verse bile biz tanımayız. Madem meşrutiyet devrindeyiz, herkes reyinde hürdür. Din başka, siyaset başkadır. Esasen hocaların hiçbirisi karışmasa iyi olur. Bir adam iki adama kul olamaz. Biri Kütahya'ya git der o bir Afyon'a... Hem dinî hem siyasî dünyaya hizmet olmaz.

Muhabirin ikinci seçmenlere sorduğu sorulardaki "eski mebuslar", "harbe iştiraki istemiş olanlar" gibi ifadeler açıktır ki eski "İttihatçılar"a yapılan bir göndermedir.

Müntehib-i Sanilerle Mülâkat

Cemal Efendi [Şer'iyye Katibi]

-Müntehib-i sani olmak arzu eder miydiniz? Müntehib-i saniliği nasıl bir iş telakki ediyorsunuz?

-Müntehib-i sani oluşum kendi arzum ile değildir; Mahallenin arzusu üzerine bu vazifeyi kabul ediyorum. Bunun fevkinde ağır bir yük olmadığı fikrindeyim. Biliyorum ki bu intihap sair intihaplara kıyas edilemez.

-İntihap edeceğiniz mebuslarda ne gibi evsaf arayacaksınız?

-Fikrimce mebusumuz müstakim, devletin ahval-i ruhiyesine vakıf, zeki, akil, fatin, menfaatperestlikten münezzeh, adaleti kendi nefsinde arar, fazilet-i İslamiyesi füruat-ı fıkhıye ile uğraşmak, yalnız oruç tutmak, namaz kılmaktan ibaret olmayan, lekelenmemiş bir nasiye olmalıdır.

-Mebusunuzun mutlaka yerli olması fikrinde misin?

-Memleketin yerlisi ahval-i dahiliyeye daha ziyade vakıf olur.

-Eski mebuslardan bir namzet kabul eder misiniz?

-Eski mebusların içtimalarından bir semere hasıl olmadı.

-Geçen harbi terviç etmiş, harpten başka kalmamıştı demiş, gönüllü olarak harbe girmiş, hasılı düşmanlarla uyuşmaktan başka bir siyaset gütmüş bir zatın mebus intihabını muvafık bulur musunuz?

-Bu geçmiş bir şeydir. Onun üzerine bina-yı muhakeme zait olur; Maahaza harp esasen medeniyetin hâdimidir.

-Hiç bir kimse tarafından müdafaa edilerek tebdili ve tercih edilmemiş olsaydınız, kimleri intihap etmek fikrinde bulunurdunuz?

-Eski Harbiye Müsteşarı Fuad Paşa ammizademdir, bunun için yakından tanırım ve devletin ahval-i ruhiyesine vakıf olduğunu bilirim. Akrabası olmamdan değil, bu nokta-i nazardan mebus olmasını isterim. İkinci olarak Niğde Maarif Müdürü hemşehrimiz Besim Atalay Efendiyi intihap ederim; Bu zatı burada dinsizlikle itham ederlerse de ben kendisinin ahval-i hususiyesine de vakıfım, herkesten daha dindar olduğunu bilirim.

Çalıkzade Mehmed Efendi [Davavekili]

-Müntehib-i sani olmak ister miydiniz? Bu vazifeyi nasıl telakki ediyorsunuz?

-Meşguliyetim çoktur, bunun için arzu etmiyordum. Nasılsa mahallem ahalisi teveccüh göstermişler; bu mühim vazifeyi ifa edeceğim.

-Mebuslarınızda nasıl evsaf arayacaksınız?

-Devletin ahval-i dahiliye ve siyasiyesine vukufu olmalı. Mebusların yerli olmasını tercih ederiz; mesela memleketin yollarına olsun hizmet edebilirler. Eski mebus olup olması bence haiz-i ehemmiyet değildir.

-Harbe karşı almış olduğu vaziyeti nazar-ı itibara almaz mısınız?

-Buna cevap vermekte mazurum çünkü iç yüzüne vakıf değiliz. Biz iyi olacak ümit ediyorduk.

-Kendi kendinize kimlerin mebus olmasını arzu istiyordunuz?

-Fikrimden geçirdiğim Fuad Paşa'dır; kendisi ile temasım yoksa da benim istediğim evsafı haiz olduğunu işitiyorum.

Sufizade İsmail Efendi

-Müntehib-i sani olmayı arzu eder miydiniz? Bunu nasıl bir vazife sayıyorsunuz?

-Mahallem istemiş, mühim bir vatan meselesi telakki ederek kabul ediyorum.

-İntihap edeceğinizde nasıl evsaf arıyorsunuz?

-Devlete, millete sadık, dahili ve harici siyasete aşina, namuslu, vicdanlı olanları intihap ederim. Yerli yabancı fark gözetmem, elverir ki söylediğim evsafta olsun.

-Eski mebusları tekrar intihap eder misiniz?

-Şahsen tanıdığımız, kendilerine itimat ettiğimiz bir zat ise tabii; Bunların hepsi kusurlu değil ya!
-Harbe iştiraki istemiş, zaruri görmüş bir adamsa?
-Tâli harp bu! İntihap için bir nakise olamaz. Onun içtihadı, menafi-i devleti bu uğurda görmüş demektir.
-Kendi karihanızdan kimi mebus yapmak fikrinde bulunursunuz?
-Reyler intihap sandığına atılmadıkça söylemekte mazurum.

Çorapçızade Ali Efendi

-Müntehib-i sani olmak ister miydiniz? Bunun nasıl bir vazife olduğu fikrindesiniz?
-Vatanıma bir hizmet maksadıyla bittabi isterdim. Yalnız takip etmiş, haber etmiş değilim. Deruhte ettiğim işin ehemmiyetli bir vazife olduğunu biliyorum.
-Bir mebusta ne gibi evsaf arayacaksınız?
-Mebusun fedakar, hamiyetli olmasını isterim. Ben on dört senedir Maliye'de tahsildarım; Bir kaç tahsildarlık daha münhal kaldı; bunları ben fahri olarak iki üç sene idare ettim.
-Yerli, yabancı?
-Yerli olsun, yabancı olsun, bence müsavidir.
-Geçen muharebeyi istemiş bir adamı da intihap eder misiniz?
-Harbe tabii faydalı olacaktır diye girmişlerdir. Lehimize çıktığı zaman iyi, aleyhimize çıktığımız zaman fena mı görmek lazımdır?
-Kimleri intihap fikrindesiniz?
-Şimdilik hiç bir isim hatırıma gelmiyor.

Hacı Kadir Efendi [Debbağ]

Hacı Kadir Efendi ile Debbağhane Kahvesi'nin geniş peykesinde karşı karşıya oturduk. Henüz camiden çıkmış, dudaklarında mutlaka duanın bakiyesi kımıldanıyordu. Kendisinin müntehib-i saniliğinden malumatı bile yoktu. Reyini Cemal Efendi'ye attığını söyledikten ve yeni vazifesini biraz mütehayyirane kabul ettikten sonra dedi ki;
-Müntehib-i sanilik mühim bir hizmettir; ehemmiyeti de emaneti ehline vermektedir.
-Nasıl bir mebus istiyorsunuz?
-Sıdk ile çalışır, devlete, millete faydalı, ehl-i ırz kimseler olmalı.
-Mutlaka yerli mi olsun diyorsunuz?
-Uşak'tan intihap ettik, faydası görülmedi diyorlar, namuslu olsun, iktidarlı olsun da varsın yabancı olsun.
-Eski mebusları tekrar intihap edecek misiniz?
-Neleri var, söyleniş de duyuramamış. Namusuna itimat edecek olduktan sonra!..
-Ya harp isteyenlerden ise?
-Doğru olduktan, hukuku muhafazaya kadir olduktan sonra.
-Kimleri İntihap fikrindesiniz?
-İstişare etmek isterim. Kendi fikrim yok.

Sabık Depo? Memuru Mustafa Efendi [Mütekait]

-Müntehib olmak arzusunda mıydınız?
-Hiç bu arzuda değildim, mahalle kendi kendine yapmış. Hatta evvelce bir başkası yapılacak iken çevirmişler, beni intihap etmişler.
-Bu vazifeyi nasıl tavsif edebilirsiniz?
-Değerli bir mebus çıkarmak isterim. Vazifesinin ehemmiyetini bu fikir gösterebilir.
-Mebuslarınızda nasıl evsaf arayacaksınız?
-Müstakim, lekelenmemiş, fırkacılıktan yekdiğerine leke sürmekten uzak, millet ve devletin selametine uğraşır, terakki ve tealisine hizmet eder olmalı.
-Yerli yabancı farkı gözetir misiniz?
-Hiç bir farkı yok, iş görsünler kafi.
-Eski mebusların tekrar intihabına taraftar mısınız?
-Bizimkilerden bahsetmek istemiyorum fakat iş görmüş, iş görmek için çalışmış kimseler var ki eskiden mebus olsa da intihapta beis yoktur.
-Harbe taraftar olmuş kimselerin mebus intihabını muvafık bulur musunuz?
-Eğer tanıdığım değilse intihap etmem.
-Kimlerin intihabının düşünüyorsunuz?
-Hiç bir kimseyi düşündüğüm yoktur. Namzetlerin isimlerini aldım. Etraftan soruyorum. Kendimce bir karar verdikten sonra, bir de reyimin heder olmaması için, diğer arkadaşlarla konuşacağım.

Adanalı Damadi Hacı Ahmed Efendi [Müderris]

-Mebus olmak ister miydiniz? Bu vazifeyi nasıl telakki ediyorsunuz?
-Vazife, mühim bir vazifedir; milletin mukadderatıyla meşgul olacak Meclis-i Mebusan'dır. Onu teşkil edecekler de müntehib-i sanilerdir. Hadd-i vasatı ortadan kaldıracak olursak görürüz ki milletin mukadderatı müntehib-i sanilere tevdi edilmiştir. Bu itibar ile derece-i ehemmiyeti tafsilden müstağnidir. Bunu arkadaşlarımızdan bazıları arzu etti, bazıları etmedi; Ben milletin mukadderatını güzel bir ele tevdi etmek için bu vazifeyi yapmak isterdim.
-Nasıl evsafta olanlı mebus yapmak istersiniz?
-Bir kere devletin umur-i hariciyesine vakıf olmalıdır. Saniyen umur-i dahiliyesine vukufu bulunmalıdır ki bu dahilî idare ve dahilî terakki-i iktisadi diye ikiye ayrılabilir. Rençperler yardım görmeli, maarifsizliğin önü alınmalı; Bugün köylülerimiz kolayca tanassur ettirilebilecek bir haldedir.
-Yerli yabancı, ayırır mısınız?
-Yabancıların intihabında, iyi tanınmamış olmasından dolayı tereddüt olunabilir. Yoksa intihabında beis yoktur. Şu kadar ki fiiliyat ile ispat-ı mezaya etmiş olmalı. Şairane neşirler hiçtir, mebusluk başka bir tariktir; bunları çok gördük, geçirdik.
-Eski mebusların tekrar intihabı hakkındaki fikirleriniz?
-Saydığım evsafı haiz olsun da eski mebus olsun, zararı yok! Yalnız bazıları var ki onlar İstanbul'da oturdular, çocuklarını ticarete, anafora salıvererek memleketi ihtikar ile kırdılar, bitirdiler.
-Geçen harbe taraftar olanların mebus olmasını muvafık bulur musunuz?
-O cihet için bir şey söyleyemeyiz; Onu hükümet düşünecektir.
-Kimleri intihap fikrindesiniz?
-Bu evsaf üzerinde, takarrür etmiş bir fikrim yoktur. Araştırıyorum.

Agob Basmacıyan Efendi [Davavekili]

Agob Basmacıyan Efendi ilk sualime şu cevabı verdi:
-Arzu ettiğim bir vazife değildi Beni yapsalar demiyordum fakat millet arzu etmiş, mühim bir vazife olduğunu bilerek kabul ediyorum. Meclis-i Mebusan teşkil edilecek, milletin menafini muhafazaya mukaddir olacak kimseler intihap olunacak bu da müntehib-i sanilere ait bir iştir.
-Nasıl adamları mebus yapmak fikrindesiniz?
-Millete yarar kimselerin, buraca ziraatınızı ileriye götürecek, bunun için tedabir ve vesait düşünecek, siyaseten vatanın muhafazası neye mütevakkıf ise onu yapacak zevatın intihabı fikrindeyim.

-Yerli mi, yabancı mı?
-Yerliyi, yabancıyı müsavi görürüm.
-Eski mebuslara tekrar rey verir misiniz?
-Eskilerden çalışanları var. Hepsi de kusurlu değil...
-Harbe taraftar olmuş kimselerin intihabı muvafık mıdır?
-İnsan bir şeye girer, zarar da eder, kâr da, kusur etmemiş ya, çalışmış, iyi gelirse iyi, fena gelirse fena mı diyelim? Harp bir tâlidir. Allah için çalışan mebuslar, zabıtlar var.
-Şüphesiz bir Ermeni namzede oy vereceksiniz?
-Ben Müslüman, Hristiyan, mezhep, millet tefrik etmem; iş görecek kimse ararım.
-Kimleri intihap etmek fikrindesiniz?
-Şimdi onları tayin edemem. Namzet listesini görmedim.
-Fakat sizi ihtilattan memnu bir halde rey vermekle mükellef tutsalar kimleri yazardınız?
-Biz Uşaklıyız, memleketimizdekileri tanıyabiliriz. Bunun için evvela Paşazade İbrahim Beyi yazarım.
-İstanbul'da Ermeniler intihaba iştirak etmiyorlarmış. Tabii Patrikhane buralara da tebligatta bulunmuştur?
-Bize tebligat yoktur. Mademki meşrutiyet vardır ve mademki usul ve kanun üzerine intihap zamanı gelmiştir; arzu ettik, intihaba iştirak ettik. (a.b.ç.)

Yordanoğlu Yuvan Efendi [Tüccar]

Yordanoğlu Yuvan Efendi'yi komşu düğün evinde haberdar ettik. Tamam yerli bir Türk telaffuzu ile suallerime kat'i ve samimi cevaplar verdi:
-Yuvan Efendi, müntehib-i sani olmuşsunuz? Zaten olmak gönlünüzden geçer miydi?
-Hayır geçmezdi, millet istemiş, yapmış.
-Vazifenizi ağır mı, yoksa kolay görürürbir iş diye mi kabul ediyorsunuz?
-Bize güçlük yoktur; Bizden sonra olanlar güçlük çekecek...
Yuvan Efendi müntehib-i sanilerin değil, mebusların duçar olacakları müşkülatı ima ediyordu. Bade "Nasıl mebus istiyorsunuz?" sualine verdiği cevap, bu 9 uncu müntehib-i saninin fikrinde diğerlerinden çok farklı bir vuzuh vardı; Yuvan Efendi dedi ki:
-Bize sulh yapacak bir mebus lazım. Kendini bilen bir mebus lazım. Kendini bilmeyen Allah'ını bilmez; kendini bilenleri mebus yapmaya çalışmalıyız.
-Yerli yabancı ayırır mısınız?
-Yerlide, yabancıda değiliz, yalnız kendisinde iyilik gözetilsin, şan delisi, şan budalası adamlar olmasın.
-Eski mebusları tekrar intihap edecek misiniz?
-Çekilmiş adamları tekrar çekmeye lüzum yoktur; eğer tamam geldi ise o tarafı da yaparız.
-Harbi istemiş bir adamın mebus olmasını hoş görür müsünüz?
-Kendisi iyi adam olur da hata etmiş olur. Tekmil mesuliyeti ona yükletmek doğru değildir. Selameti o zaman bunda görmüş olabilir. Çocukça çocuk kaybetmesini ister mi? Olur da bir hıyanetlik eder, o başka!
-Kimleri mebus yapmak fikrindesiniz, mesela kendiniz de bu liyakattesiniz?
-Dışarıdan yeni geldim; müzakere edeceğim, kendimi istemem.
-İstanbul'da Rumlar iştirak etmiyorlar, sizi iştirakten men etmediler mi?
-Men etseler de biz tanımayız. Biz 300 seneden beri, babalarımızdan böyle duyduk, kardeş gibi yaşadık, ahalı ile iyi geçindik. Patrik bize emir verse bile biz tanımayız. Madem meşrutiyet devrindeyiz, herkes reyinde hürdür. Din başka, siyaset başkadır. Esasen hocaların hiç birisi karışmasa iyi olur. Bir adam iki adama kul olamaz. Biri Kütahya'ya git der o bir Afyon'a...Hem dini hem siyasî dünyaya hizmet olmaz. (a.b.ç.)
H.T.; "Uşak'ta Müntehib-i Saniler: İntihaptan Evvel Ne Düşünüyorlardı?- Bir Rum Vatandaşın Şayân-ı Dikkat Sözleri" *Vakit* No:737 (24 Teşrin-i Sani 1335/1919 ve 1 Rebiyülevvel 1338) s.3.

KADINLARIN OY HAKKI

Kadınların oy hakkı konusu ilk kez 1919 seçimleriyle birlikte gündeme gelmeye başlar. Bilindiği gibi aslında bu konu yalnızca Osmanlı'nın değil, Avrupa'nın da gündeminde olan bir konudur. Dünyanın geçirdiği ilk büyük savaş ve trajedi, kadınların toplumsal yaşamda öne çıkmalarını sağlamış, kadınlara yönelik geleneksel ayrımcı, eşitsiz bakış açısının değişmeye başlamasına neden olmuştu. Avrupa'da önceki yıllara oranla daha sık bir biçimde kadınların siyasal yaşamda da yer almaları gerektiğini vurgulayan bir kamuoyu ile sosyalist ve feminist hareket oluşmuştu. Benzer bir hava, savaştan çıkmış Osmanlı toplumunun başkentinde de esmektedir. Her ne kadar yaygın bir biçimde olmasa da gazete ve dergilerde kadınların siyasal hakları konusundaki düşüncelerin yazıya dökülmeye başlandığı görülmektedir. Bu konuda İstanbul'da yaşayan yabancıların da görüşlerine başvurulmaktadır. Kadınların seçimlere katılması konusunda Amerikan Koleji müdür ve öğretmenleri ile yapılan mülakatlar kadınların siyasal hak elde etmelerinin olağanlığını vurgulayan bir içerik taşımaktadır.[17] Müslüman Türk kadınının seçimlere katılması konusundaki gündemin bir boyutu da savaş nedeniyle azalmış nüfusla ilgili bir sorundur. Osmanlı sosyalistleri de kadınların erkekler gibi oy kullanması gerektiği konusunu gündeme getirmişlerdi.

SOSYALİSTLER VE İLK SOSYALİST MEBUS MECLİSTE

1919 Seçimlerinde sosyalistler de önceki seçimlere oranla daha yoğun ve etkili bir faaliyet içindeydiler. Sosyalistler seçimlerin tek dereceli, eşit ve mal, mülk şartı olmadan yapılmasını talep etmişlerdir. Kadınların oy hakkı ilk kez bu kadar güçlü dile getirilmişti. Seçim sürecinde Mesaî Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırka ve Türkiye Sosyalist Fırkası gibi sol ve sosyalist örgütler faaliyet göstermişlerdir.[18]

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi (TİÇSP) hem bir kuruluş süreci yaşamış hem de seçimlere yönelik yoğun bir hazırlık devresi geçirmiş, hatta seçime katılacak adaylarını ilan etmiş ama seçimlere katılamamıştı. TİÇSP daha 1919 yılının Temmuz ayında kuruluş beyannamesini Ferid Paşa kabinesine vermiş, Dahiliye Nazırı beyannamedeki bazı maddeleri uygun bulmadığından reddetmiş ve kuruluşunu sağlayacak "ilm ü haber"i vermemişti. Parti, kuruluş için bu hükümetin ardından kurulan Ali Rıza Paşa kabinesine de 12 Eylül 1335/1919 tarihinde yeniden baş-

"İstanbul mebusluğuna intihab edilenler - Dün İstanbul Ahalisi de Millet Vekillerini İntihab Eyledi" *İkdam* 19 Kanun-i evvel 1919

vuruda bulunmuştu. Partinin bu ikinci resmi başvurusu yayın organı durumundaki *Kurtuluş* dergisinin 2. sayısında, "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ismiyle bir Fırka teşkil olunup beyannamesi hükümete ver[ildi]." şeklinde ilan edildi. [19] Biraz aşağıda değinileceği gibi 24 Ekim'de Ferah Tiyatrosu'nda[20] yapılan toplantı sonrasında Emniyet-i Umumiye, partinin beyannamesinin reddedilişini gerekçe göstererek takibata başlamış ve partinin toplantılarını yasaklamış; böylece parti seçim faaliyetlerine katılamamıştı. Buna itiraz edildiyse de resmi işlemler uzamıştı. Sonunda gerekli "ilm ü haber" ve izin 17 Kanun-i Evvel (Aralık) 1919 Çarşamba günü saat üçte verilmekle birlikte, parti seçimlere katılamamıştı.[21]

Genel seçimlerden önce gündeme gelen belediye seçimleri nedeniyle ortada yeni bir seçim düzenlemesi yapılacağı söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Bu söylentilere göre servet sahibi olmayanlara ve bekarlara oy hakkı verilmeyecekti. Ayrıca servet sahibi olmasalar da üniversite ve yüksek okul mezunlarıyla öğretim üyelerine üç veya dört oy hakkı verileceği gibi söylentiler vardı. Buna tepki *Kurtuluş* dergisinde şöyle verilmişti:

> ...bu usul-i intihabda [seçim yönteminde] iki nokta şayan-ı itirazdır.
>
> (1) İntihabın umumi olmaması, yalnız erbâb-ı servete [servet sahiplerine] hakk-ı rey itası [oy hakkı verilmesi]... Halbuki asıl olan servet değil say [emek] ve ameldir [iştir] . Halka inildiği iddiası mevcut ise bu intihap doğru olamaz. Lâyiha-ı kanuniyenin say ve amel ashabına hakk-ı rey vermek suretiyle tashihi lazım gelir.
>
> (2) Servet sahibi olmayan Dârülfünun ve mekâtib-i âliye mezunlarına hakk-ı intihap ve müderrislerine üç dört rey itası ve bekarlara hakk-ı rey verilmemesi halka karşı istimal edilmiş [yapılmış] müthiş bir haksızlıktır. Fakir olmak vatanî bir kusur değildir. Proletarya vatanda en çok say [emek] sahibidir. Halâ bekarlığa sebep olan fakr ü zarurettir. Proletaryanın tahsil göre-

memesi ve evlenememesi bir kusur ise bu kusur doğrudan doğruya cemiyete [topluma] aittir. Cemiyetin kusurunu, esasta en büyük ve hakiki kıymet olan say ve amel erbabına [emekçilere] tahmil etmek neden doğru olsun. Sonra erbab-ı mesai [emekçiler] arasında Darülfünun müderrisleri derecesinde o kadar lâyıklılar vardır ki onları da arayıp bulmak icap eder.

Velhasıl demokrasi cemiyet içinde sınıflar ve dereceler ihdası ile değil, dereceleri yıkmakla mütemayizdir. Kaldı ki sosyalizm bu tarz-ı intihaba tamamen muarızdır.

(3) Keza şu iddia ile ortaya çıkılırsa şehremini ve İstanbul valisinin doğrudan doğruya halk tarafından müsavi rey ile intihap edilmesi lâbesdir. [sakıncası yoktur] En insanî ve doğru yol budur.[22]

1919 seçimleri sürecinde İstanbul'daki solcu ve sosyalistler Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin de girişimi ile Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda 24 Ekim günü yaklaşık iki bin kişinin katıldığı bir toplantı düzenleyerek seçimlerde alacakları tavır konusunda tartışmalar yapmışlardı. Sosyal Demokrat Fırka da katıldığı bu toplantıda sol parti ve örgütlerin birlikte hareket etmesi için bir "Sosyalist Birliği" kurulması kararı alınmıştır. Ayrıca seçim kanunu da eleştirilmiş; meclis açılır açılmaz tek dereceli, eşit, gizli ve nispi temsile dayalı bir seçim kanunu için baskı yapılması kararlaştırılmıştı. Aslında bu, kadınlar için oy hakkı anlamına geliyordu. Ayrıca ortak aday gösterilerek desteklenmesi ve işçilerin yoğun oldukları yerlere oy sandıklarının koyulmasının sağlanması gibi faaliyetlerde bulunma kararları alınmıştı. Seçimler nedeniyle sosyalistlerin bir araya gelip ilk kez kendi gelecekleri konusunda bir toplantı yapması katılanları heyecanlandırmıştı. O kadar ki kendi sorunlarını tartışmak ve karar vermek için bir araya geldikleri geniş katılımlı bu 24 Ekim gününü her yıl kutlamak için karar almışlar ve bir kutlama günü olarak kabul etmişlerdi. Aşağıda bu konuda *Kurtuluş* dergisinde yer alan haber bulunmaktadır:

İntihap İçin Amele İçtimaı [Toplantısı]

Teşrin-i Evvelin [Ekim'in] 24 üncü Cuma günü İstanbul'da bulunan işçi ve ameleler Şehzadebaşı'nda iki bin kişilik bir içtima akdettiler. Bu içtima pek çok amele cemiyetleri ve işçi sendikaları iştirak eylediği gibi "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist" Partisi de rehberlik yaptı.

Amelenin içinden çıkan hatipler nutuklar irat ettiler ve intihabda işçi hukukunun muhafazası hususunda yek vücut olmağa söz verdiler. Ameleden Süleyman, Osman Alp ustalarla İhsan yoldaş hazurunu benliklerini tanımak için tehyiç eylediler [coşturdular] nihayet Doktor Şefik yoldaş bir karar okudu. Hülasaten şöyle idi:

1-İki dereceli usul-i intihap [seçim yöntemi] burjuvaziye ve makam sahibi olanlara müfit olup işçi sınıflarının hukukunu sıyanet edemediğinden usul-i hazır intihabı protesto ederek ilk Meclis-i Mebusan'a doğrudan doğruya müsavî [eşit] ve gizli ve nispi intihap usulünü kabul eden yeni bir kanun layihasının verilmesini talep ederiz.

2-Aramızdan ayıracağımız murahhaslar içtima ederek lazım gelen makamlara anlatacak ve amelelerin toplu bulunduğu yerlerde intihap sandıkları vazına çalışacaktır.

3-İstanbul proletaryası nazar-ı dikkate alınınca üç mebus çıkarabilecektir. Bunun nazar-ı dikkate alınması için lazım gelen teşebbüsat yapılacaktır.

4-Memleketimizde amelenin ve işçinin bir araya toplanarak kendi menfaatlerine ait ilk kararı verdiklerine tesadüf eden bugünün mübecceliyeti [önemini] tasdik ile alkışlanır ve her sene tesmiye edilmesi kabul edilir.

Sosyal Demokrat Fırkası namına gelen zat kısa bir nutukla Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının muvaffakıyetini tebcil eyledi. İşçi murahhasları bilahare yine toplandılar ve intihapta beraberlik

Sosyalist Aday Numan Usta İçin Yazılan Bir Şiir

O intihabın yoktur mânendi:
Nâgâh uzaktan, attın kemendi
Çektin çevirdin, tuttun semendi
Yâ ustabaşı Numan Efendi!
*
"Rasim" dururken, mahzun geride
Sordum zavallı, "Ahmed Ferid"e:
-Kimler su kattı pişmiş tiride?
Numan Efendi!, Numan Efendi!
*
Yahu bu işler pek ince telli!
Kimler "Rauf"u etsin teselli?
Ekdâr "Muslih" veçhinde belli
İnsaf değil bu, Numan Efendi!
*
Mert oldu câmûs, ayran döküldü,
"Akçura"nın hem boynu büküldü,
Diba-yı (Turan) yandan söküldü,
Sensin müsebbip Numan Efendi!
*
Verdin peyam-ı eyyama gûşi
"Ahmed Emin"in sarsıldı hûşi
Seyr eyle cûş ü hurûşi
Vallah yamansın Numan Efendi!
*
Yazmıştı gördüm birçok ceride
Üç rey atılmış Hafız "Velid"e
Bir katre sudur Bahr-i Sefid'de
Yok bunda dahlin Numan Efendi!
*
Aciz de bir gün, girdim bu kâre
Lâkin atıldı, postum kenare
Başım -evla idin- yanmazdı nâre
Nerde idin a ya, Numan Efendi
*
Duydum darılmış Dersim levendi
Ama ki el hâk alim beğendi
"Sergengebin?" de kutlar bu fendi;
Var ol be ustam Numan Efendi!
Şair-i meşhur
Sergengebin? Efendi

[İleri No:700 (20 Kanun-i Evvel 1335/1919-27 Rebiyelevvel 1338) s.8]

1919 yılında bir Sultanahmet mitingi

lüzumunu uzun uzadıya hararetle konuştular. Nihayet bir sosyalist birliği yapmağa karar verdiler. Türkiye Sosyalist tarihinde şayan-ı dikkat bir hareket olan Ferah Tiyatrosu içtimaından yevmi gazeteler uzun uzadıya bahsettiler; Hususiyle İkdam, Vakit ve İfham gazeteleri büyük sütunlar tahsis eylediler.[23]

Seçimlerde Mesai Fırkası adayı Zeytinburnu Fabrikası'nda Tüfekçi Ustabaşı olan Numan Usta seçimi kazanmıştır.[24] Türkiye'de seçimlere katılarak meclise girmeyi başaran ilk sosyalist de Numan Usta'dır. Meclisteki ilk sosyalist mebus Numan Usta şunları vaad ediyordu:

Harbden evvelki usul-i idaremiz emperyalizm şeklinde olduğundan amelenin inkişafına katiyen müsait değildi.

Binaenaleyh Meclis-i Mebusanımızda amelelerin ilk mümessili sıfatıyla bulunduğumu nazar-ı dikkate alacak ve onların inkişaf-ı içtimaiyelerini temin ve kapitalistlerin elinde duçar oldukları felaketleri azaltacak esasatı müdafaa edeceğim. Bu suretle bütün cihan-ı medeniyete karşı Türkiye'de de hakiki bir sosyalistlik mukaddematını irae ederek amelenin hayat-ı içtimaideki mevkiini tarsine çalışacağım.

...

Taşradan gelecek olan mebuslar arasında bulunacak olan çiftçiler istihsalatını dahil-i memlekete fazla fiyatla satmak isterler. Halbuki biz amele zümresi merbut ve bugünkü mevkii de ayni zümreye medyun bulunduğumuz için her şeyi ucuza tedarik etmek isteriz. İşte yalnız bu keyfiyet itibariyle nokta-i nazarlarımız ayrılır. Fakat halk ve memleket düşüncesi hususunda birleşiriz.[25]

DİPNOTLAR

1 *Kürtler Türklerden Ne İstiyor?* Nafıa Vekili ve Diyarbekir Mebusu Feyzi Bey'e Doktor Şükrü Mehmed Bey'in Bir Mektubu Tabi ve Nâşiri Mim. Ayın (Beyrut: 1923). Bu konuyla ilgili bkz: benim "Cumhuriyet Kurulurken Kürt Meselesi" Birikim (Kasım 2013) No:293

2 Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler *Cilt 2 Mütareke Dönemi* (İstanbul: İletişim yayınları. 1999) s.202,285-286,470-471.

3 Bkz. "Türkler ve Rumlar" *İkdam* No:8183 (23 Teşrin-i Sanî 1335/1919 ve 29 Sefer 1338) s.1.

4 "Rum Patrikhanesi ve İntihabat" *Tasvir-i Efkar* No:2882 (26 Teşrin-i Evvel 1335/191 30 Muharrem 1338) s.3.

5 "İştirak Edecekler?" *Türk Dünyası* No:50 (17 Teşrin-i Evvel 1335/1919 ve 21 Muharrem 1338) s.1.

6 Hayim Nahum'un Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal hakkındaki övücü beyanatı için "Kuva-yi Milliye ve Müttefikler" *İleri*, (17 Teşrin-i Sani 1335) zikr.. Tevfik Çavdar; " 'İleri' Gazetesinde 1919 Seçimleri" *Amme İdaresi Dergisi* No:2 Cilt:14 (Haziran 1981) s.27-28.

7 *Osmanlı Muvevileri İntihap Cemiyeti Nizamnamesidir" Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi (İstanbul: İletişim yayınları. 1999) s.503.*

8 "Museviler ve İntihap" *Vakit* No:707 (21 Terin-i Evvel 1335/1919 ve 25 Muharrem 1338)s.2. Hahambaşının kararsızlığı konusundaki bir küçük haber için " Museviler ve İntihap" *Türk Dünyası* No:50 (17 Teşrin-i Evvel 1335/1919 ve 21 Muharrem 1338) s.1.

9 Siren Bora; *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923* (İstanbul: Gözlem Basın ve Yayın A.Ş., 1995) s.206.

10 "Yeni İstanbul Mebusları" *Vakit* No:789 (16 Kanun-i Sani 1336/1920 ve 24 Rebiyülahır 1338) s.1. Bu ara seçimler Lütfi Fikri ile Celaleddin Arif beylerin istifa etmesi ve Hasan Ferid Beyin ise ölmesi üzerine üç mebusluk için yapılmıştır. İkisi istifa ve biri ölüm üzerine boşalan üç İstanbul mebusluğu için yapılan seçim sonucunda Ahmed Ferid Bey, Fuad Selim Bey ve Rauf Ahmed Beyler seçilmişlerdir. Tunaya, Lütfi Fikri Bey'in istifası nedeniyle yapılan ara seçimlerde *Kurtuluş* gazetesi sahibi Mehmed Vehbi Bey'in seçimi kazandığını, ancak meclisin basılıp kapatılması nedeniyle oylar sayılıp tasnif edilmediğinden bu gerçeğin daha sonra ortaya çıktığını belirtmektedir. Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi* (İstanbul: İletişim yayınları, 1999) s.487.

11 "İstanbul Namzetleri Hakkında " *Vakit* No:749 (12 Rebiyülevvel 1338/6 Kanun-i Evvel 1335/1919) s.1.

12 Kayıttaki ismi "Misyon Vontora" olarak verilmiştir. Kütük No/Sicil No:680. Zarf No:68 Sıra No:437 İhsan Ezherli; *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)* (Ankara: TBMM Basımevi, 2992)s.193.

13 Bazı gazetelerde haber sevinçle verilmiştir. Bkz. "Anadolu Rum ve Ermenileri İntihabata Karışıyor" *Vakit* No:726 (9 Teşrin-i Sani 1335/1919 ve 15 Sefer 1338) s.2 ve "Uşak'ta Müntehib-i Saniler: İntihaptan Evvel Ne Düşünüyorlardı?-Bir Rum Vatandaşın Şayan-ı Dikkat Sözleri" *Vakit* No:737 (24 Teşrin-i Sani 1335/1919 ve 1 Rebiyülevvel 1338) s.3.

14 "Milli Kongre"nin verdiği yanıt için bkz. "İntihabat Mücadelesi" *Vakit* No:716 (30 Teşrin-i Evvel 1335/1919 ve 5 Sefer 1338) s.1.

15 H.T.;"Uşak'ta Müntehib-i Saniler: İntihaptan Evvel Ne Düşünüyorlardı?-Bir Rum Vatandaşın Şayan-ı Dikkat Sözleri" *Vakit* No:737 (24 Teşrin-i Sani 1335/1919 ve 1 Rebiyülevvel 1338) s.3.

16 H.T.; "Uşak'ta Müntehib-i Saniler: İntihaptan Evvel Ne Düşünüyorlardı?-Bir Rum Vatandaşın Şayan-ı Dikkat Sözleri" *Vakit* No:737 (24 Teşrin-i Sani 1335/1919 ve 1 Rebiyülevvel 1338) s.3.

17 "Türk Kadınlarına İntihab Hakkı Verilmeli mi?: Amerikan Koleji Müdiresi ve Muallimeleriyle Mülakat" *Vakit* No:708 (20 Teşrin-i Evvel 1335/1919 ve 24 Muharrem 1338) s.2.

18 Seçimlere katılan ama kazanamayan partiler arasında Türkiye Sosyalist Fırkası da vardır. bkz. Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi* (İstanbul: İletişim yayınları, 1999) s.406-407.

19 "İşçi ve Çiftçi Fırkası" *Kurtuluş* No:2 (20 Teşrin-i Evvel 1919) arkaiç kapak

20 Bütün kaynaklarda "Ferah" diye geçmekle birlikte bendeki fotokopide "Ferruh" Tiyatrosu diye okuyorum. Belki fotokopiden kalma bir noktadır. Bu bilgi Kurtuluş'un 3. sayısının arka iç kapağında yazmaktadırve bu arka kapak kütüphanelerde bulunmamaktadır.

21 "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi" *Kurtuluş* No:4 (1919) ön iç kapak

22 "İstanbul Şehremaneti İntihabı" *Kurtuluş* No:1 (20 Eylül 1919/1335) arka kapak.

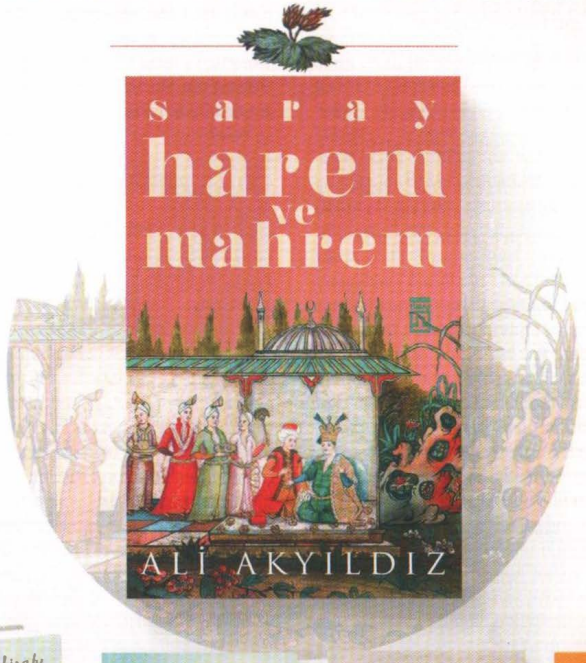
23 "İntihap İçin Amele İçtimaı" *Kurtuluş* No:3 (20 Teşrin-i Sani 1919) arka iç kapak.

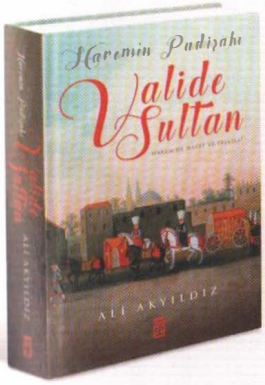
24 Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi* (İstanbul: İletişim yayınları, 1999)s.407

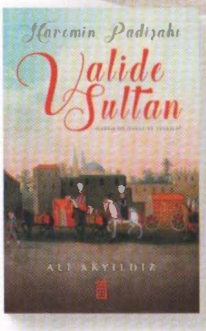
25 *İleri (21 Kanun-i Evvel 1335/1919) aktaran* Tevfik Çavdar:" 'İleri' Gazetesinde 1919 Seçimleri" *Amme İdaresi Dergisi* No:2 Cilt:14 (Haziran 1981) s.31-32.

TABULAR YIKILIYOR VE GERÇEKLER GÜN YÜZÜNE ÇIKIYOR!

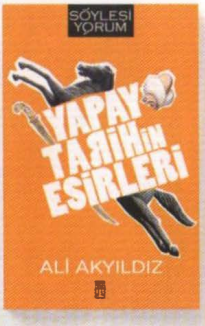
Osmanlı tarihinin farklı alanlarında birinci el kaynakları kullanarak yaptığı titiz çalışmalarla tanıdığımız Prof. Dr. Ali Akyıldız, *Saray, Harem ve Mahrem* kitabıyla, Osmanlı Tarihi'nin en tartışmalı konularından biri olan Harem'in mahrem tarihinin perdelerini aralıyor.

timas.com.tr timastarih

iyi ki kitaplar var...

TİMAŞ

1919 Seçimleri ve İstanbul'da Bir Sosyalist İttifak Girişimi

EROL ÜLKER

1919 YILININ SON AYLARINDA İSTANBUL'DAKİ ÇEŞİTLİ SOL PARTİLERİ VE İŞÇİ DERNEKLERİNİ BİR ARAYA GETİRMEYE ÇALIŞAN İTTİFAK GİRİŞİMİ SEÇİM SÜRECİNDE DAĞILIR. TİÇSF, TSF VE SDF ADAYLARI SEÇİMLERDE BAŞARILI OLAMAZ VE NUMAN USTA MECLİS'E GİREN TEK İŞÇİ TEMSİLCİSİ OLARAK KALIR. O DA İSTANBUL'UN 16 MART 1920'DE RESMİ OLARAK İŞGALİNDEN SONRA İNGİLİZ MAKAMLARI TARAFINDAN MALTA'YA SÜRGÜNE GÖNDERİLECEKTİR.

Bu yazı, Cihan Harbi'nin ardından İtilaf Kuvvetleri'nin fiilen işgal ettiği Osmanlı başkenti İstanbul'da 1919 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan bir sol ittifak/cephe girişimini konu almaktadır. Ağırlıklı olarak şehrin Müslüman kesimleri arasında faaliyet gösteren sosyalist partiler ve emek örgütlenmeleri, Osmanlı Mebusân Meclisi seçimlerine ortak adaylarla katılmayı planlamıştır. Söz konusu birlik hareketi, 18 Aralık 1919'da nihayete eren seçim sürecinde dağılır ve sol partiler ikinci seçmenin karşısına farklı adaylarla çıkar. Ancak başarısızlığa uğramış dahi olsa böyle bir girişimin ortaya çıkışı ve dağılması, Mütareke Dönemi'nin başlarında İstanbul'a hâkim olan siyasal ve ideolojik atmosfer hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.[1] Bu dönemde sosyalist ve İttihatçı çevrelerin siyasal temsil konusundaki tutumları, daha sonra milli mücadele içinde etkisini artıracak komünizan ve halkçı eğilimlerin, bunlar arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamına ışık tutması açısından da önem taşımaktadır.

SOSYALİST HAREKET

Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet Dönemi'ni başlatan 1908 Devrimi'nin ardından sosyalist hareket ciddi bir büyüme evresine girmiştir. Bu döneme kadar sol hareketlerin etkinlik alanı büyük oranda Bulgar ve Ermeni toplumlarıyla sınırlıyken, Anayasa Devrimi'nin ardından işçiler arasında önemli bir grev ve örgütlenme dalgası ortaya çıkmış, bu esnada sosyalist hareketler Yahudi, Rum ve Müslüman kesimler içinde de etkinliklerini artırmıştır.[2] Selanik Sosyalist Federasyonu'nun ortaya çıkışı, İstanbul'da Bulgar "Dar" sosyalistlerinin etkisi altında Türkiye Sosyalist Merkezi'nin kuruluşu ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Hüseyin Hilmi liderliğinde faaliyete başlaması bu sürecin belli başlı dönüm noktaları olarak görülebilir.[3]

Şefik Hüsnü
Kaynak: TÜSTAV RGASPI, Fon 495, Liste R66, Dosya 38tif

Mütareke Dönemi sosyalist hareket açısından yeni bir canlanmaya tanıklık etmiştir. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin başlarında kurulan sosyalist parti ve gruplar, Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından ortaya çıkan otoriter siyasal atmosferde varlıklarını sürdürememiştir. Sosyalistler ancak Cihan Harbi sona erdikten ve Ocak 1913'ten beri imparatorluğu tek elden yönetmekte olan İTC iktidardan düştükten sonra bir yeniden örgütlenme sürecine girebilmiştir. Stefo Benlisoy'un *İstanbul'un Irgatları* başlıklı önemli çalışmasında gösterdiği gibi, Toplumsal Araştırmalar Grubu ve bununla yakından ilintili Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nın hayatta kalan kimi kadroları, Mayıs 1920'de üyelerinin önemlice bir kısmı Rumlardan oluşan Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın (Bİİ) kuruluşunda önemli rol oynamıştır.[4]

Mütareke Dönemi'de sosyalist hareket şehrin Müslüman kesimleri arasında da önemli bir etkinlik kazanmıştır.[5] 1918 yılı sonlarında Dr. Hasan Rıza'nın liderliğinde kurulan Sosyal Demokrat Fırka (SDF), bu dönemde ortaya çıkan ilk sol partiler arasındadır.[6] İştirakçi Hilmi'nin liderlik ettiği Osmanlı Sosyalist Fırkası, Şubat 1919'da bu defa Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ismi altında yeniden kurulabilmiştir.[7] Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) İstanbul'da

ortaya çıkan bir diğer önemli sosyalist partidir.[8] Bu grubun kökenleri Cihan Harbi sırasında Osmanlı hükümeti tarafından eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilen çok sayıda genç işçi ve öğrenciye dayanır.[9] Berlin'de yoğunlaşan bu grup içindeki kimi unsurlar, oradaki devrimci çalkantıların etkisi altında radikalleşirler.[10] *Türkiyeli Spartakistler* olarak da anılan bu grup, ülkeye dönerek Eylül 1919'da, Şefik Hüsnü'nün de kendilerine katılmasıyla TİÇSF'nin kuruluşu için hükümete başvurur.[11]

CEPHE GİRİŞİMİ

TİÇSF ve bu partinin etkili olduğu Türkiye İşçi Derneği, işçilerin ve sosyalistlerin Aralık 1919'da gerçekleşecek seçimlere ortak adaylarla katılması konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur.[12] Bu amaçla 24 Ekim 1919'da çok sayıda işçi ve sosyalist, TİÇSF'nin çağrısına uyarak Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda yapılan toplantıya katılmıştır. TİÇSF ve İşçi Derneği'yle birlikte, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nden Tersane Fabrikası ve Seyr-i Sefain fabrikası işçilerine, mavnacılara ve hamallar cemiyetine kadar uzanan geniş bir kesim bu toplantıda temsil edilmiştir.[13] Ayrıca bir SDF temsilcisi toplantıda hazır bulunmuş ve yaptığı kısa bir konuşmayla başarı dileklerini iletmiştir.[14] Toplantıda sosyalistlerin ve işçilerin birliğine yapılan vurgunun yanı sıra, mevcut iki dereceli seçim sisteminin yarattığı adaletsizlikler protesto edilmiş; eşit, gizli ve nisbî seçim usulünü kabul eden yeni bir kanun talep edilmiştir.[15]

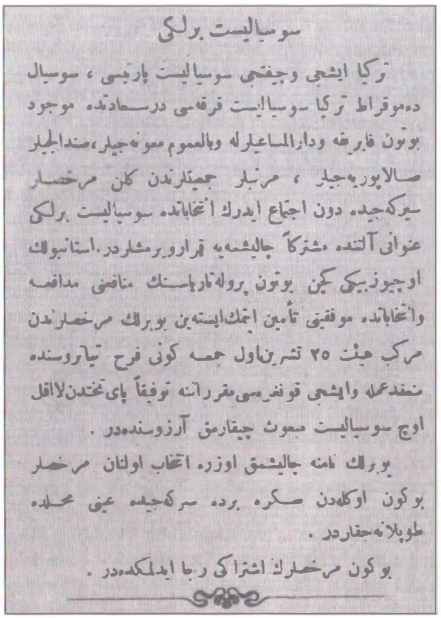
Türkiye Sosyalist Partileri Birliği, Ferah Tiyatrosu'nda alınan kararlar neticesinde, 24 Ekim'deki bu toplantıdan kısa bir süre sonra kurulmuştur. Bu amaçla 28 Ekim'de Sirkeci-Cağaloğlu civarındaki Yeni Bursa Kıraathanesi'nde bir toplantı düzenlenmiştir.[16] "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Sosyal Demokrat [Fırka], Türkiye Sosyalist Fırkası, Dersaadet'te mevcut bütün fabrika ve dâr'ül mesailerle ve bilumum mavnacılar, sandalcılar, salapuryacılar, müretttipler cemiyetlerinden gelen murahhaslar Sirkeci'de dün içtima ederek intihabatta sosyalist birliği unvanı altında müştereken çalışmaya karar vermişlerdir."[17] TİÇSF, SDF ve TSF'nin yanı sıra mevcut birçok işçi ve emek örgütünü de içeren bu birlik, "İstanbul'un 300 bini geçen bütün proletaryasının menafiini müdafaa ve içtimada muvaffakiyeti temin etmek" için kurulmuştur.[18] Birlik temsilcileri bu amaçla İstanbul proletaryasını temsil edecek üç sosyalist mebusun seçilmesi için 29 Ekim'de Milli Kongre'ye müracaat ederler.[19]

Milli Kongre, Kasım 1918'de, mevcut cemiyet, parti ve dernekleri milli bir çatı altında birleştirmek amacıyla İstanbul'da kurulmuştur.[20] Bu sırada başkentte Karakol Cemiyeti etrafında örgütlenen direniş hareketi, bu federasyon üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptir.[21] Milli Kongre, bir yandan milli bütünlüğü sağlamaya, Trakya ve Anadolu'da Müslümanların çoğunluğu oluşturduğunu kanıtlamaya çalışırken, diğer yandan da seçimlere milli bir ittifak halinde gidilmesini mümkün kılacak faaliyetlerde bulunmaktadır. Milli Kongre Reisi Esat (Işık) Bey 29 Ekim'de, Sosyalist Birliği'nin Meclis'te sosyalist adayların temsili konusundaki talebine olumlu yanıt vermiştir.

Daha sonra Mütareke Dönemi'nde filizlenmekte olan Türkiye komünist hareketinin önemli simalarından biri olacak Ziynetullah Nevşirvanov, bu dönemde SDF üyesidir.[22] Nevşirvanov, 23 Ocak 1923'te, Mustafa Suphi ile birlikte katledilen Ethem Nejat'ın ardından kaleme aldığı kısa bir yazıda, sosyalist partilerin oluşturduğu ittifakı "İstanbul amelesi arasın-

Sultanhmet'te İzmir'in işgalini protesto mitingi
www.eskiistanbul.net_1158_izmirin-yunanlilar-tarafindan-isgalini-protesto-mitingi-sultanahmet-1919

سوسیالیست برلکی

ترکیا ایشچی وجفتچی سوسیالیست پارتیسی ، سوسیال دموقراط ترکیا سوسیالیست فرقه‌سی درسعادتده موجود بوتون فابریقه ودارالمساعیلرله وبالعموم معونه‌جیلر، صنداللجیلر صالاپوریه‌جیلر ، مرتبلر جمعیتلرندن کلن مرخصار سیرکه‌جیده دون اجتماع ایدرك انتخابانده سوسیالیست برلکی عنوانی آلتنده مشترکاً جالیشمه‌یه قرارویرمشلردر. استانبولك اوچیوزبیکی کین بوتون پروله‌تاریاسنك ماضی مدافعه وانتخابانده موفقیتی تأمین ایتمك ایسته‌ین بوبرلك مرخصارندن مرکب هیئت ۲۵ تشرین‌اول جمعه کونی فرح تیاروسنده منعقدعمله وایشچی قونغرسی مقررانه توفیقاً پای تختندن لاقل اوچ سوسیالیست مبعوث چیقارمق آرزوسنده‌در .

بوبرلك نامه جالیشمق اوزره انتخاب اولنان مرخصار بوکون اوکلدن سکره برده سرکه‌جیده عینی محلده طوپلانه‌جقلردر .

بوکون مرخصارك اشتراکی رجا ایدلمکده‌در .

29 Ekim 1919, *İleri*, s. 3 sosyalist birliği

اسکیشهر سنجاغی مبعوث نامزدی

سابق معارف مدیری ادهم نژاد بکك

بیانامه‌سی

نامزد مشارالیه بکك تشکیل ایتمکده اولدیغی مکتب سلطانی‌ده : طلبه‌لر حیاط حاضره‌سنده تشکیل ایدن بر دائره

ادهم نژاد بکك اسکیشهرده بالیه‌دیکی اوی شاهانه : اردوده یاپدیرمقده اولدیغی « ذخیره مکتبی »

Eskişehir Sancağı Mebus Namzedi Sabık Maarif Müdürü Ethem Nejat Beyin Beyannamesi. TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD NO 1, Klasör No 1_36, Belge No 1

da bir 'cephe birliği'" teşebbüsü olarak nitelendirir.[23] Gerçekten birlik hareketi, yukarıda belirtildiği gibi, yalnızca sosyalist partileri değil kimi önemli emek örgütlenmelerini de içermektedir. Nevşirvanov, Ethem Nejat'ın cephe girişimi hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder: "1919 senesinde muhtelif amele teşkilatları ve muhtelif sosyalist 'fırka'lar tarafından, "İntihabat Kanunu'nu protesto etmek üzere toplanan 'İstanbul'un İlk Sosyalist ve Amele Mitingi'nde, 'Azizim, bu miting, bizim yapmak istediğimiz tek cephenin mukaddemesidir' diye ümitlenmişti."[24]

Cephe hareketinin genel bir heyecan yarattığına işaret eden gelişmeler arasında, TSF'nin 31 Ekim'de Şehzadebaşı Şark Tiyatrosu'nda düzenlediği toplantıyı anmak gerekir. İstanbul basınında, "mebusan intihabatında amelenin müttehiden hareket etmesini temin etmek üzere..." organize edilen bu toplantıya 2.000 kişinin katıldığı bildirilmiştir.[25] Toplantı esnasında yapılan konuşmalar, işçilerin çıkarlarını koruyabilmek için ittifak halinde olmaları gerektiğine ve Meclis'e temsilci yollayabilmek için sosyalist birliği etrafında toplanmanın lüzumuna vurgu yapmıştır.[26]

SEÇİM İTTİFAKI

Sosyalistlerin birlik çalışmaları ile meşgul olduğu sıralarda, İstanbul'da daha genel bir seçim ittifakı için arayışlar sürmektedir. Seçimlerde mevcut parti ve cemiyetlerin ortak tutum almasına ilişkin tartışmaların 19 Haziran 1919 tarihinde Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın çağrısıyla başladığı anlaşılıyor.[27] Hükümetin seçim çalışmalarını hızlandırması üzerine, bu defa Milli Kongre tüm partileri toplantıya davet eder. Ekim ayı sonunda Milli Kongre merkezinde gerçekleşecek olan ilk toplantıda "İşçi ve Amele Sosyalist Birliği" temsil edilecektir.[28] Bunun dışında ilk toplantıya Çiftçiler Derneği, Milli İktisat ve Milli Türk Fırkalarından temsilciler katılır. Ancak yeterli çoğunluk sağlanamadığından olacak toplantı ertelenir. 5 Kasım'da yine Milli Kongre'de gerçekleştiği rapor edilen toplantıda sekiz üyeden oluşan bir seçim komisyonu karara bağlanır.[29] Bu komisyon, Milli Ahrar, Sulh ve Selamet-i Osmaniye gibi Milli Kongre üyesi olmayan fırkaları da kapsayarak daha geniş bir platform oluşturmuştur.

Ancak görüşmelerde ortak adaylar belirleme konusunda bir anlaşmaya varılamaz. 23 Kasım tarihli *İfham* gazetesi, Milli Türk Fırkası'nın neden ortak aday faaliyetlerinden çekildiğine ilişkin açıklamasını yayımlar.[30] En önemli sebep, Milli Kongre'nin İstanbul'dan yalnızca 10 aday gösterilmesi konusundaki ısrarıdır. Buna karşılık, Milli Türk Fırkası, ikinci seçmene daha fazla seçim şansı tanınabilmesi için 30 aday gösterilmesini savunmaktadır. Ayrıca her bir parti belirli sayıda aday gösterebilmelidir. Fakat Milli Kongre, tüm adayların ayrı ayrı oya sunulmasında ısrarcıdır. Neticede 27 Kasım'da yapılan toplantı somut kararlar alınamadan noktalanır.[31] Bu sıralarda, Milli Kongre Reisi Esat Bey bir açıklama yaparak, ortak

adaylar belirleme çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını belirtir.[32] Bu sebeple Milli Kongre seçmenlere kendi adaylarını içeren 15 kişilik bir liste tavsiye eder. Önerilenler arasında, Prens Sabahattin, Dr. Adnan [Adıvar] Bey, Servet-i Fünûn Direktörü Ahmet İhsan Bey, Lütfü Fikri gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. 28 Kasım tarihli *Tercüman'da* Milli Kongre adaylarını eleştiren bir yazı çıkar.[33] Özellikle Dr. Adnan Bey'in Enver Paşa ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ilişkilerine dikkat çekilir.

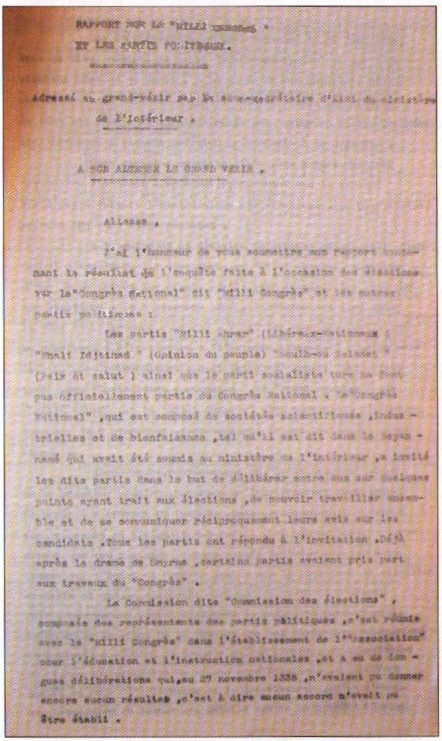
NUMAN USTA

Seçim komisyonunun başarısızlığa uğradığı sıralarda Sosyalist Birliği'nin de dağıldığı anlaşılıyor. Nevşirvanov'a göre bunun sebebi, partiler içinde egemen olan ayrılıkçı (separatizm) ve küçük burjuva temayüllerdir.[34] Neticede sosyalist partiler seçimlere kendi adaylarıyla katılır ve bunların hiçbiri seçilemez. İstanbul'dan mebus seçilen tek işçi temsilcisi, Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndan Numan Usta'dır.[35] Seçimlere kadar kamuoyunda bilinmeyen Numan Usta'nın bu derece önemli bir başarıya imza atması, İttihatçı ikinci seçmenin kendisine verdiği desteğe bağlanır. *Peyam* gazetesine göre Numan'ın Mütareke'den sonra Berlin'e gittiğine dair tanıklar vardır. Orada Talat Paşa'yla görüşmüş ve ondan aldığı direktiflerle İstanbul'a döndükten sonra İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'yle ilişkiye geçmiştir. Numan, seçim günü bu komitenin İttihatçı ikinci seçmene verdiği gizli bir direktifle yeterli oyu alarak mebus seçilir.[36] Bu özellikle TSF tarafından ağır bir şekilde eleştirilir.[37] Numan'ın gerçek bir işçi temsilcisi değil, bir İttihatçı olduğu ima edilir.

24 Aralık'ta *İleri* gazetesinde yayımladığı makalede Celal Nuri, Numan Usta'nın İttihatçılığıyla ilgili suçlamaları, İTC'nin artık var olmadığını söyleyerek geçiştirir ve Numan Usta'nın Mesai Fırkası'nın ileri gelenlerinden olduğunu vurgular.[38] Ocak 1919'da kurulmuş olan bu parti,[39] Celal Nuri'ye göre, "İttihat ve Terakki ve onun mübarek karikatürü 'Hürriyet ve İtilaf'a zerrece benzemiyordu. Çünkü efradı yeknesak idi. Ve bir tabaka-i içtimaiye mensup bulunmak ristesi bunları yekdiğerine bağlıyordu. Bu fırkanın yalnız programı pek mahirane çizilmemişti ... Memlekette hakimiyet-i milliye uknumunun yaman muhalifi Damat Ferit Paşa fırkanın derece-i ehemmiyetini anlar anlamaz onu derhal ve bilâ-sual ilga etti. İstanbul amele mebusu Numan Efendi bu zümrenin ileri gelenlerindendi. Damat Ferid Paşa hazretlerinin sukutlarıyla amelenin de iade-i itibar etmeleri doğru ve muhik değil midir ya?"

Celal Nuri'nin yazısına atıfla, Numan Usta'nın resmi olarak kapatılmış olan Osmanlı Mesai Fırkası'nın üyesi olarak değil, bağımız bir aday olarak seçildiği söylenebilir. Ancak bu, Numan'ın İttihatçılarla ilişkide olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.[40] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Numan Usta'nın, Muhtar Bey ve Kamil Efendi'yle birlikte, İttihatçı bir çevre tarafından gizli propaganda tesiriyle İstanbul'dan mebus seçtirilen üç kişiden biri olduğunu vurgulamaktadır.[41]

Söz konusu çevre, Cihan Harbi sırasında İTC'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni kontrol etmiş, savaş ekonomisin örgütlenmesinde ve İstanbul'un iaşe işlerinde önemli roller oynamıştır. Mütareke'den sonra da faaliyetlerini sürdüren bu çevrenin fiili lideri olarak değerlendirebileceğimiz Kara Kemal, Ocak 1919'da tutuklanan İttihatçılardan biridir ve Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne yollananlar arasında yer almıştır.[42] Tekeli ve İlkin, Kara Kemal sürüldükten sonra, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi içinde yer almış olan Kör Ali İhsan (İloğlu) Bey'in nüfuzunun arttığına işaret eder.[43] Ali İhsan Bey, İstanbul'un Mart 1920'de resmi olarak işgal edilmesinden önce İstanbul Heyet-i Merkeziyesi adına bir toplantı daha düzenlemeyi başarır. Memduh Şevket Esendal, Hüseyinzade Ali gibi simaların katıldığı toplantıda "temsil-i meslekiye istinat eden" bir program kabul edilir.

Milli Kongre'nin seçim faaliyetleri hakkında Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya sunulan raporun Fransızcası. SHAT. 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton 57, Dossier 2

En genel hatlarıyla meslekî temsil programı, siyasal ve iktisadi hayatın, meslekî korporasyonlar etrafında örgütlenmesini önermektedir: [44] Meclis bireysel olarak seçmenleri değil meslekî grupları temsil eden milli bir karaktere sahip olmalıdır.[45] Tüketim ve üretim kooperatiflerinin kurulmasını temel alan bu halkçı program, Osmanlı'da lonca ve tımar sisteminin çözülmesiyle ortaya çıktığı iddia edilen iktisadi

Ethem Nejad
tr.wikipedia.org_wiki_Ethem_Nejat

ve siyasal çöküşün tarihsel bir analizi çerçevesinde ortaya konmuştur.[46] Numan Usta'nın İstanbul mebusu seçildikten sonra verdiği beyanlar, meslekî temsil programının izlerini taşımaktadır. Numan kendisini milli ve Türk bir sosyalist olarak tanımlar, enternasyonalizmin Müslüman Türk işçilerin temayüllerine ve çıkarlarına uygun olmadığını belirtir. Kendisinin vekil olarak seçilmesi toplumun tüm tabakalarını temsil eden milli bir meclisin oluşması için önemli bir adımdır. Müslüman ve Türk işçiler kendi çıkarlarının farkına varmalı, işçi birlikleri etrafında bir araya gelmelidir. Türkiye'de sosyalizm ve bağımsızlık mücadelesi birbirlerinden ayrı süreçler olarak görülmemelidir.[47]

Yukarıda belirtildiği gibi Numan'ın seçilmesi TSF tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Niğde'den Mehmed Vehbi ve Eskişehir'den Ethem Nejat ile katıldığı seçimlerde başarılı olamayan[48] TİÇSF'nin aynı durum karşısında tepkiyse daha ılımlıdır. Parti yayın organı *Kurtuluş*'ta, kendisini sosyalist olarak nitelendiren Numan Efendi'nin seçimi kazanması ve bir amele temsilcisinin Meclis'e girmesi dikkate değer bir olay olarak yorumlanır. "Numan Efendi'nin sınıfının menfaatini pek iyi takdir ederek bir sosyalist partiye katılacağına" dair öngörüde bulunulur.[49] TİÇSF kadroları ve Numan arasında seçimlerden önce bir bağlantı kurulmuş olması hayli muhtemel. Numan aynı zamanda Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Katib-i Umumisidir.[50] Yukarıda bahsedildiği gibi, bu cemiyet 24 Ekim'de Ferah Tiyatrosu'nda gerçekleşen ve TİÇSF'nin öncülük ettiği toplantının katılımcılarından biridir.

Bu açıdan bakıldığında Ferah Tiyatrosu'nda ortaya çıkan cephe girişiminin İttihatçı bir bileşene de sahip olduğu söylenebilir. Serkan Erdal, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti hakkındaki çalışmasında bu örgütün İttihatçılarla organik bağını vurgular ve uzun süre sekreterliğini yapan Numan Usta'nın İTC üyeliğinin altını çizer.[51] Ayrıca, 24 Ekim'deki toplantıya hamallar, salapuryacılar ve mavnacıları temsilen katılan cemiyetler, Cihan Harbi esnasında İttihat ve Terakki tarafından Kara Kemal'in liderliğinde etkin bir şekilde kontrol edilmekteydi.[52] İttihatçıların bu tip örgütlenmeler üzerindeki fiilî etkisi hükümetin aldığı karşı tedbirlere rağmen Mütareke Dönemi'nde de devam etmiş ve bunlar direniş hareketi içinde önemli roller oynamıştır.[53]

Yine de TİÇSF ve İttihatçılar arasında ideolojik ya da siyasal bir yakınlaşmadan bahsetmek çok aceleci bir genelleme olur. Yukarıda vurgulandığı gibi, seçim ittifakı girişimi dağılmış, sosyalistlerle birlikte kimi İttihatçı çevrelerin de dâhil olduğu bir cephe girişimi başarısızlığa uğramıştır. 12 Kasım tarihli *Yeni Gün* gazetesinde Milli Kongre'ye hitaben yapılan açıklama, 24 Ekim'den bu tarihe kadar İttihatçılarla TİÇSF arasında ciddi bir açının ortaya çıktığını gösteriyor. İttihatçı eğilimli *Yeni Gün*, TİÇSF'nin kuruluş sürecinin yasal olarak tamamlanmadığını, bu partinin hükümete sunduğu programın hukukî şartları yerine getirmediğini belirterek, yine de Milli Kongre'deki seçim çalışmalarına dâhil edilmesini eleştirir. TİÇSF ise kuruluş sürecinin yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu'na uygun bir şekilde yürüdüğünü, Ferah tiyatrosunda yapılan toplantının tamamen yasal olduğunu ve Milli Kongre'ye dâhil olmasında hiç bir problem bulunmadığını vurgular.[54]

Numan Usta'nın mebus seçilmesini büyük bir heyecanla karşılayan *Yeni Gün*, kasım ayı ortalarında açık bir şekilde TİÇSF'yi seçim sürecinin dışında bırakma çabası içindedir. Bu, 24 Ekim sonrasında ortaya çıkan mutabakatın sona ermesi şeklinde yorumlanabileceği gibi, aynı toplumsal tabana ve seçmen kitlesine yönelik siyaset üretme iddiasında olan, ancak sosyalizmi oldukça farklı yorumlayan gruplar arasındaki rekabetin bir uzantısı olarak da görülebilir. Söz konusu toplumsal tabanın yalnızca modern sektörlerde istihdam edilen işçileri değil; Mütareke öncesinde İTC'nin esnaf cemiyetleri aracılığıyla nüfuz ettiği hamallar, mavnacılar, sandalcılar gibi daha "geleneksel" emekçi kesimleri de içerdiği vurgulanmalıdır. Sosyalist ittifak tam da bu yüzden sayısı 300 bini geçen İstanbul proletaryasını temsil etme iddiasındadır.

Malta'da sürgün esnasında Aka Gündüz ve Numan Usta
Feridun Fazıl Tülbentçi Koleksiyonu İstanbul Salt Araştırma

SONUÇ YERİNE

Ziynettulah Nevşirvanov'un cephe girişimi olarak nitelendirdiği sosyalist ittifak dağılmış, TİÇSF, TSF ve SDF adayları seçilememiş, Numan Usta Meclis'e giren tek işçi temsilcisi olarak kalmıştır. O da İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmi olarak işgalinden sonra İngiliz makamları tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.[55] Numan 1921'in son çeyreğine kadar orada kalır, Ekim 1921'de Ankara hükümeti ile İngiltere arasında savaş esirlerinin değişimi hakkında imzalanan bir protokole binaen Kara Vasıf, Rauf (Orbay) ve Celal Nuri'yle birlikte serbest bırakılan 51 Malta sürgününden biri olur.[56] Yılın sonlarına doğru Ankara'ya ulaşarak Meclis'e katılır. Menteşe mebusu Tevfik Rüştü'yle (Aras) birlikte kendini sosyalist olarak nitelendirmektedir.[57] Bu sırada İstanbul'daki sol ve işçi hareketleriyle bağlarının tamamen kopmadığı tahmin edilebilir.[58] Nitekim Aralık 1922 ortalarında İstanbul'a döner ve mevcut işçi örgütlenmelerini tek bir konfederasyon çatısı altında bir araya getirmeyi amaçlayan yeni bir birlik faaliyetinin başına geçer. Önce Umum Amele Birlikleri Heyet-i Müttehidesi daha sonra İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi olarak adlandırılacak bu girişim bir başka yazının konusu olacak.

EROL ÜLKER - IŞIK ÜNİVERSİTESİ, TÜSTAV YÖNETİM KURULU

DİPNOTLAR

1 Bu yazıya konu olan dönemin siyasal bağlamı hakkında kapsamlı bir çalışma için bak. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele – II. Son Meşrutiyet, 1919-1920*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010)

2 Sosyalizmin gayrimüslim unsurlar arasındaki etkisi için bak. Mete Tunçay ve Eric Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1879-1923)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018)

3 TSM hakkında bak. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları. II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, (İstanbul: İstos Yayınları, 2018)

4 A.g.e., s.179

5 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt 1, 1908-1925*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 67-86; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969), s. 242-293

6 SDF'nin kuruluşuna ilişkin olarak bak. "Sosyal Demokrat Fırkası," *İleri*, 21 Aralık 1918, s. 3. Ayrıca bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 79-83; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi. 1918-1922*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 237-241

7 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 396-430. Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, "İştirakçi Hilmi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 165-183. Hüseyin Hilmi 8 Şubat 1919'da 11 Şubat'ta gerçekleşecek toplantı için çağrı yapmıştır. "Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara," *İleri*, 8 Şubat 1919, s. 3. TSF'nin kuruluşu 10 Mart 1919'da duyurulmuştur. "Türkiye Sosyalist Fırkası," *İleri*, 10 Mart 1919, s. 4

8 TİÇSF hakkında bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926. 1. Cilt 1919 – 1923*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012), s. 13-66

9 Dimitır Şişmanov'a göre, Almanya'ya gönderilenlerin sayısı yaklaşık 3.000'dir. *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi (1908-1965)*. (İstanbul: Belge Yayınları, 1990), s. 71. [Baytar] Ali Cevdet ise, bu sayıyı 4.000 olarak verir. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926. 1. Cilt 1919 – 1923*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012), s. 173

10 Stefo Benlisoy," Türkiyeli Spartakistler ve *Kurtuluş Dergisi*", Mehmet Ö. Alkan ve Tanıl Bora (der.) *Mete Tunçay'a Armağan*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 462-466.

11 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, (Stanford: Hoover Institution Publication, 1967), s. 41. Bu grubun *Spartakist* olarak anılmasının nedenleri hakkındaki literatür için bak. Stefo Benlisoy, *Türkiyeli Spartakistler*. s. 464.

12 Buna ilişkin olarak basında çıkan yazıların bir kısmını Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 57-60'da yayımlanmıştır.

13 Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri," *Belgi*, Sayı: 13, Kış 2017/1, s. 458.

14 "Seçim İçin İşçi Toplantısı," Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Organı*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2007), s. 171-172.

15 Fransız makamlarına gönderilen 19 Kasım tarihli bir basın bülteni, *İdrak* gazetesi baş editörü Hilmi Bey'in 31 Ekim'de Ferah tiyatrosunda yapılan toplantıda mevcut seçim sistemine karşı mücadele etmenin önemine ilişkin bir konuşma yaptığını ifade eder. Ancak Ferah tiyatrosundaki toplantı 24 Ekim'de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen konferans TSF tarafından 31 Ekim'de Şark Tiyatrosunda düzenlenen olmalıdır, Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2. *Socialistes Turcs. Résumé*, 19 Novembre 1919

16 "Sosyalist Partileri Birliktir," *İkdam*, 30 Ekim 1919, s. 2

17 "Sosyalist Birliği.", *İleri*, 29 Ekim 1919, s. 3

18 A.g.e.

19 "Sosyalist Partileri Birliktir," *İkdam*, 30 Ekim 1919, s. 2

20 Milli Kongre hakkında bak. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyosol Partiler*, s. 165-174

21 Bu konuda kısa bir tartışma için bak. Erol Ülker, "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler," *Kebikeç*, No: 41, Haziran 2016, s. 72-73

22 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 80. Nevşirvanov'un Hafi TKP'ye üyeliği için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007) s. 83

23 Zenon – Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş," Burhan Tuğsavul (transliterasyon) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları. 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, (İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, 2004), s. 113.

24 A.g.e., s. 114.

25 *İkdam* gazetesinin 31 Teşrinievvel 1335 tarihli sayısından aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, dipnot: 26, s. 74

26 Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012), s. 183

27 Milli Kongre'nin milli bir blok kurmak için yaptığı çalışmalar hakkında önemli bir kaynak. 17 Kasım 1919'da Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderilen rapordur. İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Ahmet Keşfi [Le Mustechar du Ministère de l'intérieur Ahmed Kechfi] imzasıyla gönderilen bu raporun Fransızcası için bak. SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, "Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques. Adressé au Grand-Vézir par le Sous-Secrétaire d'Etat du Ministre de l'Intérieure."

28 31 Ekim 1919 tarihli *İkdam* gazetesinden aktaran Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 60.

29 Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques, s. 2

30 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, No: 1404 – A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe V, Communiqué du Parti 'National Turc'

31 Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques, s.1.

32 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, No: 1404 – A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe II, Les Candidats de Constantinople

33 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, No: 1404 – A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe IV, "La Faillite du Congrès National"

34 Zenon – Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş,", s.113.

35 Seçimler ve Numan Usta hakkında bak. Ersoy Zengin, Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri, s. 458-457

36 SHAT, 20 N 167, carton: 57, file: 2, "Numan Effendi. Député Socialiste," 23 Décembre 1919

37 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt: 2, s. 427-429

38 "Ameleden Bir Mebus," *İleri*, 24 Aralık 1919, s. 1-2

39 Osmanlı Mesai Fırkası için bak. a.g.e. s. 333-339. Mesai Fırkası hakkında bir yazı için bak. "Mesai Fırkası." *İleri*, 4 Mart 1919, s. 4. Bu yazıda, Fırka programı iptidai bulunmuş ve geliştirilmesi tavsiye edilmiş.

40 Bu konuda bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 83-84

41 İlhan Tekeli ve Selim İlkin. "(Kör) Ali İhsan (Ilıoğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı," *Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), s. 373-375.

42 İttihatçıların yargılanması ve sürgüne gönderilmesi hakkında bak. Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2006), s. 216-235

43 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 272-273

44 Programın Cihan Harbi öncesinde ortaya konan ilk versiyonunda, biri meslekleri temsil eden, diğeri seçimlere dayanan iki meclis kurulması önerilmektedir. 1920 yılında Ankara'da gündeme gelen programda bu ikinci meclise yer verilmemiştir. Programın evrimini özetleyen bir tartışma için bak. "Meslek-i Temsilcilik Ne Demektir," *Meslek*, no: 1, 15 Aralık 1924, s. 5-6 . Mete Tunçay, bu yazının büyük bir kısmını *Türkiye'de Sol Akımlar I*'da yayımlamış ve tartışmıştır (s. 304-305).

45 Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programı ve buna ilişkin notları için bak. Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.372-377.

46 A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (İstanbul: May Yayınları, 1973), pp. 398-407.

47 SHAT, 20 N 167, carton: 57, file: 2, "Numan Effendi. Député Socialiste," 23 Décembre 1919

48 Seçimlerle ilgili el ilanları ve beyannamelerin transliterasyonu için bak. Akbulut ve Tunçay, *a.g.e.*, s. 54-56.

49 "Türkiye Seçimleri," Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş*. s. 198-199

50 Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. no: 19 (1), 2015, s. 169-170

51 *A.g.e.*, s. 169

52 Cihan Harbi öncesinde liman işçilerinin ve genel olarak esnaf cemiyetlerinin milli iktisat politikalarındaki rolleri ve İttihatçılarla ilişkileri hakkında bak. Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015)

53 Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 130

54 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, *Socialistes Turcs. Résumé*, 19 Novembre 1919

55 Public Record Office, Foreign Office Catalogs, 371/5089, 25 March 1920.

56 Bu anlaşma hakkında bak. Selma Yel. "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi," *Askeri Tarih Bülteni*, no: 35, Ağustos 1993, s. 222-233.

57 "İstanbul'da Amele Mebusu Numan Usta'yla Mülakat," *İleri*. 20 Aralık 1922, Sabahattin Özel ve Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003), s. 197-198.

58 Haziran 1922 tarihli bir rapor. İstanbul'da işçiler arasında yeni bir ittifak girişimi için faaliyette bulunanların Numan Usta'dan aldıkları direktiflerle hareket ettiklerini bildirmektedir. Bunlar arasında tramvay şirketi çalışanları ve sabık zabıtanlar bulunduğu da rapor edilmiştir. Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi. 48/27. 1 Haziran 1922, s. 3.

Millî Mücadele Yıllarında Sosyalizm Etkisinde Halkçılık

NESLİŞAH L. BAŞARAN-LOTZ, CANGÜL ÖRNEK

YOKSUL EMEKÇİ VE KÖYLÜLERİN TEMSİLİYETİ SORUNUNUN HARARETLE TARTIŞILMASINDA KUŞKUSUZ (SAMİMİ YA DA PRAGMATİK NEDENLERLE) SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ETKİSİ BÜYÜK OLMUŞTUR. ANCAK EMEKÇİLERİN, KÖYLÜLERİN MECLİSE GİRMESİNE VERİLEN BUNCA ÖNEM, MESELEYE SINIFSAL BAKILDIĞINI GÖSTERMEZ. KARŞITLIK TEMEL OLARAK HALK VE BÜROKRATLAR, KÖYLÜLER VE MEMURLAR ARASINDA KURULMAKTADIR VE GENEL KANI YOKSUL KÖYLÜNÜN VE AMELENİN DIŞLANMIŞLIĞINA SON VERME ARAYIŞI TARAFINDAN BELİRLENMİŞTİR. BÖYLECE YIKIMIN VE YENİDEN İNŞANIN GÜNLERİNDE ESKİ SİYASAL YAPILARLA BİRLİKTE ESKİ ANLAYIŞ VE İLKELER DE YIKILMIŞ, EN UZAK İHTİMALLER YAKINLAŞMIŞTIR; BAĞIMSIZLIKÇI, ANTİ-MONARŞİST, HALK DIŞINDA DAYANAĞI OLMAYAN BİR MÜCADELE SOL DÜŞÜNCEYE ALAN AÇMIŞTIR.

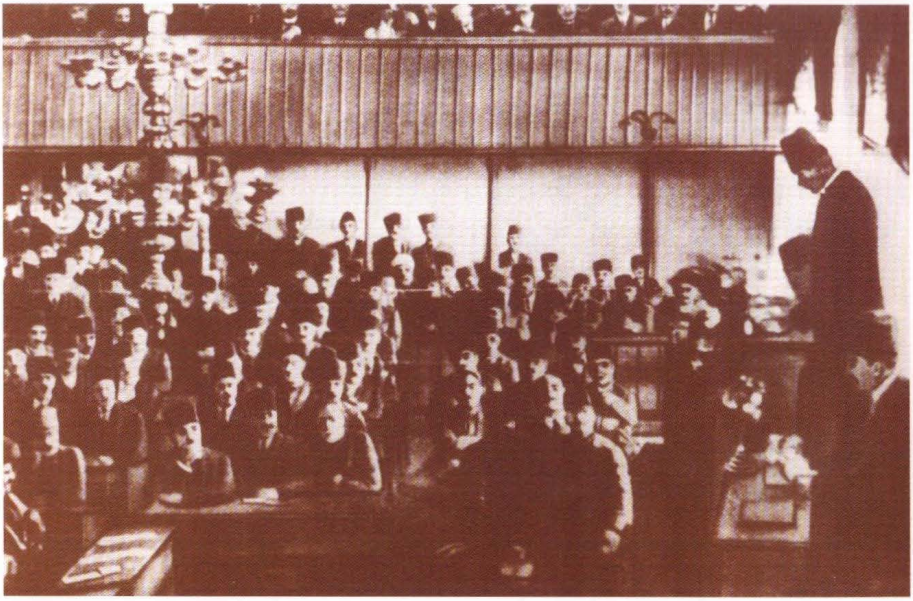
Halkçılık Türkiye siyasi tarihi yazınında sıklıkla ele alınan konulardan biridir.[1] Bu yazında halkçılık çoğunlukla Türkçü aydınların, İttihatçı ve Kemalist siyasi çevrelerin halkçılık yorumları üzerinden tartışılmaktadır. Bu bağlamda halkçılık, kültürel bir "halka doğru" hareketi, solidarist bir toplum tasarımı ya da korporatist bir sosyal-siyasal tasarım olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki Millî Mücadele yılları Türkiye siyasetinde pek çok açıdan olduğu gibi halkçılık düşüncesi ve bu düşünce etrafında dönen tartışmalar açısından da zengin ve çok özgün bir dönemdir. Bu dönemde halkçılık başlığında ortaya atılan görüşlerin çeşitliğinin kavranabilmesi ve doğru yorumlanabilmesi için bu alışageldik çerçevenin esnetilmesi hatta bu çerçevenin biraz dışına çıkılması gerekiyor.

Bu bağlamda bu yazının amacı 1920 yılının özgünlüğünde ortaya çıkan sosyalizan halkçılık düşüncesinin özgün yanlarını ve bu düşüncenin uzantıları olarak gündeme getirilen şuralara dayalı yönetim sistemi, mesleki temsil, memurların seçimle belirlenmesi, vilayet, kaza ve nahiyelerin kendi kendilerini yönetmesi gibi önerileri yeniden gündeme getirerek tartışmaktır. Ayrıca, bu yazıyla gündeme getirilen bu başlıkların geçmişe uzanan veya Milli Mücadele'nin kendi koşullarına dayanan unsurlarını tespit etmek ve 1920 yılında sol yönü güçlü ve toplumsal katılımı daha fazla gözeten bir halkçılık anlayışıyla birlikte, halkın siyasete daha fazla doğrudan doğruya katılımını gözeten bir yönetim modeli olanağının ortaya çıkmış olduğunu göstermek amaçlanmaktadır. Bu olanağın bir tarafa itilmesi ile Millî Mücadele'de yer alan sol güçlerin tasfiye edilmesi eşzamanlıdır. Böylece görülecektir ki, 1921 yılında Türkiye'de tasfiye edilen sadece komünist/sol örgütler değil aynı zamanda bu olanak olmuştur. Bu yazı, 1920-1921 dönemeci olarak adlandırdığımız, kurtuluş ve inşa sürecinin "solsuz" devam edeceğinin ortaya çıktığı döneme, özellikle bu dönem Millet Meclisi'nde yapılan tartışmalara odaklanmaktadır.

SOLİDARİZMLE SOSYALİZM ARASINDA HALKÇILIK PROGRAMLARI

Ağustos 1920'de Anadolu hareketi ile Sovyet Rusya arasında resmi görüşmelerin başlamasından Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüne kadar geçen sürede ve bu dönemi takiben İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Tasarısı görüşmeleri sırasında "halkın yönetime katılımı" Birinci Meclis'in en hararetli ve uzun süre gündemde kalan tartışma başlıklarından biri olmuştur. Bu tartışmalar Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında büyük ölçüde egemen zümreler/yoksul halk ikiliği ekseninde sürdürülmüş; kanunun kabulünden sonra, özellikle nahiyeler bahsinde, merkezi yönetim/yerinden yönetim tartışması olarak devam etmiştir.

Aynı süreç boyunca Sovyet iktidarı; Türkiye'de Millî Mücadele'nin bütün bileşenlerinin temas kurmaya çalıştığı ve desteğini aradığı güç haline gelmiştir. Bu dönemde Türkiye içinde ve dışında Sovyetler ile temas kuran üç gruptan söz edilebilir: İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa ve çevresindekiler ile Anadolu'da örgütlenmeye çalışan komünistler. İlk iki grubun Sovyetler ile kurdukları ilişkinin pragmatik niteliği konusunda kuşku olmasa da bu tür bir yakınlaşmanın, Sovyet yönetiminin Anadolu'da ilerici

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması

karaktere sahip bir rejim görme beklentisine kayıtsız kalması düşünülemezdi. Nitekim bu ortamda Muhittin Birgen gibi sol İttihatçı olarak tanınan kadroların ya da fikirleri Marksizm ile ilgisi olmasa da "Türk Marksisti" olarak nitelenen Kör Ali İhsan Bey'in öne çıkması ya da *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi gibi İttihatçı ve sosyalizan fikirleri bir arada savunan yayınların etki alanının genişlemesi kaçınılmazdı. Ülkede ideolojik atmosferin sola açıldığı bir dönemde, Millî Mücadele sonrası siyasal yapının nasıl düzenleneceği konusundaki tartışmalarda komünistlerin de ağırlık sahibi haline geldiği görülmektedir. Türkiye'de halkçılık ideolojisinin evrimini 1970'lere kadar olan uzun dönem içerisinde inceleyen İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, halkçılığı siyasal hayata ve yönetime katılma; kültürel, toplumsal düzen ve de sosyal sistemin yapısal özellikleri olarak tanımladıkları üç boyutta ele alırlar.[2] 1920-1921 dönemecinde Birinci Meclis'te halkçılık bu boyutlardan ilki kapsamında gündeme gelmiştir. Tartışmanın merkezinde duran soru "yoksul halkın siyasal temsilinin nasıl mümkün olacağı" sorusudur ki temel sorunun bu olması kendi başına anlam taşımaktadır. Bu durum, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, artan Sovyet etkisinin yanı sıra içeride kendini hissettiren solun siyasi ve ideolojik etkisi ile açıklanabilir.

Halkçı bir program öne sürme konusunda İttihatçıların ve sol çevrelerin Mustafa Kemal grubundan

Birinci Meclis

Milletvekilleri toplu halde

daha önce davrandıkları görülmektedir. Yurt dışında olan İttihatçı liderler Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma siyaseti izlerken ortaya "Mesai" ve "Halk Şûrâlar Fırkası Programı" gibi metinler çıkmıştır. Meclis'teki tartışmaya ilk itkiyi veren ise Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Meclis içindeki uzantısı olarak 1920 yılının yaz sonunda örgütlenen Halk Zümresi grubunun programıdır. Sosyalist ve İslamcı eğilimleri bünyesinde buluşturan bir çatı örgütü olarak ortaya çıkan Yeşil Ordu Cemiyeti, kısa sürede Meclis'te önemli bir güce ulaşmıştır. Halk Zümresi'nin programı Yunus Nadi Bey'in *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinin 8 Eylül 1920 tarihli nüshasında yayımlanır. Birinci maddesinde "*Memlekette bilâ kayd u şart halkı hakim kılmak üzere Halk Zümresi teşekkül etmiştir*" denilen bir programın 4. maddesindeki emekçi halk vurgusu dikkat çekicidir: "*Zümre'nin nazarında, bedenî veya fikrî emeğinin mukabili olarak yaşayan rençber, amele, hırfet ve sanat erbabı, müderris, muallim, memur, hademe gibi faaliyet ve mesai anasırı beşeriyetin hakiki hâdimleridir.*" Yine 6. maddesinde "*Zümre, kapitalistlerin mahsul-ı tasniatı ve emperyalistlerin vesile-yi müdahelât ve tahakkümü olan düyûn-ı hariciye ve imtiyazât-ı ecnebiyeyi, masum halk hesabına, en haksız bir külfet-i zalime addeder*" denilmektedir.[3] Ayrıca programın Halk ve Hükûmet başlığı altında açıklanan şuralar sisteminin, birebir Sovyetler Birliği'nin siyasi örgütlenme modelini örnek alarak kaleme alınmış olması, Sovyet etkisinin boyutlarını sergilemektedir.

Aynı günlerde Kör Ali İhsan Bey'in "Mesleki Temsil Programı" yeniden gündeme gelmiştir. Bu program, siyasi iktidarın örgütlenmesinde ve siyasal yönetim mekanizmalarının oluşturulmasında meslekleri baz alan, korporatif bir yapı kurulmasını önermektedir. Ali İhsan Bey bu programı 1917 yılında hazırlayarak İttihat ve Terakki yönetimine sunmuş ancak program İttihatçı liderler tarafından kabul edilmemiştir.[4] Milli Mücadele başladıktan ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplandıktan sonra Ali İhsan Bey programını Mustafa Kemal Paşa'ya da sunmuş ancak o da programı dikkate almamıştır.[5] Mesleki Temsil Programı'nı 1920 yılında yeniden gündeme getiren *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi ve özel olarak da İttihatçıların sol kanadından olarak bilinen Muhittin Birgen'dir. Program, Halkçılık Programı tartışmaları başlamadan kısa bir süre önce gazetede yayımlanmış ve tartışmaya açılmıştır.[6] İlginç olan, zamanında ne İttihatçılar ne de Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen bu programın, Meclis'teki Teşkilat-ı Esasiye görüşmelerini, halkın temsiliyetinin nasıl sağlanacağı tartışmalarında doğrudan belirlemiş olmasıdır. Mesleki temsil ilkesi, genel seçim ve parlamenter demokrasinin alternatifi haline gelmiş, bazıları tarafından korporatizm anlayışının da ötesine geçerek, ağalar ve memurların sultasına karşı köylü ve emekçi halkın mecliste temsilinin yegâne yolu olarak savunulmuştur. Aşağıda bu tartışmanın ayrıntılarına değineceğiz.

Mustafa Kemal'in Halkçılık Programı ise daha önce rakip siyasal güçler tarafından ele geçirilen alanı daraltmaya dönük taktiksel bir hamledir. Halk Zümresi programı açıklandıktan kısa süre sonra 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal, Meclis'e Halkçılık Programı'nı sunmuş ancak bunun Halk Zümresi programının bir kopyası olduğu ileri sürülünce, programların Encümen'e gönderilerek birleştirilmesi önerilmiştir. Encümen'deki görüşmelerin ardından 18 Kasım'da tekrar Genel Kurul'a gelen teklif, Teşkilat-ı Esasiye kanun teklifine dönüşmüştür. Uzun süre devam eden Genel Kurul görüşmelerinde, cephede sürmekte olan ve sonucu henüz belirsiz bir mücadele olduğu unutulmuşçasına, yeni Türkiye'nin nasıl bir siyasal yapı-

ya kavuşturulacağı ve halk kesimlerinin bu yapıda nasıl temsil edilecekleri uzun uzun tartışılmıştır.

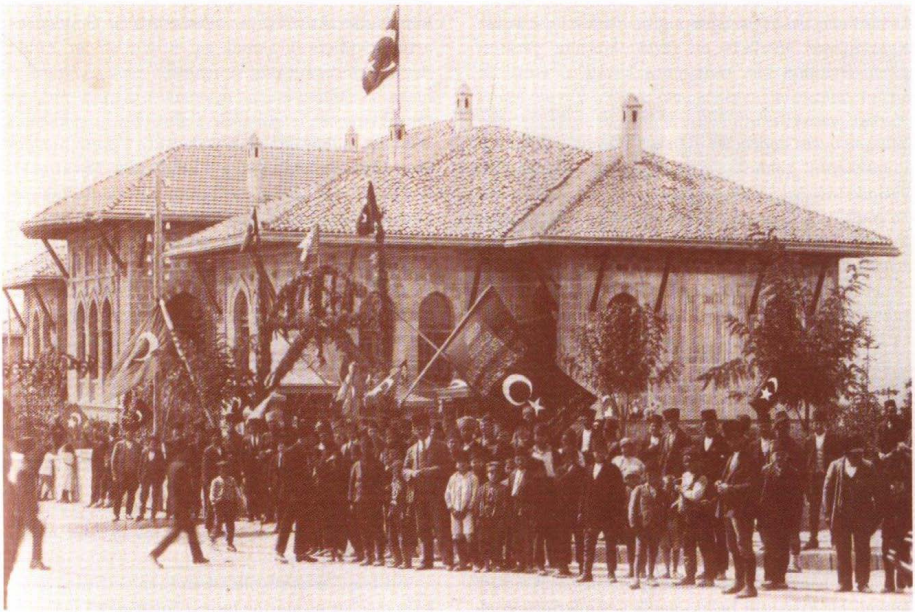
Bu tartışmalar pek çok açıdan ilginç olmakla birlikte konumuz açısından dikkat çekici üç boyutuna değinmek gerekir. Birincisi, Meclis'te sık sık Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelere ve uygulamalara referans verilmesidir. İkincisi, Meclis'teki milletvekillerinin halkın yoksul katmanlarının siyasal katılımı konusunda samimiyeti kuşku götürmez bir tartışma yürütmüş olmalarıdır. Bu söylenen, tartışmaya katılan her milletvekilinin yoksul katmanlara aynı siyasi önemi atfettiği veya bu katmanların siyasi yapıyı belirlemesini aynı derecede arzu ettiği anlamına gelmez. Ancak Meclis'teki genel kanı yoksul köylünün ve amelenin dışlanmışlığına son verme arayışı tarafından belirlenmiştir. Üçüncüsü, paradoksal görünse de, alt sınıfların içinde bulunduğu koşullara ilişkin bütün olumsuz tasvirlere ve bu kesimin siyasal iktidarın belirleyeni olması gerektiği yönündeki tüm ateşli nutuklara rağmen sınıf çelişkisine dayanan bir sınıfsal eleştirinin yokluğudur.

Konuyla ilgili yazında, solidarist anlayışta sınıflar arası dayanışmanın vurgulanmasına dikkat çekilir. Ancak söz konusu tartışmalarda farklı sınıfların birbirini tamamlamasından ziyade varsıl sınıfların varlığının kabul edilmeyişinden bahsetmek daha doğru olur. Dayanışma, farklı mesleklere bölünmüş bir alt sınıf ve yoksul halk dayanışması içeriği ile benimsenmektedir. Yönetenler, ezenler ile kastedilen ise memurlar ve bazen de münevverlerdir. Bu bağlamda, karşıtlık herhangi bir sınıfa tekabül etmeyen yöneten ile yönetilenler arasına konulmakta, *sui-idare* yalnızca bürokrasi yani memur ve jandarma ile temsil olunmakta, tüm sorun içeride memur ve münever sınıfın kötü yönetiminden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, İttihatçıların halkçılık anlayışlarını yansıtan üç programın da ortak noktalarından biri halkçılığa çok kuvvetli bir anti-bürokratik içerik kazandırılması, böylece hem Anadolu eşrafının hem de geniş halk yığınlarının hoşnut edilmeye çalışılmasıdır.[7] Kemalistlerin "halk" teriminin kapsamına ilişkin bir görüş ise bu terimin Fransız Devrimi'nin erken dönemlerindeki 'Üçüncü Sınıf' (Third Estate) tanımına daha yakın olduğudur. Feroz Ahmad bu yöndeki tespitini şöyle açıklamaktadır:

> Dolayısıyla "halk" terimi, çeşitli toplumsal güçlerin eski düzene karşı birliğini çağrıştırmaktaydı. Bu birliğin başlıca görevi, eski düzeni yenilgiye uğratmak, yıkmak ve yeni bir düzen yaratmaktı. Bu görev ise, bu birliğin yani "halk"ın bütün unsurları arasında dayanışma beraberliği gerektirdiği için aralarında çıkar çatışmasına (yani sınıf çatışmasına) yer yoktu.[8]

Halkçılık Programı, Maksat ve Meslek başlıklı ilk dört madde programdan çıkartılarak 20 Ocak 1921'de Meclis'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak kabul edilmiştir. Ancak programın ilk formülasyonundan farklı olarak bu kez metinde "halkı emperyalizmin ve kapitalizmin tahakkümünden ve zulmünden kurtarmak" ifadesinin yer almadığı, "Halk Hükümeti"ndeki "halk" ifadesinin de kaldırıldığı görülmektedir. Meslek-i Temsil ilkesi ise Meclis'te pek çok milletvekili tarafından benimsenmiş olmakla birlikte son oylamada reddedilmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildikten sonra gündeme gelen İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Tasarısı ile halkçılık bu kez idari teşkilat bağlamında, yerelden merkeze halkın idareyi kontrolü ve belirleme-

si açısından tartışılmıştır. Bu tartışmalar sırasında pek çok milletvekili yerinden yönetim ilkesine taraftar olmuş ve bunun halkçılığın bir gereği olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan memleketin gelişmişlik seviyesi göz önüne alındığında böyle bir uygulamaya henüz hazır olunmadığını, aksi halde eğitim seviyesi düşük yoksul köylülüğün eğitimlilerin etkisi altında kalacağını, mütegallibenin nüfuzu altına gireceğini savunanlar da olmuştur.[9] İlginç olan nokta, farklı görüşlere rağmen, Rıdvan Akın'ın da belirttiği gibi kanuna ilke olarak kimsenin karşı çıkmamasıdır.[10] Bu kanun tasarısının genel kuruldaki görüşmeleri sırasında gündeme gelen bir diğer önemli başlık kadınlara oy hakkıdır. Bu hakkın tanınmasına taraftar olan Tunalı Hilmi Bey'in Sovyet Azerbaycan'da kadınlara oy hakkı verilmesini örnek göstererek bunun bize ders olması gerektiğini söylemesi karşısında Konya Milletvekili müderris Vehbi Efendi'den aldığı tepki ilginçtir: "Bizim memlekete Bolşeviklik girmedi, Hilmi Bey!"[11] Tunalı Hilmi Bey'in dahi Bolşeviklerin uygulamalarını işaret ederek bu hakkı savunmaya çalışması, Sovyet iktidarının etkisine işaret etmektedir.

Yunus Nadi

BU HAKKIN TANINMASINA TARAFTAR OLAN TUNALI HİLMİ BEY'İN SOVYET AZERBAYCAN'DA KADINLARA OY HAKKI VERİLMESİNİ ÖRNEK GÖSTEREREK BUNUN BİZE DERS OLMASI GEREKTİĞİNİ SÖYLEMESİ KARŞISINDA KONYA MİLLETVEKİLİ MÜDERRİS VEHBİ EFENDİ'DEN ALDIĞI TEPKİ İLGİNÇTİR: "BİZİM MEMLEKETE BOLŞEVİKLİK GİRMEDİ, HİLMİ BEY!" TUNALI HİLMİ BEY'İN DAHİ BOLŞEVİKLERİN UYGULAMALARINI İŞARET EDEREK BU HAKKI SAVUNMAYA ÇALIŞMASI, SOVYET İKTİDARININ ETKİSİNE İŞARET ETMEKTEOİR.

MESLEKİ TEMSİL'DEN HALKIN TEMSİLİYETİ SORUNUNA

Daha önce de değindiğimiz gibi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Meclis'te en fazla tartışma yaratan maddelerinden biri seçimlerde "mesleki temsil" ilkesini öneren 4. maddesi olmuştur. "*Büyük Millet Meclisli vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir*" şeklinde formüle edilen madde, nihayetinde meclis çoğunluğu tarafından kabul edilmese de geniş halk kitlelerinin temsiliyetinin nasıl gerçekleşeceği konusunda hararetli bir tartışmaya neden olmuş, önemli sayıda milletvekili maddeyi destekleyici konuşmalar yapmışlardır.[12] Tartışmanın ilgi çeken yönlerinden biri, mesleki temsil ilkesinin sadece İttihatçı milletvekilleri tarafından değil, örneğin Halk İştirakiyun Fırkası gibi içinde komünistlerin de yer aldığı farklı siyasi görüşteki milletvekilleri tarafından da savunulmasıdır. Hatta bu ilkenin başlıca savunucuları İsmail Suphi, Yunus Nadi ve Mahmut Esat Beyler gibi kısa bir süre sonra Mustafa Kemal tarafından kurdurtulan "resmi" Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında yer alacak[13] ve daha sonrasında da Kemalizmin savunucuları haline geleceklerdir.

Tartışmada sarf edilen sözler, milletvekillerinin önemli bir kısmının halkın geniş kesimlerinin, özellikle de köylülerin ve emekçilerin siyasi olarak nasıl temsil edilebilecekleri konusunda samimi bir kaygıya sahip oldukları izlenimini verir. Örneğin (sonradan İkinci Grubun üyesi olacak olan[14]) Lazistan Milletvekili Dr. Abidin Bey mesleki temsili hararetle savunurken, özellikle emekçilerin mecliste temsil edilmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Kürsüden milletvekillerine "Her zaman sana mı? Sen mi icrayı hükümet edeceksin?" diye seslenen Abidin Bey, idareyi artık köylülere bırakmak gerektiğini söyler. Abidin Bey'e göre memlekete şimendifer, elektrik, tramvay hatta bırakılırsa kalorifer yapacak olan da mecliste temsil edilecek köylülerdir. Dahası bu gerçekleşmezse millet bu hakkını "zorla" alacaktır.[15] Yani Rusya'daki gibi bir devrim Türkiye'de de olasıdır. Malatya Milletvekili Feyzi Efendi de mesleki temsili destekleme gerekçesini "Emekçilere hakkını verelim, meclise emekçiler, çiftçiler girsin" sözleriyle açıklar.[16] Aynı zamanda tasarıyı hazırlayan encümenin de üyesi olan Karahisar-ı Sahip Milletvekili Hulusi Bey'e göre ise mesleki temsil olmadan yalnız tek dereceli seçim uygulanırsa bu, köylerden yalnızca ağaların seçilmesi sonucunu doğuracaktır. Halkı temsil etmenin tek yolu mesleki temsil usulünü uygulamaktır.[17] Ayrıca belirtelim ki, o sırada uygulanmakta olan ve daha uzun yıllar Türkiye'deki seçim sistemi olarak uygulanacak olan, iki dereceli seçim sistemi pek çok milletvekili tarafından halkın tercihlerini yansıtmaktan uzak bir sistem olarak eleştirilir. Mesleki temsil kabul edilse dahi seçim sisteminin tek dereceli olması gerektiği de savunulur.

Bu tartışmadan yola çıkarak emekçilerin, köylülerin meclise girmesine bunca önem veren bu millet-

vekillerinin meseleye sınıfsal baktıklarını düşünmek yanlış olur. Sovyetler etkisi bu derece ileri gitmez. Yukarıda da değindiğimiz gibi, karşıtlık temel olarak halk ve bürokratlar, köylüler ve memurlar arasında kurulmaktadır. İsmail Suphi Bey kanun önerisini sunuş konuşmasında her milletin "idare edenler ve idare edilen mazlum sınıf" olmak üzere iki sınıftan oluştuğunu belirtir. Ancak bizde idare edenler sınıfı memurlar ve münevverlerden oluşmaktadır.[18] Bir süre sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucularından olacak olan Karahisarı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey de Teşkilatı Esasiye Kanunu layihasını hazırlayan encümen üyelerinden ve mesleki temsil ilkesinin savunucularından biridir. Ancak "komünist" diye nitelenen bu milletvekili de ülkedeki esas karşıtlığın memurlar/bürokrasi ve halk arasında olduğunu ileri sürecek ve memlekette kapitalist olmadığını, herkesin emeğiyle geçinen insanlar olduğunu söyleyecektir.[19]

Meclisteki tartışmada sınıf karşıtlığına en yakın, "memleketi omuzlarında taşıyan" çiftçiler ile Kanuni Esasi ile onun önüne çıkan "burjuva tabakası"ndan bahseden, kısa süre sonra İktisat Bakanı olacak olan İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey'dir. Ancak Mahmut Esat Bey'in de mesleki temsil ile meclise girmesinin engelleneceğini söylediği "burjuva tabakası"ndan kastının, aslında "bu memleketin sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakası" olduğu anlaşılmaktadır.[20]

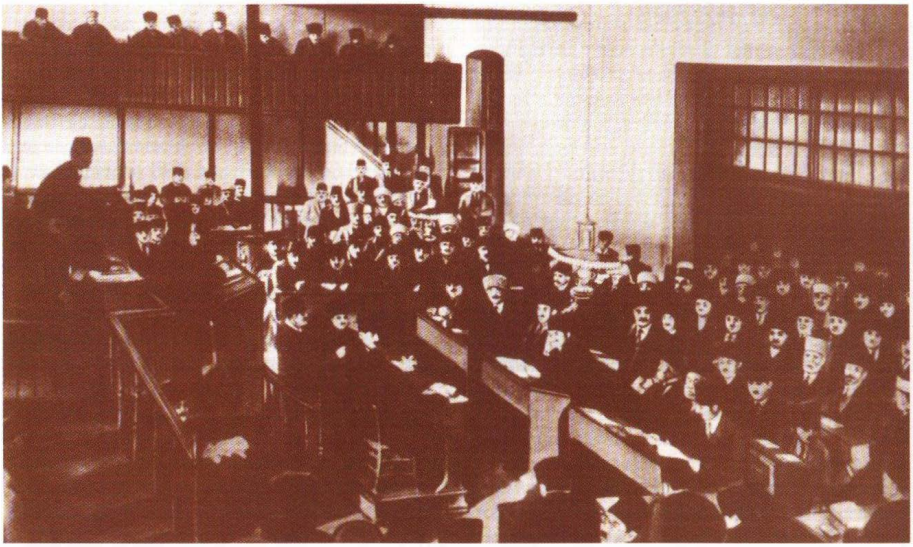
Bir açıdan bakıldığında, mesleki temsil ile önerilen model Ziya Gökalp ve Ali İhsan Bey gibi İttihatçılar tarafından gündeme getirilmiş olan "tesanütçü", "korporatif", "sınıfların yerine meslek zümrelerini koyan" modelin bir uzantısıydı.[21] Ne Halk Zümresi programında ne de Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği Halkçılık Programı'nda yer almayan "mesleki temsil" maddesi, Teşkilat-ı Esasiye Encümeni tarafından programa eklenmişti ve yukarıda bahsettiğimiz gibi büyük ihtimalle İttihatçıların ve özellikle de Yunus Nadi ve Ali İhsan Bey'in etkisiyle tasarıya girmişti. Mesleki temsil ilkesinin Meclis'te geniş bir destek bulmuş olmasını "bu dönem TBMM'de egemen olan anti-bürokratik, anti-siyasal parti tutumları" ile de açıklamak mümkündür[22]. Öte yandan, daha önce İttihat Terakki merkezinde destek bulmayan Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programının İttihatçılar tarafından Millî Mücadele yıllarında benimsenmesi ve ısrarla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na sokulmak istenmesi dikkat çekicidir.

Burada altını çizmemiz gereken nokta, 1920 yılındaki mesleki temsil tartışmasının anti-bürokratik tutumun bir adım ilerisine geçerek güçlü bir "emekçi" vurgusu taşımasıdır. Bu tartışmayı, Ziya Gökalp'in formüle ettiği korporatist düşüncenin[23] de ötesine taşıyan, merkezde duran öğenin, sınıf çatışmasından arınmış, birbirini tamamlayan ve birbirine muhtaç meslek grupları değil daha çok eşraf ve bürokrasinin yönetimi kendi sultasına alması karşısında emekçi ve köylülerin mecliste nasıl temsil edileceği sorusu olmasıdır.

Yoksul emekçi ve köylülerin temsiliyeti sorununun bu derece hararetle tartışılmasında kuşkusuz (samimi ya da pragmatik nedenlerle) Sovyetler Birliği'nin etkisi büyük olmuştur. Ancak Osmanlı aydınının zihninde işgalin yarattığı büyük yıkım ve sarayın ihaneti önemli bir kırılmaya neden olmuş, eski siyasal mekanizmaların yerine ayaklarını Anadolu'daki yoksul kitlelere basan yeni bir siyasal mekanizma yakıcı bir ihtiyaç olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu açıdan, temsiliyet tartışması "ütopik" bir yan da taşımaktadır. Henüz savaş devam etmektedir ve savaşın sonucuyla birlikte yeni bir reji-

Bir **encümen toplantısı**

Şerif Bey Başkanlığında Meclis toplantı halinde

min amaçlanıp amaçlanmadığı dahi belirsizdir. Buna karşılık Meclis'te, sonraki seçimlerde halkın daha iyi nasıl temsil edileceği konusu günlerce tartışılmaktadır. Gelecek belirsiz olduğundan gelecek için kanun yapmanın manasız olduğunu söyleyen milletvekilleri de vardır kuşkusuz.[24] Pek çok milletvekili de mesleki temsil maddesini, pratikte uygulanamayacağı, nasıl uygulanacağı konusunda yeterince veri olmadığı, ya da meslekleri temsil eden öğütlenmeler olmadığı için eleştirmiştir.

Öte yandan, bu tartışmadaki en ilginç pozisyonlardan biri liberal düşünceleriyle tanınan Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi'ye aittir. Tunalı Hilmi Bey mesleki temsil yerine "mahalli" temsili önermekte Sovyetler Birliği'ndeki modeli neredeyse birebir taklit eden bir şura modeli gündeme getirmektedir. Hilmi Bey'in kendi orijinal fikri olduğunu ileri sürdüğü bu modelde; köylerde köy şurası üyeleri seçilir, köy şurası nahiye şurası üyelerini, nahiye şurası üyeleri vilayet şurası üyelerini, nihayet onlar da Büyük Millet Meclisi üyelerini seçerler.[25] Hilmi Bey'e göre bu model, parlamento usulüne (genel seçimi kastediyor) göre daha demokratik bir modeldir çünkü birinci usulde köylüler tanımadıkları birine "körü körüne" oy vermek durumunda kalırlar, oysaki kendi önerdiği usulde başta köylüler olmak üzere her düzeyde seçmenler ve seçilenler birbirlerini yakından tanıma, buna göre karar verme olanağına sahiptir.[26] Bu tartışmada daha da ilginç olan yan, İsmail Suphi Bey'in Tunalı Hilmi Bey'in şuralar önerisine, bu modelin Sovyetler Birliği'ndeki gibi proletarya diktatörlüğü olmadan işlemeyeceğini söyleyerek karşı çıkmasıdır. İsmail Suphi Bey'e göre Sovyetler Birliği'nde bu sistemin işlemesinin sebebi burjuvaların oy hakkı olmamasıdır, bizde ise herkesin oy hakkı vardır dolayısıyla bu sistemle yalnız eşraf meclise girer.[27]

Bu tartışmadan yola çıkarak o dönemde halkçılığın öncelikle sosyalizmin Türkiye'ye özgü bir alternatifi olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Öyle ki, mesleki temsil tartışmasına katkı olarak, Muhittin Birgen *Anadolu'da Yenigün* gazetesinde mesleki temsilin sosyalizm demek olduğunu yazıyordu[28]. Bu özgün dönem karşımıza, Millî Mücadele Dönemi sonrasında yapılacak halkçılık tanımları ile karşılaştırıldığında, toplumcu yönü ağır basan bir halkçılık anlayışı çıkartır. Bu tartışmada aslında, Mustafa Kemal Paşa çevresi de İttihatçılar da pragmatik nedenlerle Bolşeviklere yaklaşırken, sınıf esasına dayalı ve emekçilerin iktidarını merkeze alan bir model benimsemek istemediklerini ifade etmiş olurlar. Böylelikle, Bolşeviklerin Rusya'da uyguladıkları sosyalizm programının Türkiye'deki karşılığı, sınıf ayrımı gözetmeyen ancak emekçi, köylü, yoksul sınıflara özel bir önem veren; bu anlamda temsil mekanizmalarını fazlasıyla demokratikleştiren bir halkçılık olarak tarif edilmiş olur. Bu model, yerele özerklik verilmesi ve seçim mekanizmasının hemen her aşamada hatta devlet memurlarının belirlenmesinde bile kullanılması önerisi ile de dikkat çeker.

Halkçılığın bu toplumcu yorumu, Millî Mücadele sırasında milliyetçiler ile komünistler arasında geniş bir toplamın kendilerini hem milliyetçi hem de komünist olarak tanımlayarak var olabilmelerine, sınıf karşıtlığından bahsetmeksizin (hatta kimi örneklerde bunu yadsıyarak) emekçilerin çıkarlarını savunabilmelerine, özel girişimin Türkiye'de gelişmesine taraftar olmakla birlikte (Türkiye'de henüz gelişmemiş olduğu düşünülen) kapitalizme ve emperyalizme karşı olabilmelerine olanak tanımıştır. Bu döneme özgü bu "gri" toplamın büyük çoğunluğu, Bolşevik yanlısı rüzgârın dönmesiyle Kemalizm saflarında yerlerini almıştır.

SONUÇ YERİNE

Sonuç olarak, Millî Mücadele Dönemi'nde Büyük Millet meclisinde cereyan eden tartışmalarda halkçılığın diğer dönemlerden farklı olarak, ilk ve belki de son kez, geniş halk kitlelerinin siyasete katılımının sağlanması ve iktidarı doğrudan belirleyebilmeleri hatta teşkil etmeleri anlamında yer aldığını görüyoruz. Bu tartışmalarda yoksul sınıfların iktidarı belirleyebilmesine yapılan vurgu ve Sovyetler Birliği'ndeki Bolşevik iktidarının uygulamalarına gösterilen ilgi, tartışmayı nispeten sol bir zeminde kurmuştur. Halkçılığın, önceki ve sonraki dönemlerden farklı olarak, tam anlamıyla sosyalist bir yaklaşımla olmasa da sol bir perspektiften yorumlanmasının başlıca nedeni, 1920'lerin ikinci yarısında Millî Mücadele bileşenlerinin politik faaliyet ve söylemlerine etki eden ve de arka planda kendisini sürekli hissettiren Sovyet faktörüdür. Rusya'daki Bolşevik iktidarının etkisi Milli Mücadele sırasında sadece bir ittifak sorunu olarak kendisini hissettirmedi. Bolşevik Devrimi, özellikle 1920'nin yaz ve sonbahar aylarında Anadolu'daki mücadelenin siyasal ve toplumsal tartışmalarını etkileyen güçlü bir unsur oldu. Millî Mücadele'nin çoğu mecliste de temsil edilen aktörlerinin bir kısmı Rusya'da yoksul halkı iktidara taşıyan dönüşümden samimi şekilde etkilendiler ve Bolşevik devriminin bazı unsurlarını Anadolu'da hayata geçirebilmek için samimi bir çaba içerisine girdiler hatta Anadolu'daki ulusal devrimin "toplumsal boyutunun" Rusya'daki Bolşevik devrimin etkisiyle keşfedildiğini ileri sürenler dahi olmuştur.[29] Gerçekten de Meclis ve basına yansıyan tartışmalar "komünizm literatüründeki birçok kavramı günlük yaşamın içine sokmuş"tur. "Şura rejimi", "halk düzeni" ve "halk hükümeti", Bolşevik Devrimi'nin yarattığı çekim gücünün Ankara'da kullanıma soktuğu kavramlar arasındadır ve bunlar 1920'de hazırlanan programlara kadar girmiştir. Rusya'da yaşanan değişimin coşkusuna kapılan Türk aydınları Sovyetlerdekine benzer halkçı bir programı Türkiye'de de uygulama düşüncesine kapılmışlardır.[30]

Tabii ki Ankara'da Milli Mücadele'yi yürütenlerin bir kısmı sosyalist düşünceyi pragmatik amaçlarla, Sovyetler Birliği ile kurulacak ittifakın birinci muhatabı olma hevesiyle benimsediler ve yine benzer sebeplerle bundan kısa bir süre sonra vazgeçtiler. Ancak ikincilerin konumunun Türkiye siyasi tarihi yazınında sıklıkla birincilerin ortaya attığı fikirlerin özgünlüğünün üzerini örttüğünü görüyoruz.

Öte yandan, halkçılık tartışmasının emekçi kitlelerin siyasal iktidarı belirlemesi ilkesine kilitlenmesinin ve bu bağlamda gözlerin Bolşevik devrimcilerine çevrilmesinin belki de başlıca nedeni, dünya savaşıyla, işgalle, parçalanmayla sarsılan Anadolu'da aydınların içine girdiği arayış halidir. Yıkımın ve yeniden inşanın günlerinde eski siyasal yapılarla birlikte eski anlayış ve ilkeler de yıkılmış, en uzak ihtimaller yakınlaşmıştır.[31] Bağımsızlıkçı, anti-monarşist, halk dışında dayanağı olmayan bir mücadele sol düşünceye alan açmıştır.

DİPNOTLAR

1 II. Meşrutiyet fikir hayatında ve Millî Mücadele yıllarında halkçılık konusunda üretilen fikirler, bu fikirlerin düşünsel kaynakları ve yürütülen tartışmalarla ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013.

2 İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi," *Toplum ve Bilim* 6-7, Aralık 1978, 64-65.

3 Halk Zümresi Siyasi Programı için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) II: Belgeler*, İstanbul, BDS Yayınları, 1991, s. 165-166.

4 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (Bey) ve Mesleki Temsil Programı," *Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Doğuşu* içinde, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, 367-68.

5 A.g.e., 377.

6 A.g.e., 379-383.

7 Tekeli ve Şaylan, a.g.e., s. 68.

8 Feroz Ahmad, İttihatçılıktan *Kemalizme*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, s. 164

9 Örneğin bkz. Karahisarı Şarki Milletvekili Mustafa Bey'in konuşması, TBMM ZC, Cilt. 6. İçtima: 105, 29.11.1920, s.121.

10 Rıdvan Akın, "1920'ler Anadolu'sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Layihası," *Toplumsal Tarih*, 32, Ağustos 1996, s. 31-41.

11 TBMM ZC, Cilt.14, İçtima: 111, 15.11.1921, s. 222.

12 Tartışmanın özeti için bkz. Şaduman Hatıcı, "Birinci TBMM'de Mesleki Temsil Tartışmaları", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Güz 2015, cilt 15,sayı 31, s. 81-106.

13 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) I*, İstanbul, BDS Yayınları, 1991, s. 92; Belgeler s. 240.

14 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 127.

15 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 100, 20.11.1920, s. 459.

16 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima:100, 20.11.1920. s. 464.

17 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 100. 20.11.1920, s. 467.

18 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 99, 18.11.1920, s. 409.

19 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 100, 20.11.1920. s. 460.

20 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 99, 18.11.1920, s. 437.

21 Zafer Toprak "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, 14-16 Ocak 1977, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, s. 16.

22 Tekeli ve Şaylan, a.g.e., s. 69.

23 Meclisteki tartışmada mesleki temsilin bu solidarist yöntüne en çok vurgu yapan Yunus Nadi olmuştur. Ona göre, Avrupa'da genel oy sisteminde siyasi partiler birbiriyle kavga ederken, mesleki temsil usulüyle meclise gelecek olan bir çiftçi bir fırıncıyla kavga etmez, bunlar birbirini tamamlar. TBMM ZC, Cilt. 6, İçtima: 105, 29.11.1920, s. 132.

24 Örneğin İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey'in konuşması. TBMM ZC, Cilt. 6, İçtima: 105, 29.11.1920, s.127.

25 İsmail Suphi Bey benzer bir "şuradan şuraya seçim" modelinin encümende Zekai Bey tarafından da önerildiğini belirtir. TBMMZC, Cilt. 5, İçtima: 99, 18.11.1920, s.411.

26 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 100, 20.11.1920. s. 462-63.

27 TBMM ZC, Cilt. 5, İçtima: 100, 20.11.1920, s. 466.

28 Toprak, a.g.e., s. 16.

29 1920 yılının siyasi aktörlerini sınıfsal kökenleri açısından değerlendiren bu çalışma için bkz. Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2010.

30 A.g.e., 10, 131.

31 İsmail Suphi Soysallı Encümen'in hazırladığı Teşkilat-ı Esasi Kanunu'nu Meclis'e takdim ederken *"Hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir"* maddesinin Türkiye'de ilk kez gündeme getirildiğini, daha önce Kanuni Esasi'de bu maddenin ruhuna muadil herhangi bir maddenin dahi bulunmadığını vurgular ve bundan duyduğu heyecanı ifade eder. TBMM ZC, Cilt 5, İçtima: 99, 18.11.1920, s. 410.

Mütareke Dönemi'nde Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının Siyasî Temsili Meselesi

ALEXANDER E. BALISTRERI – ÇEVİREN: EMEL GÜNER

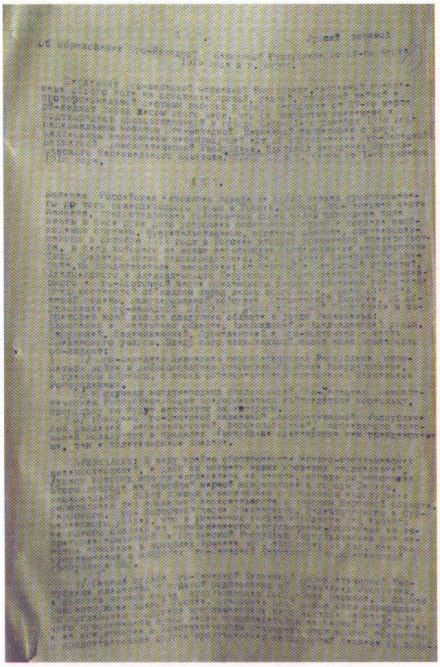
1918 SONLARINDA BAŞLAYAN MÜTAREKE DÖNEMİ, KARS BÖLGESİNİ SİYASÎ BİR KAOSA SÜRÜKLEDİ. KASIM 1918–NİSAN 1919 ARASINDA BÖLGENİN HANGİ ÜLKEYE AİT OLACAĞI MESELESİ TARTIŞMALI BİR HUSUS OLARAK KALDI; ZİRA OSMANLI İMPARATORLUĞU, BRİTANYA İMPARATORLUĞU, KAFKAS CUMHURİYETLERİ VE YERLİ MUVAKKAT HÜKÜMETLERİN HEPSİ EGEMENLİK KONUSUNDA HAK İDDİA EDİYORLARDI. BU SON DERECE GERGİN VE DÜVEL-İ MUAZAMMA'NIN DAHİL OLDUĞU DİPLOMASİ SÜRECİNDE YERLİ MÜSLÜMANLAR, KENDİ ÇIKARLARININ GEREKTİĞİ GİBİ TEMSİL EDİLMESİNİ NASIL SAĞLAYACAKLARDI?

Mart 1919'da yurt dışından İstanbul'a gelen iki beyefendi, Beyoğlu'ndaki Otel Emperyal'in 10 numaralı odasını paylaşıyor, ellerindeki para yeterli olmasa da, yakın bir zamanda beraber Paris'e gitmek için ümit besliyorlardı. Zira Halilbeyzade Topal Ali Bey ve Atbaşızade Asaf Bey adındaki bu iki beyefendi Paris'e geldiklerinde, Paris Barış Konferansı'nda toplanan İtilâf Devletleri'den "Cenub-i Garbî Kafkasya Cumhuriyeti" adında çiçeği burnunda bir ülkenin kaderini tayin etme hakkını tanımasını isteme niyetindeydiler. Ancak Paris'e gidip konferansa katılmadan önce İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine, temsil ettikleri Cumhuriyetin gerçek bir ülke olduğunu ispatlamaları gerekiyordu. Bu da oldukça zorlu bir görevdi. Çünkü Cumhuriyetin başkenti Kars'ta bile böyle bir ülkenin mevcudiyeti konusunda fikir birliği yoktu.

Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının siyasî teşkilâtlanma meselesi, Cihan Harbi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan şartların itkisiyle ortaya çıkmıştır. 1918 sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Elviye-i Selâse denen Kars, Ardahan, Batum bölgesini bundan sonra yönetemeye-

İngiliz işgâl güçlerinin Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ne uygulanan darbeden sonra Kars'tan Malta'ya sürdüğü hükümet üyelerinin bir kısmı
Kaynak: Erkan Karagöz, Güneybatı Kafkasya Siyasal ve Sosyal Mücadeleler Tarihi (İstanbul: Park Kitap Yayınları, 2010), 263

Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin 1 Aralık 1918 tarihli bağımsızlığını tasdik eden ve 27 Mart'ta halka duyurulan 25 Mart tarihli kararname
Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, f. 970 op. 1 d. 27 l. 13

ceği netlik kazanınca, Osmanlı askeri yetkilileri ve yerli milliyetçiler, Osmanlı ordusu ve hükümetinin bölgeden çekilmesinin ardından bölgede yerli Müslüman çoğunluğun meşru temsilcisi olarak hareket edecek bir siyasî örgütlenme kurmak için planlar yaptılar. Bu örgütlenme kuşkusuz birçok amaca hizmet edecekti, ancak öncelikli amacı Ermenilerin Kars bölgesine dönüşünü engellemekti. Böylece bölgede Osmanlı ilhakı sonrası elde edilen Müslüman çoğunluğu, İtilâf Devletleri bölgenin siyasî kaderini kararlaştırırlarken devam edebilecekti. İkinci olarak, bu örgütlenme saygınlığını yitirmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun "bağımsız" bir organı olarak hareket edecek ve Türklerin milliyet bazlı kaygılarını, Paris'teki İtilâf Devletleri'ne duyuracaktı. Kars etrafında şekillenen bu siyasî yapılanma, 1918 Sonbaharı ve Ocak 1919 arasında *Millî Şura* olarak anıldı, Ocak 1919'dan itibaren ise *Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti* olarak varlık gösterdi ve Nisan 1919'da silâh zoruyla dağıtılıncaya değin, adım adım *Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti* şeklini aldı. Dış kaynaklar ise bu örgütlenmeye kısaca şura, hükümet ve hatta sadece bir "arazi" olarak atıfta bulunmaktadırlar.

Bu siyasî örgütlenmeye dair tek bir anlatı oluşturmanın bu denli çetrefilli olmasının ana nedeni, örgütlenmenin birbiri ile pek ilişiği olmayan iki uluslararası bağlamın arasındaki sınır bölgesinde yer almasıdır. Bir yandan, bölge kuzeyden güneye tüm Kafkasya'yı saran tren yolları, neşriyat ve yönetimsel yapılarla, Rus İmparatorluğu altında modern bir çağa girmişti. Bu atmosferde varlık gösteren yerli halk, kendilerini hâliyle Rusya'daki siyasî gelişmeleri temel alarak konumlandırmıştı. Öyle ki, yerli halk kendini Bolşevikler'in Rusya Halkları Hakları Bildirgesi'nde bahis olan meselelerin alıcı makamı olarak görmüş ve Lenin'in taahhüdünü temel alarak kaderlerini tayin hakkı (self-determinasyon) talep edebileceklerini ileri sürmüştür. Savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgenin kontrolünü eline alması ise başka bir uluslararası bağlam yaratmıştır: Osmanlı İmparatorluğu, bekası için kendisini Batı Avrupa'da İtilâf Devletleri ile müzakere ettiği bir bağlamda bulmuştur. Söz konusu bağlamda siyasî taleplerde bulunmaksa, meşhur Wilson Prensipleri de dahil olmak üzere, İtilâf Devletleri'nin özerklik için öne sürdüğü kural ve kıstaslara uymak anlamına gelmektedir.

Bu makalede, Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin birbirinden tamamıyla ayrı bu iki uluslararası bağlamın içinde yer almasına bir önem atfediyor ve bu durumun Mütareke Dönemi'nde Müslüman siyasî temsilinin kafa karıştırıcı doğasını anlamakta kilit bir öneme sahip olduğunu ileri sürüyorum. Bu doğrultuda, Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ni "İttihatçı kurnazlığın bir son çaresi" ya da "sosyal-demokratik bir ütopya" olarak gören temel bir anlatı benimsemektense, Müslüman aktörlerin Güneybatı Kafkasya–Kuzeydoğu Anadolu sınır bölgelerinde temsillerinin içinde bulunduğu bağlamla ilintili olarak nasıl farklı hareketler sergilediklerini göstermeyi amaçlıyorum. Sınır bölgesindeki hiç kimse siyasî bir projeye koşulsuz, idealist anlamlar yüklemeye hizmet edebilecek net bir fikre sahip değildi; zira 1919'da ne olacağı bir muammaydı. Bu nedenle farklı siyasî tercihleri olan Müslümanlar, imkân bulduklarında, mesajlarının ulaşmasını niyet ettikleri kaynağa göre hak taleplerini farklı tarz ve dillerde ortaya koymuş ve söz konusu bağlamlara dair kafa karışıklığını kendi avantajlarına çevirmeye çabalamışlardır.

MİLLÎ ŞURA'DAN KAFKAS CUMHURİYETİ'NE

Aralık 1918 ve Ocak 1919'da Osmanlı ordu ve bürokratik aygıtları İngilizler tarafından Kars'ın dışına çıkmaya zorlanırken küçük bir komite olarak kurulan Millî Şura; yürütme organı, parlamentosu, anayasası ve ordusu ile giderek daha formel bir hükümet şeklini almıştır.[1] Nitekim Mart sonu itibarıyla hükümet de kendisine daha özgüvenli bir duruşla bir Cumhuriyet olarak atıfta bulunmaya başlamıştır.

Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin devletleşme süreci kuşkusuz pürüzsüz değildi. Örneğin, Cumhuriyetin gücünün doruklarında olduğu Şubat 1919 sonundan Nisan 1919 başına kadarki süreçte Hüseyin Köycü "iç dedikodular ve ayrılıkların baş gösterdiğini"[2] aktarmaktadır. Bir ölçüde, bu çatışmalar ideolojik kökenli olarak sınıflandırılabilir; zira bazı belgeler Güneybatı Kafkasya'daki hükümete bir "hükümet-i islâmiye" olarak atıfta bulunurken, bazıları bu hükümeti sosyal demokratik bir Cumhuriyet olarak adlandırmaktadır.[3] Ancak bunun da ötesinde iki yetki odağı

Güneybatı Kafkasya Meclis-i Milli Başkan Vekili ve hükümetin Dahiliye Nazırı Kağızmanlı Ali Rıza Bey [Ataman]
Kaynak: Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım* ([Ankara?]: Yeni Matbaa, 1954)

Güneybatı Kafkasya Hükümet Başkanı Cihangirzade İbrahim Bey [Aydın]
Kaynak: Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım* ([Ankara?]: Yeni Matbaa, 1954)

arasında ciddî bir çatışma bulunmaktadır: İttihatçılar tarafından arka çıkılan yürütme organı (Cihangirzade İbrahim [Aydın] ve Piroğlu Fahrettin [Erdoğan] Beyler önderliğindeki hükümet) ve yerelden beslenen yasama organı (Dr. Esat [Oktay] ve Ali Rıza [Ataman] Beyler önderliğindeki meclis) arasındaki çatışma. Çatışan söz konusu bu iki yetki odağının her birinin ayrı bir kökeni, siyasî kültürü ve varlık sebebi vardır. Bu farklılığın gölgesinde iki odağın çabalarını koordine etmek ancak Mart 1919 itibarıyla mümkün olacaktır.

ce "bilmeleri gerektiği takdirde" haberdar edilmişlerdir. Cumhuriyetin resmî olarak duyurulmaması Millî Şura'dan Kafkasya Cumhuriyeti'ne geçişin mühim ve tarihî bir fırsat olmaktan ziyade pragmatik bir tedbir olarak düşünüldüğü hissini vermektedir.

Bu pragmatizmin tezahürleri Cumhuriyetin kendini tasvir ederken durumun gereksinimlerine göre değişen kelimeler kullanması ile ortaya çıkmaktadır. Bu makalenin devamında Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının dört farklı kitle nazarında siyasî olarak

MÜSLÜMAN LİDERLER, GÜNEYBATI KAFKASYA HÜKÜMETİ ANAYASASINDA, YÖNETİMLERİNİ "TÜRKİYA DEVLETİ" OLARAK ADLANDIRDIKLARI VE KESİN SURETLE BAĞLI HİSSETTİKLERİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KÜÇÜK BİR UYDUSU OLARAK TANIMLAMIŞLARDIR. SÖZ KONUSU ANAYASA, KANUNÎ ZEMİNİ BELİRLEYEN 18 KISA MADDEDEN OLUŞAN BİR METİNDİR.

Güneybatı Kafkasya yönetiminin devletleşmeye dair bu boyutları—ki bunları cumhuriyetin tedricen ve yavaş bir şekilde ortaya çıkması ve yürütme ve yasama güç eksenleri arasındaki rekabet olarak adlandırabiliriz—yönetimin kendini belgelerde ve dış dünyada tasvir etme biçiminde de karışıklıklara sebebiyet vermekteydi. Bu tasvirlerdeki muğlaklık kuşkusuz devletleşme sürecindeki müphemliğin bir neticesiydi; ancak aynı zamanda farklı ve muhalif birçok dış aktörle muhatap olunduğu düşünüldüğünde bu muğlaklık bir avantajdı da. Dolayısıyla Kars'taki yönetim kimi durumlarda, örneğin Japon imparatoru ya da İngiltere kralına mektup gönderildiği zamanlarda, küresel sahnedeki aktörler arasında yer almanın tadını çıkarıyor gibi görünmekteydi.[4]

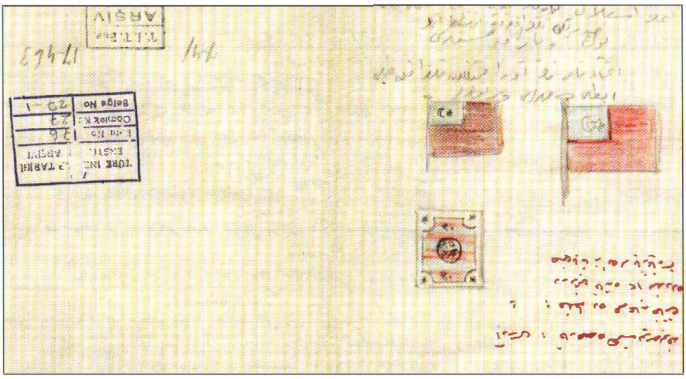
Diğer zamanlardaysa Güneybatı Kafkasya Müslümanları devlet olma durumlarını önemsiz gibi lanse etmişlerdir. Zaten bağımsızlık bildirileri dünyada bütün ayrıntılarıyla dolaşıma sokulmamıştır. Azerbaycan resmî yetkilileri dahi Güneybatı Kafkasya hükümeti ve meclisini ilk kez 21 Ocak 1919'da öğrenmişlerdir.[5] Kars'ta bir hükümetin varlığına işaret eden elimizdeki ilk Osmanlı kaynağı ise 11 Şubat tarihlidir.[6] Diğer yandan, İtilâf Devletleri'nin İstanbul ve Batum'da bulunan işgâl güçleri, hükümeti ancak Şubat 1919 ortasında öğrenmişlerdir.

Başka bir deyişle, Kars dışındaki yetkililer Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sadekendilerini nasıl tanımladıkları incelenecektir: iç yazışmalardaki belgeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan aktörler, İtilâf güçleri ve diğer Kafkasya hükümetleri.

İÇ YAZIŞMALARDA SERGİLENEN KİMLİK

İç yazışmalarda kullanılan belgeleri tasarlarken, Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti liderleri yönetimlerinin şeklini tanımlama konusunda tutarsız davranmışlardır. Bu tutarsızlık Güneybatı Kafkasya Müslüman liderleri tarafından yazılan iki ana belgede görünürlük kazanmaktadır: 17–18 Ocak 1919 gecesi yürürlüğe giren anayasa[7] ve 25 Mart 1919'da tasdik edilen "Bağımsızlık Bildirisi."[8]

Müslüman liderler, Güneybatı Kafkasya hükümeti anayasasında, yönetimlerini "Türkiya Devleti" olarak adlandırdıkları ve kesin suretle bağlı hissettikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir uydusu olarak tanımlamışlardır. Söz konusu anayasa, kanunî zemini belirleyen 18 kısa maddeden oluşan bir metindir. (Bu noktada kıyas yapacak olursak, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin 1921 Teşkilât-ı Esasiye'si ise sadece 23 maddeden oluşmaktadır.) Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti anayasasındaki kavramsal organizasyon veya kurumsal netlik eksikliği, muhtemelen günü kurtarmaya çalışan delegelerce yürütülen ve dolayısıyla alelacele gerçekleştirilmiş, *ad hoc* bir eskiz sürecinin kendini açığa vuruşudur.

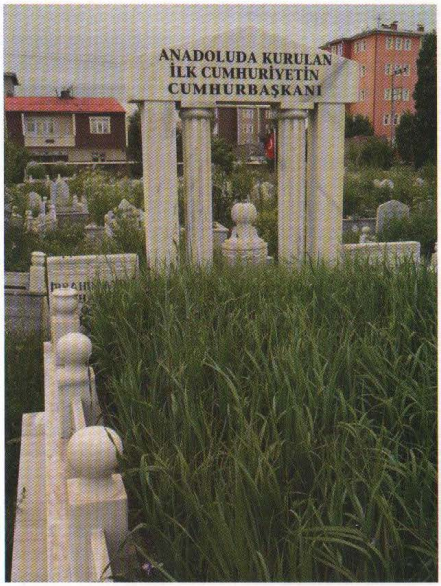
İstanbul'da Karslılar Cemiyeti'nin Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti için tasarladığı bayrak ve pul örnekleri
Kaynak: TİTE Arşivi'nden aktaran İbrahim Şirin, "İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Cenub-î Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'ne" *History Studies* 6:2 (Şubat 2014), 142

Öte yandan seçimler ve meclis ile ilintili maddelerin detaylarına bakarak, Cumhuriyet için iyi yönetilen, adil bir temsil sistemine sahip olduğunu göstermenin son derece büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz (5, 6, 14, 15, 17 ve 18. maddeler). Örneğin, Madde 14 açıkça seçimlerin özgür ve adilâne, hatta "Türkün şan ve şerefine yaraşacak surette" gerçekleştirilmesini şart koşmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, diğer birçok anayasanın aksine, bu anayasa Millet Meclisi'nin meşru iktidarına veya bölge nüfusu iradesinin temsiline dair hiçbir açık iddiada bulunmamaktadır. Anayasa aynı zamanda devlet başkanlığı pozisyonunu da resmen tesis etmemekte, sadece bakanlar kurulu, başbakanlık gibi 1918 sonunda Millî Şura ile kurulmuş olan eski kurumların varlığını kabul etmektedir.

Siyasî temsil tartışması bağlamında en önemli madde ise anayasanın 11. maddesidir. Bu maddede Doğu Anadolu'nun geleceğine dair "Avrupa hükümetlerinin" kararları ne olursa olsun (örneğin Başkan Wilson'ın teklifine dayandırılarak bağımsız Büyük Ermeni Devleti'nin kurulması gibi), hükümet zaten "Türkiya'dan ayrılmamayı katiyyen kabul etmiştir." Böylece anayasa, Güneybatı Kafkasya Türkleri için kendi kaderini tayin hakkı iddiasında bulunurken, Madde 11 ve diğer birkaç maddede Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ni açıkça devlet olarak algılanan Osmanlı İmparatorluğu'na siyaseten ast bir pozisyonda bir "hükümet" olarak tanımlamaktadır.

İç yazışmada kullanılan ikinci bir belgede ise "Demokratik Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin" (*Yugo-Zapadnaya Kavkazskaya Demokratiçeskaya Respublika*) kurulmasını öngören bir yasa tasarısının 1 Aralık 1918'de Millî Şura meclisi tarafından geçirildiğini görmekteyiz. O günden beri orijinal belge kayıp olsa da, içeriğindeki metin Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti Meclis-i Mebusan'ı tarafından 25 Mart 1919'da tasdik edilmiş ve 27 Mart 1919'da halka duyurulmuştur.

1 Aralık 1918 bildirisi Osmanlı İmparatorluğu ile olan aslî bağlantıdan bahsetmediğinden ya da bir "Türkiya Devleti'nden" bahsetmediğinden, 17 Ocak anayasasından belirgin bir şekilde ayrışmaktadır. Tam aksi şekilde, bildiri Güneybatı Kafkasya

Güneybatı Kafkasya Hükümet Başkanı İbrahim Bey'in Kars'taki mezarı (2016)
Kaynak: AEB

Cumhuriyeti'nin Rusya ve Kafkasya bağlamında ortaya çıktığını iddia etmektedir: "Rusya'da zuhûra gelen büyük inkılâp ... [esnasında] Kafkasya'nın garbi cenûbi kısmı kendi kuvvetine istinad ederek bizzat mukadderatını tayin eylemeğe mecbur olarak hükümet tesisine karar verdi." Bildiriye göre, bu kararın neticesinde Osmanlı ordusuna bölgeden çekiliş emri verilmesinden sonra, bölge nüfusu civar bölgelerle birlikte bir "Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti" kurmuştur.

Anayasa bölgenin kaderini Osmanlı Türkiyesi'nin kaderine bağlarken, 1 Aralık bildirisi özellikle "komşu cumhuriyetler" (Ermenistan ve Gürcistan) ile iyi ilişkiler kurma gerekliliğini vurgulamış ve bölgenin siyasî geleceğini diğer Müslüman Kafkasya cumhuriyetlerinin (Azerbaycan ve Dağlık Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri) geleceğine bağlamıştır.

Güneybatı Kafkasya Hükümeti Hariciye Nazırı Piroğlu Fahrettin Bey [Erdoğan]
Kaynak: Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım* ([Ankara?]: Yeni Matbaa, 1954)

Millî Şura kurucularından Oltulu Hüseyin Bey [Köycü]
Kaynak: Koptagel İlgün, *Toplum Kalkınmasında Örnek Lider: Hüseyin Köycü* (İstanbul: Yazarın kendi basımı, 2005)

> Cenüb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin akıbeti Kafkasya kıtasında teşekkül eden diğer hem-mezhep hükümetlerin ahvâl-i müncer[r]esiyle yek-meâldir. Kafkasya'da teşekkül eden hükümetler Rus Hükümetiyle müttehid bir hükümet olacak olurlarsa biz de o hükümâtın icrasından olduğumuzdan Kafkasya İslâm hükümetlerinin ahvâli ne olursa bizim de aynı olacaktır.[9]

Başka bir deyişle, anayasa Türkiye'den ayrılma olmayacağını taahhüt ederken, 1 Aralık bildirisi Rusya'dan ayrılmamayı vadetmektedir.

Peki, bu çelişkiyi ne açıklayabilir? Birinci sebep içsel güç savaşı olabilir. Anayasa İttihatçılar tarafından organize edilen bir kongrede geçirilmiştir ve Kars'ın Kafkasya bağlamını göz ardı etmeyi tercih eden İttihat yanlısı hükümet üyelerinin etkisini yansıtmaktadır. Diğer yandan 1 Aralık bildirisini teyit eden 25 Mart tarihli kararname, ocak ortası kongresine atıfta bulunma gereğini duymayan meclis üyelerinin ortaya çıkardığı bir metindir. 25 Mart yasa tasarısının Rus ve Türk versiyonlarının önsözlerindeki çelişkili hâl de tam olarak bu durumu yansıtmaktadır. Sadece Türkçe versiyonda—bunun daha sonra yapılmış bir çeviri olduğuna inanıyorum—ocak ortasındaki olaylara cılız bir atıf göze çarpmaktadır. Buna rağmen, İttihatçılık yanlısı hükümet üyeleri, müteakip günlerde, 25 Mart kararnamesinin hükümete "Türkiya himayesi altında serbest bir muhtariyet-i idare tesis ettirme" görevini verdiğini iddia etmektedirler.[10]

İkinci olarak, bu iki belgenin muhatap kitlesi farklıdır. Anayasa Güneybatı Kafkasya Devleti'nin iç işlerini düzenlemek amacıyla yürürlüğe sokulmuştur. 1 Aralık bildirisinin 25 Mart'taki tasdiki İngiliz muhataplar akılda tutularak gerçekleştirilmiş bir hamledir.[11] Güneybatı Kafkasya Müslümanları Batılı muhataplar tarafından okunma ihtimâli olan iletişim metinlerinde mütemadiyen "sosyal demokrasi" gibi kelimeleri vurgularken, "Türk" gibi sözcükleri silmişlerdir.[12]

OSMANLI AKTÖRLERE KARŞI SERGİLENEN KİMLİK

İstanbul, Kars bölgesi kökenli çok sayıda Osmanlı eşrafına ev sahipliği yapmıştır. Sultan Abdülaziz'in damadı Hatunoğlu Ahmet Zülkifil Paşa'nın da dahil olduğu bu kişilerden otuz beşi Ocak 1919'da Güneybatı Kafkasya hükümetinin uluslararası arenada çıkarlarını savunmak amacıyla bir "Karslılar Cemiyeti" kurmuştur.[13] Liberaller olarak Karslılar Cemiyeti üyeleri Osmanlı Sarayı ve İtilâf Devletleri ile iyi ilişkiler sürdürme gayreti içindeydiler. Bu gayretin bir neticesi olarak üyeler, Ali ve Asaf Beylerin Paris'te tanınırlık kazanma arayışlarını finanse etmek için aktif bir kampanya dahi yürütmüşlerdir.

Karslılar Cemiyeti üyeleri Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin Kars'ı çevreleyen bölgedeki egemenlik iddiasını meşru kabul etmiştir. Bununla birlikte cumhuriyetin işleyişine yapılan İttihatçı müdahaleyi tehlikeli görmekte ve bu durum karşısında oldukça şüpheci bir tutum takınmaktadırlar. Şubat 1919 sonunda cemiyet üyeleri İstanbul'dan Güneybatı Kafkasya Hükümeti başkanına alınması gereken tedbirlere dair bir mektup yollamıştır. Cemiyet bilhassa İtilâf Devletleri'nin Kars'ta kurulacak yeni devlete İttihatçılar tarafından destek verilmesi şüphesini giderecek doğru bilgiler edinilmesi hususunda ısrarcı olmuştur:

> ...bazı kesanın [=İttihatçıların], menafi-i müstakbelesini muzlim görerek, terk-i vatanla hükümet-i cedidemize müracaat ve arz-ı hizmet eylemeleri; ve bu yüzden ise memleketimize pek azim ve nakabil-i tamir mazarrat ika eylemeleri varid-i hatır olduğu cihetle, haklarında iştibah hasıl olan bu gibi kesandan bazılarının mahiyeti hakkında buraca malûmat mevcut bulunduğu cihetle, bu gibi hususatta vakı olacak işar ve istizaha hakikî cevaplar izhar ve arzedileceği...[14]

İngiliz işgal güçleri Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin hükümet gibi faaliyet göstermesi konusunda fiilen rıza gösterdikten sonra, Karslılar Cemiyeti, cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'na tanıtma niyetiyle başka bir lâyiha hazırlamıştır. Lâyiha, kendisine muhatap olarak Osmanlı'yı konumlandırarak hazırlanmış ve kendisini "Hükümet-i Osmaniye ile esaslı bir münasebet ve muhadenet-i daime tesis ve idame eyleme" gayesinde olan bağımsız bir hükümet olarak tasvir etmiştir. Nitekim Cumhuriyete dair Batılı ve Rus muhataplara karşı yöneltilen ifadelerin aksine, bu bildiri kati suretle Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin "sosyal demokrat" tabiatından bahsetmemekte ve cumhuriyet açıkça ilan edilmiş olmasına rağmen bildiride "Cumhuriyet" sözcüğü asla kullanılmamaktadır. Hatta bir noktada bildiri Güneybatı Kafkasya'daki hükümete bir "hükümet-i cedide-i islâmiye"[15] olarak atıfta bulunmaktadır.

Nisan 1919'da Kars'taki hükümete karşı darbe gerçekleştiren İngiliz askerî vali Yarbay G.A. Preston
Kaynak: 6th Gurkha Rifles 2. Tabur'un internet sitesi: https://www.6thgurkhas.org/the-regiment/commanding-officers-2/2nd-battalion/

Güneybatı Kafkasya Meclis-i Mebusan Başkanı Dr. Esat [Oktay]
Kaynak: Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım* ([Ankara?]: Yeni Matbaa, 1954)

İNGİLİZ İŞGÂL GÜÇLERİ VE İTİLÂF DEVLETLERİNE KARŞI SERGİLENEN KİMLİK

Kars'ın İstanbul'da ikamet eden eşrafının Cumhuriyetin İtilâf Devletleri'nce tanınırlık kazanma teşebbüsüne yardımcı olabileceği de konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

7 Aralık 1918'de Ali ve Asaf Beyler Millî Şura tarafından şuranın İstanbul temsilcileri olarak hareket etmek ve Güneybatı Kafkasya Müslümanları meselesini İtilâf güçlerine duyurmak amacıyla görevlendirilmişlerdi.[16] 1919 Şubat'ı ortasında Ali ve Asaf Beyler, Paris'teki müzakeratında Güneybatı Kafkasya'yı temsil etme iznini elde etme umuduyla İstanbul'daki İngiliz yetkililerle bağlantı kurmak için girişimde bulundular. Ancak onlara Millî Şura tarafından aralık ayında verilen itimatnameler yetkilerini göstermek bakımından yetersiz kaldı ve görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı.[17]

Şubat ayında Ali ve Asaf Beyler'in davalarını İngilizlere anlatmakta başarısız oluşu, Karslılar Cemiyeti'ni eyleme geçmeye ikna etmiş; dolayısıyla Karslılar Cemiyeti, Güneybatı Kafkasya hükümetine devlet izlenimi vererek itibarını güçlendirmeyi hedefleyen birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.

Ayrıca Karslılar Cemiyeti Ali ve Asaf Beyler'in Paris'teki barış konuşmalarına katılmak amacıyla İtilâf temsilcilerine hitaben yazdıkları beyannamenin tasarlanması sürecine de yardımcı olmuşlardır. Bu beyanname, hükümetin dış dünyada nasıl algılanmak istediğine dair oldukça bilgi verici bir niteliktedir

Beyannamenin Fransızca ve Türkçe versiyonları[18] merkezi Kars olan Güneybatı Kafkasya'yı, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Ermenistan'dan ayrı, bağımsız, tarihî bir bölge olarak takdim etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve Ermenistan ise bölgenin çok etnisiteli nüfusunun kendi kaderini tayin hakkını zayıflatmaya çalışan saldırgan birer güç olarak resmedilmiştir. Öte yandan beyanname Güneybatı Kafkasya'yı Batı medeniyetine yakın olarak konumlandırmaktadır: Beyanname Cihan Harbi esnasında halkın İttifak Devletleri karşısında İtilâf Devletlerine yardım ettiğini ileri sürmekte ve Rus hükümdarlığının halkın "Avrupa medeniyetinden" faydalanmasına olanak sağladığını söylemektedir. İtilâf Devletleri için yapılan tüm bu fedakârlıkların karşılığı olarak, halkın İngiliz ve Fransız himayesinde self- determinasyonu hak ettiği ifade edilmektedir. Nüfusun, hangi kıstas alınırsa alınsın—ki bu varoluş tarihselliği, etnik çoğunluk ve kendi kendini yönetme kabiliyeti olabilir—kendi kaderini tayin hakkını hak ettiği iddiasında bulunulmaktadır.

ANADOLU VE KAFKASYA'NIN KADERİNİN ŞEKİLLENDİĞİ 1919 SÜRESİNCE, GÜNEYBATI KAFKASYA'NIN MÜSLÜMAN LİDERLERİ SİYASÎ AMAÇLARINI ÇEŞİTLİ ÇIKAR GRUPLARINA AÇIKLAMAK DURUMUNDAYDI. MİLLÎ ŞURA'DAN GÜNEYBATI KAFKASYA CUMHURİYETİ'NE KARS'I MERKEZE ALARAK KURDUKLARI TÜM SIYASÎ ÖRGÜTLENMELER, ASLINDA ÇOK SAYIDA VE ÇOĞUNLUKLA BİRBİRİNE MUHALİF BAĞLAMLARA HİTAP EDEBİLMEK İÇİN BİR PLATFORM YARATMA GİRİŞİMİNİN TEZAHÜRÜDÜR.

Aynı zamanda beyannamenin daha ileri bir tarihe sahip olan Türkçe versiyonunda daha önceki Fransızca versiyonda bulunmayan ilginç bir ekleme göze çarpmaktadır:

> Hindistan ile Mısır'ın tarz-ı idaresini ve mazhar oldukları terakkiyat-ı medeniyesiyle emsâl-i kâfiye addıyla, bütün umur-ı icraat ve ıslahatımızda tamamen Avrupa ve hassaten İngiltere kanunlarına tevfikan idare-i umur eylemek ve icabında (İngiliz müşavir) Avrupalı memurların ihtisas ve muavenetlerinden istiane ve istifade eylemek esasını tefhim ve kabul eylemiş olduğumuzdan...[19]

Burada dikkate değer olan şudur ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmamayı anayasasının 8. Maddesi ile taahhüt eden, bağımsızlık bildirisinde ise Rusya'dan ayrılmamayı vadeden bir hükümet, burada İngiliz sömürge yasasına tabi olmaya söz vermekte ve Avrupalı uzmanlara ülkeyi yönetmeye yardım etmek için davette bulunmaktadır.

Milli Şura'nın 1918'de ilk toplantısı yapığı bina (1996); 2006 yılında yerinde otel yapmak üzere yıkılır
Kaynak: Vedat Akçayöz ve Yıldırım Öztürkkan, *Eski Yeni Fotoğraflarla Kars* (Kars: Kars Kültür ve Sanat Derneği, 2010), 168

BÖLGEDEKİ HÜKÜMETLERE KARŞI SERGİLENEN KİMLİK

Ali ve Asaf Beyler, Cumhuriyeti İstanbul'da temsil ederlerken, Güneybatı Kafkasya Müslümanları, doğudaki komşuları ile bağlantıya geçmek amacıyla aynı zamanda Batum ve Tiflis'e de temsilciler gönderdiler.

Komşu Cumhuriyetler, kendi çıkarlarına göre Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ni konumlandırdılar. Ermeni Cumhuriyeti liderleri, Kars'ın kendi kontrolleri altına alınamama sebebi olarak gördükleri Güneybatı Kafkasya hükümetini gayrı meşru sayarak hükümete bir paye verme gereği duymamıştır. Gürcistan Cumhuriyeti ise Kars'taki hükümeti bir Osmanlı provokasyonu olarak görerek dikkate almamış ve İngiliz işgalcilerin şartlarını ihlâl etmek suretiyle Ardahan'a saldırmıştır. Bu saldırı ise, 20 Ocak 1919'da kendisini "Güneybatı Kafkasya'nın Geçici Hükümeti" temsilcisi olarak takdim eden Server Feyzullah Bey Atabek'ten Gürcistan hükümetine bir protesto yükselmesine neden olmuştur."[20]

Diğer yandan Güneydoğu Kafkasya'nın Müslüman çoğunluklu bölgelerini bir çatı altında toplayan Azerbaycan, Güneybatı Kafkasya'daki Müslümanlar açısından, İtilâf Devletleri'nin ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun ötesinde destek aramak için alternatif bir fırsat teşkil etmekteydi. Atabek 21 Ocak 1919'da Azerbaycan hükümetinden "Güneybatı Kafkasya hükümeti ve parlamentosunun" kuruluşunu tanımasını istedi.[21] Bunu izleyen haftada Atabek, Gürcü ve Ermeni baskılarına direnmeye destek olacak askeri yardım talebi ile Azerbaycan diplomatları ile tekrar bağlantıya geçti.[22]

Bütün bunlar olup biterken Azerbaycan Cumhuriyeti ise Kafkaslardaki bir diğer Müslüman güç olarak gördüğü Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti ile işbirliği içerisinde olma fikrinden hoşnuttu. Ancak öte yandan Kars bölgesini ilhak etme fikrini de aklının bir köşesinde tutmaktaydı. 3 Ocak 1919'da gelecekte dışişleri bakanı olacak olan Tiflis'teki Azerbaycan temsilcisi Mehmet Yusuf Caferov Bakü'deki dışişleri bakanlığı ile derhal bağlantıya geçti. Caferov Osmanlı ordusunun (ki bu orduyu Caferov Türk ordusu olarak adlandırmaktaydı) Kars'tan ayrılmak üzere olduğunu duymuştu. Kars'a Ermeniler ve Gürcüler tarafından el konmasını engellemek için Caferov acilen atılması gereken adımlara dair önerilerde bulunmuş ve bu bağlamda Kars'a bir Azerbaycanlı valinin atanmasını, İtilâf Devletleri askeri birliklerinin Kars'ı "Azerbaycan'ın bir bölgesi" olarak işgal etmesini talep etmiştir.[23] Kars'ı ilhak etme düşüncesi reddedilmiş olsa da, Azerbaycan hükümeti Kafkasya'da bulunan Müslüman çoğunluğa haiz bir başka cumhuriyetin varlığının Azerbaycan'ın bölgesel etkisini arttırabileceğini fark etmeye başlamıştır. Millî Şura giderek fiilen daha bir Cumhuriyet hâline gelirken, Azerbaycan "Kafkasya'daki Beşinci Cumhuriyet" adını verdikleri oluşumu, resmen tanımayı ciddî olarak ele almaya başlamıştır.[24] Ancak Kars'taki hükümet nisan ortasında tasfiye edilmiş, Bakü ve Kars arasında resmî diplomatik ilişkiler kurma çabalarıysa bu tasfiyeden önce neticesiz kalmıştır.[25]

DEĞERLENDİRME

13 Nisan 1919'da keskin bir politika değişikliği ile İngiliz işgal güçleri Kars'taki parlamentoya bir baskın düzenledi, İttihatçılarla bağlantısı olduğundan şüphelendiği liderleri tutuklayıp Malta'ya sürgüne göndererek Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ne karşı bir darbe gerçekleştirdi. Akabinde Kars'ın Ermeni Cumhuriyeti'ne devri için hazırlıklar başladı. Darbe sonrası Kars bölgesinde kalan Müslüman liderlerse siyasî taleplerini iletebilecekleri yeni muhataplar—

Anadolu'daki milliyetçi hareket ya da Rusya'daki Bolşevikler gibi—aramaya başladılar.

Anadolu ve Kafkasya'nın kaderinin şekillendiği 1919 süresince, Güneybatı Kafkasya'nın Müslüman liderleri siyasî amaçlarını çeşitli çıkar gruplarına açıklamak durumundaydı. Millî Şura'dan Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ne Kars'ı merkeze alarak kurdukları tüm siyasî örgütlenmeler, aslında çok sayıda ve çoğunlukla birbirine muhalif bağlamlara hitap edebilmek için bir platform yaratma girişiminin tezahürüdür. Uluslararası ortamın 1919 başındaki ölçüsüz çok-kutupluluğu yerli siyasî çıkarları ifade etmeyi zorlaştırmış, fakat aynı zamanda stratejik bir fırsat da yaratmıştır. Zira örgütlenme yapılarındaki muğlaklık, Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının "nabza göre şerbet" politikası izleyebileceği anlamına da gelmektedir.

Tartıştığım bu bağlamın konuyla ilgilenen bazı tarihçilerin karşılaştığı ikilemi açıklamaya yardımcı olacağını düşünüyorum. Bir diğer deyişle, bu makale ile Cumhuriyetin bir "hükümet" mi yoksa bir "devlet" mi olduğu sorusunu irdeleyen Gökdemir'in ya da yerli örgütlenmelerin niçin bir yandan ulusların kaderini tayin hakkını savunurken diğer yandan Türk devletine bağlılıklarını dile getirdiklerini sorgulayan Tanör'ün argümanlarına cevap olabilecek bir kavramsallaştırma sunduğuma inanıyorum.[26]

Bu makalenin bir başka bulgusu ise İngiliz işgal politikasının Güneybatı Kafkasya'nın devlet oluşturma sürecini ve siyasî kimliğini şekillendirme konusundaki merkezî önemini ortaya koymasıdır. Kafkasya'daki işgalci güç olarak İngilizler bu çok-kutuplu ortamın genel hatlarıyla en güçlü halkasıdır. Zaten Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının siyasî yapılanmalarının bağımsız ve demokratik mizacına yapılan yoğun vurgu da büyük ölçüde İstanbul ve Batum'daki İngiliz yetkililerin Güneybatı Kafkasya Müslümanlarının taleplerini meşru kabul edeceği yanılsamasından kaynaklanmaktadır.

1918 ve 1919'da Güneybatı Kafkasya'da siyasî temsiliyet meselesinin çok boyutluluğu, tarihçilerin de Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'ni birçok farklı ve bir o kadar da ilginç boyutta resmetmelerine sebebiyet vermiştir. Bu çok sesli tasvirlerin bir izdüşümü olarak örneğin 1960'da Fahrettin Kırzıoğlu Millî Şura'yı "ilk Türk müdafaa-i hukuk teşekkülü" olarak adlandırırken, 1951'de Hüseyin Köycü Millî Şura'yı "bütün cihanda ilk İslâm Cumhuriyetini kuran"[27] bir oluşum olarak tanımlayacak kadar ileri gitmiştir. Benzer bir şekilde, Güneybatı Kafkasya Hükümeti'ni yöneten Cihangirzade İbrahim Bey 1948'de öldüğünde, *Kars* gazetesindeki ölüm ilânında "Millî Şura adlı mahallî ve muvakkat hükümetin" reisi olarak tanımlamıştır.[28] Bugün İbrahim Bey'in Kars'taki ebedî istirahatgâhındaysa, dört sütun üstünde ayakta duran mermere büyük harflerle işlenmiş şu cümle göze çarpmaktadır: "ANADOLU'DA KURULAN İLK CUMHURİYETİN CUMHURBAŞKANI."

DİPNOTLAR

1 Hacıyev parlamentonun 14 Ocak 1919'da büyük bir törenle açıldığını ve 60 Müslüman, 3 Rum ve 1 Rus'tan (Molokan) meydana gelmek üzere toplamda 64 üyesi olduğu ileri sürünmektedir. Köycü Meclis-i Mebusan'ın 70 üyesi olduğunu söylemekte, Kırzıoğlu ise bu yapılanmanın 30 Kasım'da 60 milletvekili ile toplandığını, daha sonra 10 vekilin daha gruba katıldığını not etmektedir. Aydın Gadjiev [Hacıyev], *Demokratiçeskie Respubliki Yugo-Zapadnogo Kavkaza (Karsskaya i Araz-Tyurkskaya respubliki)* (Baku: Nurlan, 2004), 57; Aydın Hacıyev, *Qars və Araz-Türk Respublikalarının Tərixindən* (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994), 19; (Hüseyin Köycü'nün *Şenkaya* gazetesinde yazdığı makaleleri aktaran) Koptagel İlgun, *Toplum Kalkınmasında Örnek Lider: Hüseyin Köycü* (İstanbul: Yazarın kendi basımı, 2005), 561, 577; Fahrettin Kırzıoğlu, *Millî Mücadelede Kars*, 1. *Kitap* ([İstanbul?]: Kars'ı Tanıtma Derneği Yayınları, 1960), 8.

2 *Köycü*,565.

3 Ancak tarihçi Erkan Karagöz'ün, Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti parlamentosunda sağ ve sol fraksiyonların var olduğu iddiası, daha fazla delile gereksinim duymaktadır. Karagöz'ün bunun için delil olarak gösterdiği kaynak, Mart 1920'ye, yani Kars'ta Ermenilerin hâkim olduğu bir döneme aittir. Erkan Karagöz, "Kelebek Ömürlü Cumhuriyet: Güneybatı Kafkas Demokratik Cumhuriyeti," içinde: Oktay Belli, ed. *Kars 2. Kent Kurultayı: Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz* (Kars: T.C. Kars Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 237.

4 Emin'den Japon İmparatoruna (8 Kanun-i Evvel 1334): Kırzıoğlu, 14; İbrahim'den 5. George'a (tarihsiz, çeviri 17 Mart 1919'a ait): Britanya Ulusal Arşivi (BNA), FO 608/78, 218–20.

5 Atabekov'dan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batum'daki mümessiline (21 Ocak 1919): Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ARDA), f. 970, op. 1, d. 27, l. 5=6.

6 Halit'ten Cafer'e (11 Şubat 1919): Kırzıoğlu, 28–29. Halit Bey bunu *Elviye-i Selâse Şuralar Hükûmeti* olarak isimlendirmektedir.

7 Anayasanın birbirinden farklı kopyaları Kırzıoğlu, Erdoğan, Jaeschke ve Karagöz'ün çalışmalarında bulunabilir. Karagöz her bir kopyanın geçerliliği hususunda bir tartışma sunmaktadır. Ben burada Kırzıoğlu'ndaki versiyonu esas alıyorum. Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım* ([Ankara?]: Yeni Matbaa, 1954), 185–86; Jaeschke, "Urkunden." *Die Welt des Islams* 2:1 (1952), 25–61; Karagöz, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri, 1878–1921* (İstanbul: AsyaŞafak Yayınları, 2005), 171–84; Kırzıoğlu, 21–23.

8 1 Aralık bildirisini teyit eden 25 Mart kararnamesinin kopyaları için bkz. ARDA, f. 970 op. 1 d. 27, l. 13–13ob.=14–14ob. Bu tercüme A.L. Popov'un çalışmasında az kısaltılmış bir şekilde gerçekleştirilmiştir, "İz epoxi angliyskoy interventsii v Zakavkaz'e," *Proletarskaya Revolyutsiya* 6–7:18–19 (1923), 266 n. 2. Rus arşiv belgesinin Türkçeye çevirisi için, bkz. *Kızıl Kitap: Güneybatı Kafkasta Taşnak Mezalimi*. 4. basım, çev. Kayhan Yükseler (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012), 25–26. Kararnamenin nispeten değiştirilmiş Türkçe versiyonu için, bkz. Yavuz Aslan, "Türk Tarihinin İkinci Demokratik Cumhuriyeti Kars'ta Kuruldu: Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti," *Toplumsal Tarih* 12:67 (Temmuz 1999), 39. Aslan ARDA'dan bir belgeyi tekrar yayınlamıştır ARDA f. 894 op. 10 d. 185, ll. 38–39. (Bu belge 2015 senesindeki ARDA ziyaretim sırasında erişime açık değildi.)

9 Önceki dipnotlardaki kaynaklara bakınız.

10 "Garbicenubi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi"nin talimatnamesi (29 Mart 1919): Kırzıoğlu, 39.

11 Gökdemir'e göre 25 Mart 1919 kararnamesi "İngilizlerin hükümet üzerindeki baskılarını artırmaları üzerine" çıkarılmıştı. Ahmet Ender Gökdemir, "Millî Mücadele'de Elviye-i Selâse," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 7:19 (Kasım 1990), 153. Benim görüşüm bu fikirden ayrılmaktadır: İngiliz işgal güçlerinin Kars etrafında şekillenen Müslüman yönetimini tanıma fikrini Mart ortasından itibaren ciddiye almaya başlamasından ötürü çıkarıldığı kanısındayım.

12 Örneğin bakınız Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti yönetimini "Sosyal demokrat prensibini takip etmek gaye ve emeliyle teşekkül eden Cenub-i Garbî Kafkas Hükümetimiz" olarak tanımlayan ve Ali ve Asaf Beyler için düzenlenen itimatname (1 Şubat 1919): Kırzıoğlu, 26.

13 Kırzıoğlu, 29.

14 Kırzıoğlu,33.

15 Ali ve Asaf Beylerin lâyihası (30 Mart 1335): Kırzıoğlu,40–42.

16 Kırzıoğlu, 13–14.

17 Richard Webbden A.J. Balfour'a (28 Şubat 1919): BNA, FO 608/78, 203.

18 15 Şubat 1919 tarihli Fransızca metin için: BNA FO 608/78, 209–12; 30 Mart 1919 tarihli Türkçe metin için: Kırzıoğlu, 42–46.

19 Kırzıoğlu,45.

20 Gegeçkori ile Lordkipanidze'den Walker'e (tarihsiz [13 Şubat 1919?]); Gürcistan Ulusal Arşivi (SEA), f. 1864, op. 2. d. 74, l. 1–10b.; Atabekov'dan Caferov'a (25 Ocak 1919): ARDA f. 970, op. 1, d. 27, l. 5=6. Gürcü yetkililer Server Bey'in pozisyonunu yanlış değerlendirmiş ve onun hükümetin başkanı olduğuna inanmışlardır ki bu hata Hacıyev tarafından da yinelenmiştir.

21 S.F. Atabekov'dan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batum'daki mümessiline (21 Ocak 1919): ARDA, f. 970 op. 1 d. 27, l. 5=6; Popov, 262.

22 [Atabek'ten] Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı'na (27 Ocak 1919), ARDA, f. 970, op. 1, d. 27, l. 9-9ob=10-10ob.; *Kızıl Kitap*, 29.

23 Djafarov'dan Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına (3 Ocak 1919): ARDA, f. 970 op. 1 d. 27, l. 2; Popov, 257.

24 Gadjiev, 62–65; Hacıyev, 25-27.

25 ARDA, f. 970, op. 1 d. 27 l. 24=25; *Kızıl Kitap*, 33, 34, 58; Popov, 268.

26 Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989), 223; Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 3. baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 39.

27 Kırzıoğlu, 13; *Köycü*, 559

28 "Eski Millî-Şûrâ Reîsi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey Çarşamba Günü Vefat Etti," *Kars* 19:1629 (22 Mayıs 1948), 1.

Ayrı Bir "Konstantinopol Devleti" Yaratma Planları

HAKAN ÖZOĞLU - ÇEVİREN: OZAN ONAT ATA

MÜTTEFİK GÜÇLER ARASINDA DOĞU SORUNU'NUN NASIL ÇÖZÜLECEĞİ HAKKINDAKİ BÜYÜK KARIŞIKLIK SÜRMEKTEYDİ. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SICAĞINDA, HENÜZ 1916'DA, BÜYÜK BRİTANYA VE FRANSA, SYKES-PİCOT ANLAŞMASI GİBİ GİZLİ ANLAŞMALAR YAPIYORDU. OSMANLI DEVLETİ'NİN AVRUPA TOPRAKLARINDAN ÇIKARILABİLECEĞİ DURUM SÖZ KONUSU OLDUĞUNDA, SULTAN VE TÜRK HÜKÜMETİNİN SÜRÜLMESİ İHTİMALİ DOĞAL OLARAK İSTANBUL'UN STATÜSÜ SORUNUNU DA BERABERİNDE GETİRİYORDU. BİR ALTERNATİF, SULTAN'IN HÜKÜMETİYLE BİRLİKTE İSTANBUL'DAN TAŞINMASINI ÖNERİYOR VE ULUSLARARASI BİR İDARECİLER EKİBİ TARAFINDAN YÖNETİLECEK YENİ BİR "DEVLETİN" KURULMASI İÇİN ÇAĞRIDA BULUNUYORDU.

Bilindiği üzere 30 Ekim 1918'de sonuçlanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf Bey ve Britanyalı Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe tarafından Yunan adası Limni'nin Mondros limanında HMS Agamemnon gemisinde imzalandı. Mütareke, İtilaf Devletleri'ne "güvenlik kaygıları" koşuluna dayanarak istedikleri Osmanlı toprağını işgal etme hakkı tanıyan bir madde içermekteydi. Bu madde, aslında, İtilaf Devletleri'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u (Konstantinopol) işgal etmek için bir kılıf sağlıyordu. Mütarekenin imzalanmasından yalnızca 13 gün sonra Fransa ve İngiltere kara güçlerini İstanbul'a çıkardı. 16 Mart 1920'de de İstanbul'un işgali resmi olarak duyuruldu. Bildirimde İtilaf güçleri işgalin geçici olduğunu ancak Boğazlar'ın (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) korunması ve azınlıkların güvenliğinin sağlanması için gerekli olduğunu belirtmişti.

Gerçekteyse İngiltere çoktan İstanbul'un geleceği üzerine planlar yapmaktaydı. Nitekim İngiltere'de kamu forumlarında ve akademide bu konunun tartışıldığını gösteren pek çok belge vardır. Aşağıdaki belge İstanbul'un uluslararası bir idareciler kurulu tarafından idare edilen ayrı, (yarı) bağımsız bir "devlet" olarak tasarlandığı geleceğine ilişkin en detaylı planlardan birini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu plan Paris Barış Konferansı'nın başlangıcından bir yıl sonra ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüm ilanı olan Sevr Anlaşması'ndan sekiz ay önce, 11 Ocak 1920'de Paris'te bir otel odasında gizlice görüşülmüştü. Açık ki, Doğu Sorunu'nun nasıl çözüleceği hakkındaki büyük karışıklık sürmekteydi. Teklif, Britanyalı ve Fransız başbakanlar Lloyd George ve M. Clemenceau'nun talebiyle Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi Direktörü M. Berthelot tarafından hazırlandı. Teklif, Türkiye'yle Barış Anlaşması'na (Sevr) katılan tarafların temsilcilerine sultanın ve Türk hükümetinin İstanbul'dan sürülmeleri ve İstanbul'da kalmaları, şeklinde alternatifler sunmak durumundaydı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarından çıkarılabileceği durum söz konusu olduğunda, Sultan ve Türk hükümetinin sürülmesi ihtimali doğal olarak İstanbul'un statüsü sorununu da beraberinde getiriyordu. Gizli belge, bir alternatif olarak, Sultan'ın hükümetiyle birlikte İstanbul'dan taşınmasını öneriyor ve uluslararası bir idareciler ekibi tarafından yönetilecek yeni bir "devletin" kurulması için çağrıda bulunuyordu. "Konstantinopol Devleti'nin" kesin sınırları iki boğazı (İstanbul ve Çanakkale Boğazı) ve kendisine ait üst düzey yabancı (başlıca İngiliz ve Fransız) idareciler grubunu kapsayacak şekilde tasarlanıyordu. Seçimler yerel, alt kademe yöneticiler için yapılacaktı.

Teklifin detayları aşağıda tartışılacaktır. Ancak İstanbul'un geleceği meselesine ilişkin diğer bazı

İşgal döneminde İngiliz birlikleri Karaköy Limanı'nda

gerçekler unutulmamalıdır. Harbi Umumi süresince bu şehrin geleceği hakkında birçok değerlendirme yapılmaktaydı ve bunların çoğu Britanyalı kaynaklardan gelmekteydi. Örneğin Leonard Woolf'un bu meseleye adanan, *Konstantinopol'ün Geleceği* (*The Future of Constantinople*) başlıklı bir kitabı vardı. 1917'de yayınlanan bu kitap ayrı bir devlet yaratma fikrinin en erken kayıtlarından birisini göstermektedir. O dönemde İşçi Partisi'nin bir üyesi olan Woolf, uluslararasılaşmış ayrı bir İstanbul Devleti için çağrıda bulunuyordu. Woolf kentin her dönem, 1453'teki fethinden sonra bile, "uluslararası" olduğunu öne sürmekteydi. Woolf'un ifadesiyle:

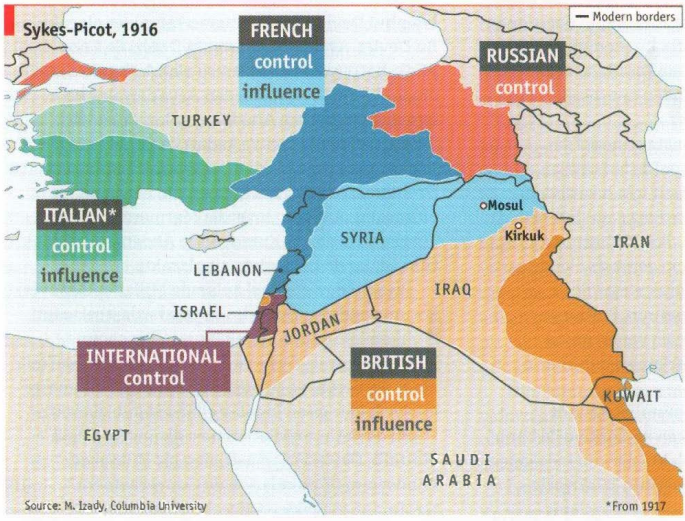
> Türkler Konstantinopol'e yabancı fatihler olarak girdi ve şimdi 464 yıldır 'zaptiye ve müdürleriyle, binbaşı ve yüzbaşılarıyla, kaymakam ve paşalarıyla' orada olmalarına rağmen yalnızca yabancı fatihler olarak kaldılar. Konstantinopol bugün bir Türk şehri değil, kozmopolit bir şehirdir. Nüfusun yalnızca yüzde 44'ü Müslümandır (...).

Leonard Woolf uluslararası hükümetler konusunda uzmanlaşan bir siyaset düşünürüydü. Burada amacım sunulan bu olgulara karşı gelmek değil, henüz 1917 gibi erken bir tarihte hükümetten olmayan Britanyalı bir yurttaşın İstanbul'u uluslararası bir devlet olarak tahayyül ettiğini göstermektir.

Bununla birlikte, Amerikalı diplomatlar da Türk idaresinde olmayan uluslararası bir kentin yaratılması ihtimalini değerlendiriyordu. Bir Birleşik Devletler diplomatı olan Bie Ravndal 1918'de bir uluslararası İstanbul bölgesi haritası çizdi ve bunu "1918'de Özgür Şehir ve Konstantinopolis Bölgesi" şeklinde bir başlıkla tanımladı. Gelgelelim, bu kaynaklar İstanbul'da ve çevresinde bulunan boğazları korumaya yönelik bir uluslararası saha için çağrı yapsa da aşağıdaki teklif kendi bakanlıkları olan ve uluslararası bir idareci takımı tarafından (yarı) bağımsız bir şekilde yönetilecek bir "devletin" kurulmasını gözetiyor. Birleşik Devletler arşiv belgelerinden biliyoruz ki, Ravndal Britanyalıların henüz 1916 gibi erken bir tarihte Londra'da serbestçe yürütülen tartışmalarından haberdardı. Bununla beraber, İstanbul'un kesin sınırlarını çizen bir haritanın yaratılmasından o sorumluydu. Ayrıca aşağıdaki memorandumdan biliyoruz ki Lloyd George İstanbul için bu yarı bağımsız ayrı bir devlet seçeneğini onaylamıyordu. Buna rağmen Sevr Anlaşması'ndaki Uluslararası Boğazlar Bölgesi haritasının İstanbul Devleti haritasıyla örtüştüğü gerçeğinden hareketle, bu teklifin Sevr'de çizilen geleceğine temel oluşturduğu düşünülebilir. Sevr Anlaşması'ndan hemen sonra Sultan'ın İstanbul'da kalmayı sürdürmesi veya Türklerin Avrupa'dan ta-

ABD Başkonsolosu Bie Ravndel (sağda) gazeteci Frank Carpenter'a İstanbul boğazını gösteriyor

Sykes-Picot Anlaşması'na göre sınırlar
Kaynak: The Economist

mamen çıkarılması sorunu; Kemalist/milliyetçi hareketin rejimi değiştirmeyi başarmasından, İstanbul'u tekrar ele geçirmesinden, sultanlığa ve hilafete son vermesinden sonra önemini yitirdi.

1916'daki gizli Sykes-Picot Anlaşması'nda Filistin'in buna benzer bir uluslararası saha yapılmasının düşünüldüğünü biliyoruz ancak bunun detayları hiçbir zaman kararlaştırılmadı. Bu bağlamda, aşağıdaki belge idari detayları kesin surette tanımlaması bakımından oldukça önemlidir.

Şunu belirterek başlamalıyız ki, toplantının sonunda İstanbul için bu şekilde ayrı bir devletin kurulması reddedildi ve Sevr'e gönderilen plan İstanbul'daki sultana şart koşuldu. Rahatlıkla iddia edilebilir ki İstanbul'da bulunan kukla bir Osmanlı hükümeti Büyük Britanya'ya daha ucuz ve en az düzeyde karmaşık görünmüştür. Nitekim Britanya hükümeti için yalnızca sultanla anlaşmak elbette müttefik hükümetlerin diğer üyeleriyle çekişmekten daha iyiydi.

Okuyucular aşağıda İstanbul için tasarlanmış yeni (yarı) bağımsız devletten en ayrıntılı biçimde bahseden bu değerli belgeden bir pasaj bulacaktır. Belge bu nedenlerden ötürü çok önemli kabul edilebilir zira bu zamana kadar Büyük Britanya ve Fransa arasındaki pazarlıklar esas olarak sınır çizimlerine yoğunlaşmıştı.

EK:

CAB/23/32/6 "Gizli" olarak işaretlenmiş ve "11 Ocak 1920 Pazar günü saat 5'te, Başbakan'ın Paris'teki Claridge's Otel'deki odasında gerçekleşen toplantının sonuçları" başlıklı bir belgedir.

Katılımcılar

Başbakan Lloyd George, Ferman Mührü Emini Parlamenter Bonar Law, Dışişleri Bakanı Earl Curzon, Hindistan Bakanı Lord Birkenhead.

Konferansta katılımcılara, Başbakan ve M. Clemencau'nun talebiyle Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi Direktörü M. Berthelot tarafından hazırlanan bir memorandum sunulmuştu. Bu memorandum Türkiye'yle Barış Anlaşması'nın taraflarına şu iki alternatif varsayım üzerinden önerilerde bulunuyordu;

i) Sultan ve hükümeti Konstantinopol'den sürülecekler. ii) Konstantinopol'de kalacaklar.

M. Berthelot'un ilk alternatif için hazırladığı taslak Lord Curzon ile birlikte hazırladıkları ortak plandan çok da farklı değildi. İkinci alternatif için yaptığı öneriler ise Türkler için gereksiz ölçüde sert olduğu gerekçesiyle genel olarak eleştirildi.

Neticede Britanya hükümetinin, Sultan ve Hükümet'in İstanbul'da kalması varsayımına dayanarak kendi planını tasarlaması daha cazip göründü.

Bu doğrultuda şu fikirde mutabık kalındı:

Hindistan Bakanı, Başbakan ve Türkiye ile barış antlaşmasına taraf olan meslektaşlarının incelemesi için Sultan ve Türkiye hükümetinin Türkiye'de kalacağı varsayımına dayanan bir düzenleme hazırlamalıdır.

Ayrıca şu karar alındı:

Sorunun finansal yönlerinde destek olmak için, Hazine'den Mr. Armitage Smith Başbakan tarafından Paris'e çağrılmalıdır. (Paris, 11 Ocak 1920)

RAPORDAN ÖNEMLİ NOKTALAR
A. İSTANBUL VE BOĞAZLAR

Olası iki çözüm vardı: Sultanın İstanbul'da kalması veya Türklerin Avrupa'dan çıkarılması.

Etik ve tarihi açıdan verimsiz kalmış, ilerlemeden yoksun olan, fetih hakkıyla beraber farklı ırkların ve daha üstün medeniyetlerin bastırılmasına dayanan bir devletin Avrupa'dan çıkarılması doğruluğun zaferini temsil ediyordu. Üstelik İstanbul'un kaybı, İngiltere ve Fransa'ya bağlı Müslümanların Osmanlı soyundan gelenlere emanet edilmesine sebep olmuştu. İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesi Orta Çağ'ın bitişinin ifadesiydi. Onların İstanbul'dan çıkarılmaları da yeni bir devrin işareti sayılacaktı. (...)

Sultan'ın İstanbul'da kalmayı sürdürmesi doktrini, Türkiye'deki maddi ve manevi çıkarlarındaki artış diğer bütün güçlerinkinden çok daha fazla olduğu için başta Fransa olmak üzere pek çok destekçiye sahiptir.(...)Hatta İngiltere'de Hindistan Müslümanlarını dikkate alan siyasetle ilgili geniş bir kesim Halife'yi kendi seküler başkentinden ayırmaya karşı çıkıyordu.

[Y.N. Ayrıca Mustafa Kemal ve ordusunun büyüyen gücü bunu zorlaştırıyordu.]

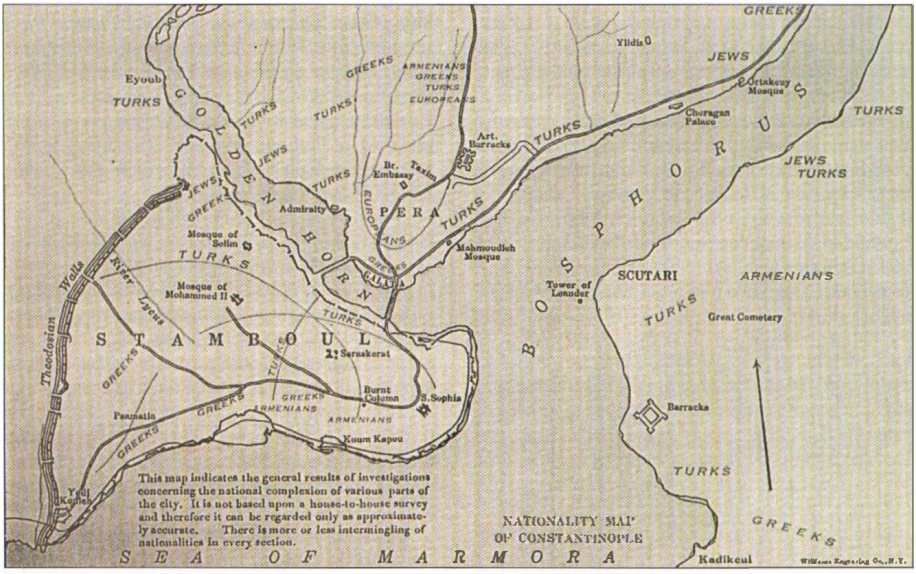
Her iki teorinin de kayda değer ölçüde destekçisi olduğunu göz önüne aldığımızda, bunların kabul ettikleri varsayımlar üzerine ayrı ayrı düşünmemiz gerekir.

1) İstanbul ve Boğazlar Devleti'nin Kurulması

Söz konusu güçlerin Boğazlar'ın bağımsızlığını sağlamak için Osmanlı'yı Asya'ya sürmeye karar vermeleri halinde Boğazlar'ı da içine alan bir İstanbul Devleti'nin kurulması mümkün olacaktı. Bu Devlet, Avrupa'da Marmara Denizi ile Enos-Midia hattı (ya da daha sınırlı olarak Çatalca hattı) arasında kalan topraklardan Asya'da yalnızca İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyıları (kuzeyde Şile'den güneyde İzmit'e kadar) ile Çanakkale Boğazı'nda Bozcaada'dan başlayarak kıyıdan 20 (?)[1] kilometrelik bir hattı kapsayan bir alandan oluşacaktı. Anadolu kıyısı ile Marmara Denizi ise Türklere kalacaktı. Karadeniz'le Akdeniz arasındaki tüm adalar da bu devlete ait olacaktı.

Bu yeni devlet genel anlamda Milletler Cemiyeti korumasında bulunacaktı ve tarafsızlaştırılacaktı. İstihkamlar imha edilecek (bunun kapsamına Müttefiklerarası Ordu ve Donanma Komisyonu'nda karar verilecek) ve Anadolu tarafında 30 kilometre içeriye kadar giren bir alan silahsızlandırılacaktı.

Bu devletin teşkilatlanması ilk önce, en ilgili Müttefik Devletleri temsil eden bir Hükümet Komisyonu ("Commission de Gouvernement") tarafından gerçekleştirilecek ve yönetilecekti.

1920 yılında İstanbul'da "milletlerin dağılımı"nı gösteren harita
Kaynak: *İstanbul 1920*, Ed. Clarence Richard Johnson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

Bu komisyon büyük Akdeniz güçlerinin (İngiltere, İtalya ve Fransa) her birinden gelen ikişer delegeden oluşacak ve eğer isterse ABD daha sonra bu komisyona katılabilecekti. ABD komisyona girdiği takdirde Rusya da bu komisyona katılabilecek ve Yunanistan, Romanya ve en nihayetinde Türkiye'den de birer delegenin katılımıyla komisyon bütünüyle yeniden yapılandırılacaktı.

Komisyon üyeleri arasında ısrarlı bir fikir ayrılığı olması durumunda gündemdeki sorun delegelerin üçte iki oyuyla nihai karar için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne taşınabilecekti.

İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki baskın maddi, manevi ve fikri çıkarları dolayısıyla İngiliz veya Fransızlardan seçilecek olan bir komisyon başkanı iki yıl süreyle göreve gelecekti. Ancak Komisyon Başkanlığı sekiz yıllık bir dönemden sonra yine rotasyona tabi olmak üzere komisyon üyelerinin üçte iki oyunu alan bir diğer Müttefik Devlet temsilcisine geçebilecekti.

Komisyon, gerekli idari yönetmelikleri ve düzenlemeleri hazırlayacak, hükümet yetkililerini atayacak ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayına sunmak üzere bir anayasa taslağının yanı sıra bir yargı sistemi ile ilgili de incelemelerde bulunacaktı.

İdare mümkün olduğunca basitleştirilecek, bakanlıklar aşağıda sıralananlara indirgenecekti:

a) İçişleri Bakanlığı (bayındırlık, eğitim, sağlık, posta ve telgraflar hizmetlerini içerir)
b) Maliye ve Ticaret Bakanlığı
c) Adalet Bakanlığı
d) Savunma ve Barış Bakanlığı

Komisyon, İstanbul Devleti'nin güvenliğinden ve Boğazlar'ın korunmasından sorumlu ordu ve donanma kuvvetlerine komuta edecekti. Bu kuvvetlerin sahip olacağı güç ilgili Ana Müttefik Kuvvetler tarafından tespit edilecek ve sonrasında Komisyon tarafından değişiklikler yapılabilecekti.

Kuvvetler esasen karada jandarmadan ve deniz savunma kuvvetinden oluşacaktı (ikisi de Müttefiklerarası kuvvetlerden kurulu olacaktı). Bunların gücü, düzeni korumaya ve Avrupa'dan veya Asya'dan gelecek ani bir saldırıda İngiliz ve Fransız donanmalarının gelmelerine yetecek kadar direnebilecek ölçüde olacaktı.

Bu devlet için, idarenin genel teşkilatlanması ile uyumlu bir süre ve biçim içinde, Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında seçim kurumları oluşturulacaktır. Yine bu devlette yaşayan herkes ırkları veya dinleri ne olursa olsun tamamen sivil ve siyasi eşitlikten yararlanacaktı.

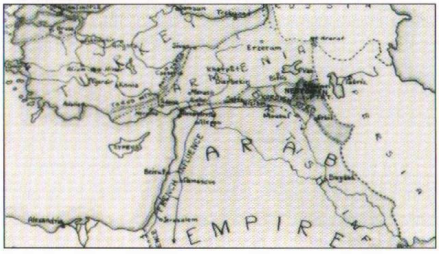
Söz konusu İstanbul Devleti'nin kaynakları başlangıçta yönetiminin masraflarını karşılamak (ki bu masraflar dikkatli bir biçimde en aza indirilmelidir), ordu ve donanma kuvvetlerinin idamesini sağlamak, Türkiye'nin Osmanlı'dan kalan borçlarının kendine düşen kısmını ödemek ve sorumluluklarını yerine getirmek için yeterli olmazsa Hükümet Komisyonu'nda temsil edilen güçler ya borç vererek ya da Türkiye'nin alacaklılarına garanti vererek bu devlete en iyi şekilde destek olmanın yollarını arayacaktı.

Dini konuda, tüm camilere saygı gösterilecek, yalnızca Ayasofya ayrı tutularak tarihi bir anıt olarak kabul edilecekti ve dini hizmetlere kapalı olacaktı.

İstanbul ve Boğazlar Devleti Hükümet Komisyonu, Asya topraklarındaki Osmanlı

Devleti'nden tamamen bağımsız olacak ve ilgili güçlerin, bağımsız ve egemen bu devlette sürdüreceği finans, adalet ve jandarmayla ilgili denetimlerinde yer almayacaktı.

Bu devletin hükümet merkezi Türkiye Devleti'ninkinden ayrılıp İstanbul'dan taşınırken emekli edilecek devlet erkanı için tüm ihtimam ve imkanlar sağlanacak ve bunların geleceğine ilişkin planlamalar özenle yapılacaktı. Müttefikler tarafından tazminatlar konusunda koyulan ilkeler, sultanın hem İstanbul'daki hem de yeni devletin sınırlarındaki tüm şahsi mülkü için de uygulanacaktı.

Bie Ravndal'un Washington'a gönderdiği 2 Aralık 1918 tarihli rapordaki "Osmanlı'nın taksimi" haritası
Kaynak: American National Archives 867.00/883

2) İstanbul'un Türk Devleti'nin Başkenti Olarak Kalması

İkinci teorinin geçerli olup İstanbul'un Türk Devleti'nin başkenti olarak kalmaya devam ettiği durumda, yukarıda belirlenen genel ilkeler hem Avrupa Türkiye'si hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da kalan kısmı için geçerli olacaktı. Durum bu olduğu takdirde sağlanacak koşullar şunlardı:

a) Yaklaşık 30.000 kişilik bir müttefikler arası kuvvet. (Bu sayı Fransız, İngiliz ve İtalyan kuvvetlerinin eşit sayıdaki katılımı ile oluşacaktı.) Bu kuvvetin görevi Boğazlar'ın mutlak serbestliğini sağlamak ve Sultan'ın küçük kişisel muhafız birliğinden başka Türk birliğinin kalamayacağı İstanbul'u kapsamayacak şekilde askeri uzmanların kararlaştırdığı noktaları tutmak olacaktır.

b) Sembolik Türk egemenliği ilkelerine saygı göstermek ve İtalyan işgal birliklerinin geri çekilmesini kolaylaştırmak için Türk Devleti'nin Avrupa'da başkent etrafındaki çok kısıtlı bir bölgede, (Yunan egemenliğini İzmir'deki kısıtlamalarını dengelemek amacıyla buraya kadar uzanacağı) Çatalca hattını geçmeyecek şekilde sınırlandırılması olması gerekmektedir.

c) İdari reformun ve Avrupa Türkiyesi Devleti'nin üstündeki Müttefik kontrolünün uygulanması sağlanmalıdır.

d) Boğazlar'da, daha önce teklif edildiği üzere, Fransız şirketleri ile denizcilikle ilgili tüm meselelerle alakadar yabancı şirketlerin birleşiminden oluşacak "Uluslararası Boğazlar Şirketi" kurulması öngörülmektedir. Barıştan sonra Doğu'daki bütün trafiğin kaçınılmaz olarak gelişecek olması, Karadeniz ve Ege arasındaki ulaştırmayı kalıcı olarak uluslararasılaştıracak bir tasarı oluşturulmasını olası kılmaktadır. Bu şekildeki uluslararasılaşma deniz yollu bu ulaşımın art bölgesi ile ilgili meselelerin çözümü konusunda başarısız olmamalıdır.

Şirketin yönetim kurulu, ilgili güçlerin delegelerinden (ya da İstanbul'daki temsilcilerinden) oluşan ve bir Denetleme Komisyonu niteliği taşıyacak bir komisyon tarafından desteklenecekti. Bu minvaldeki şirketin giderleri, denizcilik ve ticaretten alınacak olan ve uluslararası bir anlaşma tarafından belirlenecek ek vergilerle karşılanacaktır.

B. ANADOLU VE KÜÇÜK ASYA

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da yer alsın ya da almasın, Küçük Asya'da milli Osmanlı Hanedanlığı altında varlığını sürdürecektir.

İmparatorluğun toprakları şu şekilde sınırlanacaktır:

1. Kuzeyde, Karadeniz boyunca Trabzon'un doğusunda Lazistan (Gürcistan'a verilecek) sınırına kadar.

2. Batıda, kararlaştırılan anklavlardan İstanbul Devleti'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki Anadolu sınırlarına kadar veya Boğazlar'ın Anadolu tarafı ile Marmara Denizi'nden Akdeniz'de Silikya/Silisya[2] sınırına (Lama-su Nehri)[3] kadar.

3. Güneyde, Lama-su, Chamarlu Dagh,[4] Bolkar Dağı'nın ötesindeki nehirlerin ayrımı boyunca Uch Kapular Dagh'a kadar ve daha sonra vilayetlerin sınırlarına denk gelen ve ayrımı Kiyil Bağı ile çizilen bir hat. Thokhma-su'ya[5] kadar Hezanlı ve Belli Gedik Bağı, sonra Thokhma-su ve Fırat Nehri'nin akış yönü güzergahında Mamuret-ul-Aziz ve Diyarbakır vilayetlerinin sınırına kadar, sonra Yukarı Fırat'a (Murat Suyu) kadar bu vilayetlerin sınırı, oradan da Munzur Çayı'yla birleşme noktasına kadar akıntı yönündeki hat.

4. Doğuda, kaynağından başlayarak Munzur Dağı'na kadar Munzur Çayı boyunca, daha sonra Munzur (Mercan) Dağı'nın doğu yanından başlayıp Kara Dere Nehri'yle Trabzon'un doğusunda Karadeniz'le birleşen hat. Erzincan'la birlikte bu kent ve ikisi arasındaki yol Türkiye'ye bırakılacak. Harput ile Erzurum yeni Ermeni Devleti'ne ait olacaktı. Ayrıca Argaha-Maden bölgesi Fransız mandası haline gelecek olan bölgede kalacaktı.

Eğer İstanbul başkent olarak kalmazsa sultanın yaşayacağı merkez Konya, Ankara veya Bursa olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu aşağıda belirtilen reformlarla yeni koşullara adapte edilecek olan parlamenter kurumlarını sürdürecekti:

1. Ordu ve donanma reformları. Türk Ordusu ve Donanması ile Osmanlı Savaş ve Donanma Bakanlıkları lağvedilecek. Güçlendirilecek olan Türk

jandarması, Müttefik eğitmenlerce eğitilip kumanda edilecek ve İçişleri Bakanlığının yetkisine verilecek.

2. Yasal reformlar. Osmanlı Hükümdarlığı, merkezi Konstantinopol'de olacak ve Paris Barış Konferansı'nda ve İstanbul'daki Müttefik delegasyonları tarafından şimdiye dek bu yönde yapılan çalışmalardan faydalanacak bir Müttefiklerarası Komisyon olarak yeniden yapılandırılacak.

Bu reformların uygulanmasından sonra (hükümdarsız dönem boyunca sürecek olan) Kapitülasyon kaldırılacak.

3. Finansal reformlar. Türkiye'nin finansal kontrol olmadan değil Müttefik Devletler'e olan yükümlülüklerini yerine getirmesi, varlığını sürdürmesi bile mümkün olmayacaktır. Bu bakımdan devletin tüm gelir kaynaklarının ve gelirin nasıl dağıtıldığının denetlenmesi eşit ölçüde gereklidir. Fransız ve İngiliz temsilcilerden oluşan bir Müttefiklerarası Komisyon kurulacak (İtalya'nın Türkiye ile ilgili çıkarları yoktu ve Türkiye'ye karşı savaş ilan etmedi. Dolayısıyla bu ülkede herhangi bir savaş masrafı yapmadı. Bu nedenle İtalya, yurttaşları herhangi bir zarar görmediği için Tazminatlar Kurulu önünde çok küçük bir talep hakkına sahip olacak), kurulan bu Müttefiklerarası Komisyon, söz konusu reformları hazırlamada ve müttefik kuvvetlerin gözetim ve denetiminin şu temellerde düzenlenmesinde görevli olacak:

a) Müttefiklerarası Kontrol Komisyonu hem finans hem de para işleriyle ilgilenecektir. Osmanlı bütçesi ve tüm finansal yasalar Osmanlı Parlamentosu'na gelmeden önce bu kurulun onayına sunulacaktır.

Komisyon tüm parasal sorunlarla ilgilenecek ve devletin tüm ödemelerini denetleyecektir.

b) Bütünlük ve yararlılığını kanıtlayan ve yabancıların çıkarlarını temsil eden önceki Düyun-u Umumiye İdaresi'nin yetkileri genişletilecek ve vergilerin toplanmasıyla görevlendirilecektir. Bu amaçla Düyun-u Umumiye İdaresi, Türkiye Maliye Bakanlığına bağlanacak ve Müttefiklerarası Kontrol Komisyonu'ndan talimat alacaktır. Düyun-u Umumiye'nin yürürlükteki kural ve düzenlemelerini değiştirmek kolay olmayacaktır. Zira bu kural ve düzenlemeler, ilgili güçlerin onay ve müeyyidesiyle borç verenler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir anlaşma neticesinde belirlenmiştir ve mevcut borçlar tahsil edilmeden harekete geçmek mümkün olmayacaktır.

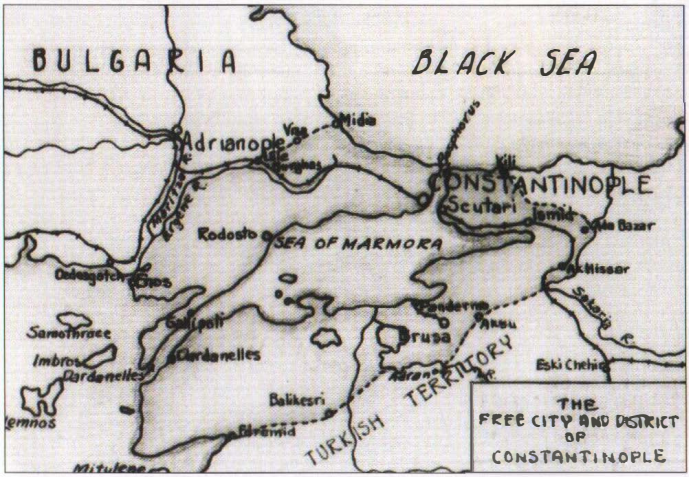
Bu idarenin merkez büroları kuvvetle muhtemel Konstantinopol'de olacaktır.

4. İdari Kontrol: İdari kontrol, her bir bakanlık için (sadrazamlık ve dış ilişkiler gibi tamamıyla gibi politik olanlar dışında) onay imzaları gerekli olan üç delege (İngiliz, Fransız ve İtalyan) ile sağlanır. Denetçiler kurulda ayda iki defa vezir başkanlığında idari ve finansal sorunları görüşmek için toplanacaklardır.

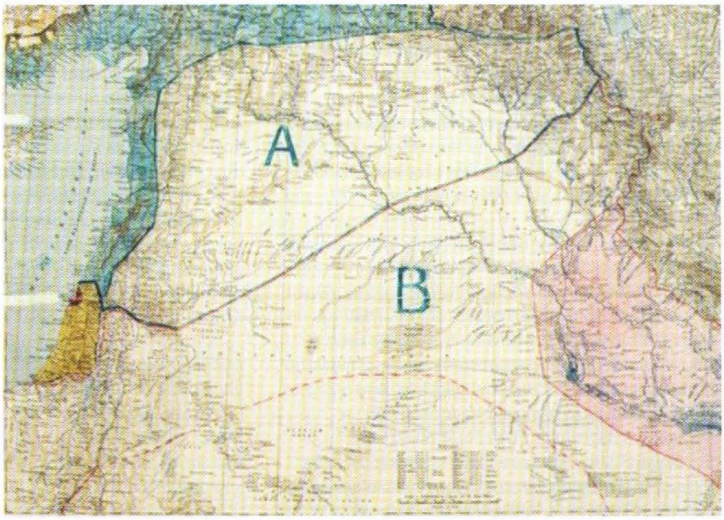
5. Azınlıkların korunması: Küçük Asya boyunca yayılmış olan farklı ırk ve dinlerden gelen çeşitli nüfusların hakları 1919 yılında Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan tarafından imzalanan Azınlıkların Korunması Anlaşmaları'nda kabul edilen ilkelere uygun ancak Türkiye'nin özel ihtiyaçlarına göre şekillenecek özel bir anlaşmayla garanti altına alınacak.

Bu anlaşma, söz konusu nüfusların sivil ve dini statülerini, okul ve hastane kurumlarını ve hatta uygun görülürse toplulukların sivil ve dini statüleriyle ilgili davalar söz konusu olduğunda yargılanmalarını teminat altına alacak, bu türden davalarda taraf olan kişilerin kendi özel mahkemeleri ile önerilen yeni mahkemeler arasında tercih yapma hakkına sahip olmasını sağlayacaktı.

Bu hakların uygulanması, Türkiye'de yapılan reformların uluslararası denetimi ve Milletler Cemiyeti'nin dikkatlice tanımlanması gereken müdahalesiyle garanti altına alınacaktır.

"Bağımsız İstanbul" haritası
Kaynak: American National Archives 867.00/883.

Sykes-Picot Anlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarının Fransa ve İngiltere arasında nasıl paylaşıldığını gösteren harita
Kaynak: en.wikipedia.org

Sevr Anlaşması'ndaki sınırlar, Başkonsolos Bie Ravndal'ın yönlendirmesiyle ABD ikinci konsolosu George Wadsworth tarafından 2 Aralık 1918'de çizilen İstanbul haritasındaki sınırlarla aynıdır.

Bu harita, Sir Edwin Pears ve diğerleri tarafından daha Ağustos 1916'da İstanbul'un uluslararasılaştırılmasını öneren bir tasarıya işaret eden Ravndal'ın 1 Ekim 1918'de hazırladığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin tartışıldığı bir rapora (867.00/827) dayanmaktadır.

Söz konusu tasarı, "Konstantinopol ve Boğazlar'ın uluslararası kontrol ve idareye bırakılması" çağrısında bulunuyordu. Mr. Asquith, savaşın ilk zamanlarında Türklerin Avrupa'dan çıkarılması ve Boğazlar tarafsızlaştırılırken İstanbul'un Rusya'ya verilmesinden yana görülüyordu. Görünüşe göre Mr. Lloyd George bu konuda kesin bir tavır almamıştı. (...) Amerika'da ise sorumlu çevrelerde uluslararasılaşma tasarısı lehine daha kararlı bir görüş yer öne çıkmıştı."[6]

SONUÇ

Biliyoruz ki Müttefik Güçler Doğu Sorunu'nu nasıl ele alacaklarını uzun zamandır tartışmaktaydı. Yine biliyoruz ki, I. Dünya Savaşı'nın sıcağında, henüz 1916'da, Büyük Britanya ve Fransa, 15 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması gibi gizli anlaşmalar yapıyordu. Bu anlaşmalarda, en azından teoride, uluslararası idari birimler oluşturulmuştu. Bunun en bilinen örneği Kudüs için önerilen statüydü. Sykes-Picot'nun 3. Maddesinde şu ifade yer almaktaydı: "Kahverengi bölgede yapısı Rusya'yla yapılacak müzakereyle ve daha sonra diğer Müttefikler ve Mekke Şerifi'nin temsilcileriyle yapılacak müzakereyle beraber kararlaştırılacak olan uluslararası bir idare kurulacak."

Görülebileceği üzere, kahverengi bölgenin detayları (yani Kudüs), kısmen 1917 Rus Devrimi'nden dolayı kararlaştırılmamıştı. Biliyoruz ki, henüz 1916'da dünyanın hassas bölgeleri için uluslararası hükümetler konusu Büyük Britanya'da tartışılıyordu. Woolf'un kitabı buna güzel bir örnektir.

Bununla beraber uluslararası bir yönetim planına işaret eden ilk belge, İstanbul Devleti ile ilgili olandı. Plan Britanya ve Fransız başbakanları Lloyd George ve M. Clemenceau'nun talebi üzerine Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi Direktörü M. Berthelot tarafından hazırlanmıştı. Diğer bir deyişle, ölü doğmasına rağmen, bu plan İstanbul'un ve Sultan'ın geleceği hakkında Sykes-Picot ile çok benzeşiyordu. Bu, detaylı bir şekilde uluslararası bir hükümet modeli öneren nadir bir plandı.

Son olarak ancak muhtemelen daha da önemlisi, incelenen belgelerin kronolojik sırası gösteriyor ki İstanbul Devleti'nin sınırlarını çizenler Amerikan diplomatlarıydı. Bu durum oldukça önemlidir zira Sevr'deki İstanbul haritasıyla ABD diplomatı Ravndal'ın haritası aynıdır. Bu noktada eldeki belgelere dayanarak, makul bir çekinceyle birlikte, söyleyebilirim ki Sevr'deki haritaya ilham veren Birleşik Devletler'in hazırladığı haritaydı. Yani Birleşik Devletler, İstanbul'un ve sultanın geleceği konusunda düşünüldüğünden çok daha etkili bir faildi. Bu konuyu ortaya koymakla beraber belirtmeliyim ki bu soru burada kalkışılandan çok daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duyuyor.

DİPNOTLAR

1 Orijinaldeki rakam tam okunamadı. 20 rakamının 80 olma ihtimali de var.
2 Ç.N. Silikya/Silisya Kilikya bölgesini belirtiyor olabilir.
3 Ç.N. Lama-su Limonlu Çayı'nı belirtiyor olabilir.
4 Ç.N. Küçük bir ihtimalle Chamarlu Dagh, Çamardı'ndaki Demirkızık Dağı'nı belirtiyor olabilir.
5 Ç.N. Tohma Çayı'nı belirtiyor olabilir.
6 867.00/827. Bie Ravndal tarafından Dışişleri Bakanı'na, 1 Ekim 1918.

venus Z30

her zaman çok netiz!

6.18" Ekran Boyutu

19:9 Ekran Oranı

Portre Modu

Yüz Güzelleştirme Modu

Yüz Tanıma Özelliği

2.5 GHz 8 Çekirdekli MediaTek İşlemci

4GB RAM 64GB Dahili Hafıza

ZORLU

VESTEL

Osmanlı Ermenilerinin Göçünün Fotoğrafını Çekmek: Terk-i Tâbiiyet ve Pasaport Politikaları*

HAZAL ÖZDEMİR

DOĞU ANADOLU'DAN ABD'YE YAPILAN SÜRELİ ERMENİ GÖÇLERİ, ERMENİLERE YÖNELİK POLİTİKALAR VE ARTAN ŞİDDET OLAYLARIYLA BİRLEŞİNCE BİR HAYLİ KALABALIK HALE GELMİŞTİR. OSMANLI TEBAASI OLMAKTAN VAZGEÇTİKLERİNE VE GERİ DÖNMEYECEKLERİNE DAİR TAAMMÜT SENEDİ İMZALADIKLARI VE FOTOĞRAFLARINI DEVLETE TESLİM ETTİKLERİ TAKDİRDE, YALNIZCA KUŞKU UYANDIRMAYAN ERMENİLERE PASAPORT VERİLİR. DEVLET, PASAPORT ALMA ZORUNLULUĞUNU ERMENİLERİN MÜLKLERİNİN DE ELE GEÇİRİLMESİ İÇİN BİR YOL OLARAK KULLANMIŞA BENZER VE EN SONUNDA ABD PASAPORTU OLSUN OLMASIN, HİÇBİR ERMENİ'NİN GERİ ALINMAYACAĞI BELİRTİLİR. BU DÖNÜŞ YASAĞI, HER ERMENİ'NİN POTANSİYEL SUÇLU MUAMELESİ GÖRDÜĞÜNÜ VE HEPSİNİN HAREKETLERİ KISITLANDIĞINI GÖSTERİR.

1888-1914 arasında Doğu Anadolu'dan Kuzey Amerika'ya yoğun bir Ermeni göç dalgası yaşanmış, Osmanlı Devleti bu göçü kontrol altına alabilmek için sıkı politikalar geliştirmişti.[1] Göçler ilk önce süreli olarak yapılıyor, ailelerini geçindirmek için giden erkeklerin çoğu evlerine dönmenin yollarını arıyordu. Ekonomik nedenler, 1890'ların katliam ve şiddet ortamıyla birleşince, daha çok Ermeni'yi göçe sevk etmişti. İmparatorluğa giriş ve çıkışı engelleyemeyen Osmanlı Devleti, Amerika'ya göçü Ermeni devrimci hareketiyle ilişkilendirdiği ve Amerikan pasaportu alan Ermenilerin imparatorluğa dönüp politik hareketlilik yaratmasından korktuğu için göçü sınırlandırmaya çalışmış, 1896'dan itibaren Ermeni göçünü terk-i tabiiyet kapsamına almıştı. Yalnızca, Osmanlı tebaası olmayı reddeden ve bir daha imparatorluk sınırları içine dönmeyeceklerine dair senet imzalayan Ermenilerin, fotoğraflarını devlete teslim ettikten sonra gitmelerine izin verilecekti. Bu durumu daha ilginç hâle getiren, devlete teslim edilen fotoğrafların standart bir polis fotoğrafına veya vesikalığa benzememeleri hatta bazılarının polis ve Ermeni fotoğrafçıların iş birliğiyle yerel stüdyolarda çekilmesiydi.

Söz konusu fotoğraf pratiğinden yola çıkan bu makale dizisi, yerel fotoğrafçılar, polis ve devlet arasındaki iş birliğini göstermeyi, Osmanlı Devleti'nin Ermeni işçi göçünü nasıl kontrol altında tutmaya çalıştığını analiz edebilmek için birtakım sorular ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışma, Edhem Eldem'in Osmanlı fotoğraf tarihi alanında yapılan çalışmaların İstanbul merkezliliğini kırma ve Anadolu'daki yerel fotoğrafçılığı araştırma çağrısına bir katkı olarak da konumlandırılabilir.[2] Bu ilk kısımda amaçlanan, terk-i tâbiiyet sürecinin hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığını incelemek ve fotoğrafın Osmanlı göç politikalarındaki yeri hakkında düşünmektir.

SÜRELİ GÖÇTEN TERK-İ TÂBİİYETE: ERMENİ GÖÇÜNÜN TARİHSEL BAĞLAMI

Ermenilerin Amerika'ya gidişi, hanelerin ekonomik devamlılığı için gerçekleştirilen ve uzun süredir devam eden İstanbul, İzmir ve Adana gibi imparatorluğun daha büyük ticaret merkezlerine yapılan işçi göçü geleneğinin devamıdır.[3] Erkekler geride kalan ailelerine katkıda bulunmak için göç ederler ve genelde Amerika'ya yerleşmektense Anadolu'ya dönmeyi hedeflerler.[4] Bu göçün 1890'larda kazandığı ivmeyi anlamak için Kürtler ile Ermenilerin toprak ve kaynaklar üzerine mücadelesi, Ermeni çiftçilerin yüksek vergilerle sömürülmesi, Hamidiye Katliamları gibi çeşitli sebeplere bakılabilir.[5]

Göçün sosyoekonomik boyutunu ve Ermeni köylüler ile Kürt aşiret liderleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek, 1890'lardaki Ermeni katliamlarının da arka planını anlamamızı sağlayacaktır. İpek Yosmaoğlu'nun altını çizdiği gibi 1858'de ilan edilen Arazi Kanunnamesi, özel mülkü yasallaştırarak böl-

genin Kürt liderlerine Ermeni çiftçilerin ekip biçtiği topraklar üzerinde hak iddia etme olanağı verir. Bu süreçte başlayan mülksüzleşme, devlet görevlilerinin umursamazlığıyla birleşince Ermeni çiftçilerin devlet ve Kürt liderleri tarafından çifte vergiye maruz bırakılmasına sebep olur.[6] Hükümet, tarımsal araziyi artırmaya ve göçebe olan halkları yerleşik hayata geçirmeye çalışır. Hem vergi kazancı artacak hem tarımdan daha çok kâr elde edebilecek hem de Kürtleri kontrol altında tutabilecektir.[7]

Osmanlı'nın doğusundaki sorunlar 1878'deki Berlin Kongresi'yle daha da çetrefilleşir. Antlaşma, Osmanlı Devleti'ni doğuda iskân edilen Çerkeslere ve Kürtlere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamaya, Doğu vilayetlerinde reform yapmaya ve bu reformları raporlar halinde Düvel-i Muazzama'ya sunmasını zorunlu kılar.[8] Ermenilerin Avrupa devletlerinin koruması altına girmesi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki hakimiyetini sarsar ve gücünün her an elinden kayıp gidebileceğini hatırlatır. Yosmaoğlu'nun belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı reform sorumluluğunun sürekli dile getirilmesi, onun Hristiyan nüfusa uyguladığı politikalarını da şekillendirir.[9] Devlet, her Ermeni'ye güvensizlikle yaklaşmaya ve her Ermeni'yi cezalandırmaya başlar. Bunun örnekleri, devletin göç politikasında da yansıma bulur.

Osmanlı Devleti, vaad ettiği reformları gerçekleştirmez. 1880'lerde doğan Ermeni devrimci partilerinin Kürt aşiret liderlerinin ve devletin baskısı altında yaşayan Ermeniler için reform taleplerine yerel Kürt aşiretlerinden oluşturduğu Hamidiye Alayları ile karşılık verir.[10] Amaç, Kürtleri devlet mekanizmalarına dâhil ederek onların otoritelerini zapt ederken, ayaklanan Ermenileri sindirmek ve topraksızlaşmalarını hızlandırmaktır.[11]

Ermenilere karşı devlet şiddeti, 1894'teki Sasun Katliamı'yla radikalleşir.[12] Hamid yönetimi, Sasun Katliamı'ndan sonra Avrupa baskısıyla bir reform planı hazırlar ve reformların icrası için üç ayrı komisyon oluşturur. Bunlardan, Dâhiliye Nazırı başkanlığında kurulan Tesri'i Muamelat Komisyonu, aynı zamanda Ermeni göçünü de denetleyen kurumdur.[13] Şiddet, 30 Eylül 1895'te, İstanbul'da Hınçakların organize ettiği Bab-ı Ali Yürüyüşü'nün Ermenilere karşı bir pogroma dönüşmesiyle başkente sıçrar. Sasun'da olanları protesto etmek ve Doğu Anadolu'da reform talep etmek için toplanan Ermeniler, Müslüman esnafın ve işçilerin saldırısına uğrar. Eşzamanlı olarak Anadolu'ya yayılan katliam dalgasıyla Ermenilerin mülkleri ele geçirilir, Ermeni kadınlar kaçırılıp Müslümanlarla evlenmeye zorlanır. Sayısız ev, dükkân, kilise ve köy yağmalanır; binlerce Ermeni katledilir.[14]

Katliamlar, 26 Ağustos 1896'da 28 Daşnaksütyun üyesinin Osmanlı Bankası'nı basmasıyla devam eder. Eldem'e göre bu baskın, Ermeni hareketinin "devletin merkezinde eylemlere girişerek Avrupa devletlerinin dikkatini çekmeye ve Osmanlı hükümetini vaad ettiği ıslahatı gerçekleştirmeye zorlamaya çalışmaları"nı gösterir.[15] Banka baskını hızla kontrol altına alınsa da, şehirde bir "Ermeni avı" başlar: Başlangıcın ve bitişin çok keskin ve düzenli olması, silahsız olan Ermeniler karşısında saldırganların aynı tip sopalar kullanması, bu saldırının planlı olduğuna işaret eder.[16] Hedef Anadolu'dan İstanbul'a çalışmaya gelen ve Bab-ı Ali Yürüyüşü'nde de önemli rol oynayan Ermeni işçilerdir.[17]

Abdülhamid'in başkentte düzenlenen bu saldırıdan haberdar olmamasının imkânsızlığına değinen Eldem; onun katliamı önlemediğini değil, önlemek istemediğini söyler.[18] 1894-96 katliamlarıyla "isyan eden bir topluluğu en sert şekilde cezalandır[mak], modernleşen bir devletin araçları ve ideolojik gücüyle birleştirilerek uzun vadeli bir politikaya dönüşür."[19] Bu stratejinin önemli bir halkası, İstanbul'a çalışmaya gelen Ermeni işçilerden temelli kurtulmaktır. Katliamdan sağ çıkan Ermeniler polis tarafından Doğu Anadolu'daki evlerine gönderilir. Florian Riedler'in uyardığı gibi katliamların hem milliyetçi ve politik yönüne hem de kurbanlar ve failler arasındaki ekonomik ve doğrudan göçle ilgili olan bağlantıya dikkat etmek gerekir. İmamlar ve medrese öğrencileri tarafından yönlendirilip ellerinde sopalarla Ermeni işçilere işkence edenler Kürt, Laz ve Balkan göçmeni işçilerdir.[20] Artık İstanbul'da çalışmak Ermeniler için neredeyse imkânsız hale gelir. Banka Vakası, devletin Ermeni göçü politikalarını yeniden şekillendirir.

GÖÇ VE PASAPORT POLİTİKALARI: 1896'DAN ÖNCE AMERİKA'YA FİRAR ETMEK

1888'deki resmi karardan itibaren, 1896'ya kadar Osmanlı tebaasının Amerika'ya göç etmesi yasaktır.[21] Amerika'ya göç kaçak olarak gerçekleşir. Ermenilerin imparatorluk içinde dolaşarak Adana gibi şehirlerde süreli işçi olarak çalışmaları ekonomi için elzem olduğundan, onların Doğu Anadolu'dan çıkmasına tamamen sınır koymak, imparatorluğu onların iş gücünden de mahrum bırakacaktı.[22] Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya göçü durduracak, ama aynı zamanda Ermenilerin Osmanlı sınırları içindeki hareketliliğini sınırlamayacak bir mekanizması yoktu. İstanbul, Samsun ve Trabzon gibi liman kentlerini ara limanlar olan Marsilya, Liverpool'a bağlayan daha güvenli ve uygun fiyatlı deniz yollarının kullanılmaya başlaması, kaçak göçü kolaylaştırmıştı.[23] 1896'ya kadar Amerika'ya göç etmenin yolu mürur tezkeresi alıp imanlardaki kayıkçıların yardımıyla yabancı gemilere binerek Marsilya ya da Liverpool üzerinden ulaşmaktı.[24] Liman kentlerindeki görevliler, Ermenileri sadece irade-i mahsus vapurlarına bindirerek onların Osmanlı sınırları içinde kalmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Ancak her Ermeni'nin yabancı kumpanyaların vapuruna binmemesini sağlamak mümkün olmadığından yalnızca şüpheli gözüken Ermenilerin "ecnebi vapurlarına" binmemelerine dikkat edilmesine karar verilmişti.[25] Görünen o ki, devlet göçü engellemiyor değildi; engelleyemiyor, etkili bir mekanizma geliştiremiyordu.

Devletin asıl sakınmak istediği kitle, beş sene Amerika'da kalıp vatandaşlık alarak evlerine dönen-

lerdir.[26] Amerika ve Osmanlı arasında 1830'da imzalanan anlaşma, Amerikan vatandaşlarını Osmanlı topraklarında yargılanmaktan ve tutuklanmaktan koruyordu. Yani Osmanlı Devleti, ABD vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklar sebebiyle tabiiyet değiştirmiş Ermenileri politik hareketlilikte bulundukları takdirde cezalandıracak mekanizmalardan yoksundu.[27]

1869'da çıkarılan Osmanlı Tabiiyet Kanunu, Osmanlı tebaasını devletin izni olmadan tebdil-i tâbiiyet etmekten alıkoyuyordu. Osmanlı tâbiiyetinden çıkanların yeni tâbiiyetlerinin kabul edilmeyeceği belirtilmişti. Ancak aynı kanun, iş mülk ve araziye gelince, Amerikan pasaportu alan Ermenilerin Osmanlı tâbiiyetlerini tanımıyor, miras ve mülkiyet haklarını ellerinden alıyordu. Hükümet dilediği zaman izinsiz olarak tebdil-i tâbiiyet edenleri Osmanlı tâbiiyetinden çıkartılabilecek ve bir daha Osmanlı topraklarına dönmelerini yasaklayabilecekti. [28] ABD ise 1868 yılında, vatandaşlık değiştirmeyi kısıtlanamaz temel bir hak olarak tanımıştı. Sonradan Amerikan vatandaşlığı alan kişiler Amerika dışındayken de ABD'nin korumasından orada doğanlarla eşit derecede yararlanacaktı.[29] Osmanlı Devleti, yeni bir tâbiiyet sözleşmesi hazırlayarak 1874'te bu durumu değiştirmeye çalışsa da, devletlerarası fikir birliği sağlanamadığından anlaşma resmiyete dökülmemiştir.[30]

İki devlet arasındaki tâbiiyet tartışmaları, Ermeni göçü ivme kazandıkça artar. 1888'de, Ermenilerden işçilik ve tahsil vesilesiyle Amerika'ya gidenlerin döndüklerinde Osmanlı'da "müfsid" komitelerle birlik oldukları için Amerika'ya "savuşmak" üzere mürur tezkeresi alıp Dersaadet'e gelen Ermenilerin memleketlerine iade edilmeleri gerektiği söylenir. Ermenilerin vilayetlerine dönüş masrafı devlet tarafından karşılanacaktır.[31] Meclis-i Vükela, 1891'de, Anadolu'daki "ahali-i gayrimüslimin fukaralarının" Amerika'ya hicretleri kesinlikle yasak olmasına rağmen gidenleri men etmek için tedbir almak gerektiğinden, çünkü Amerika'ya gidenlerin memleketlerindekilere para göndererek göçü teşvik ettiklerinden şikâyet eder. Devlet, geri dönüşün olmaması ve göçün teşvik edilmemesi için gidişi yasaklamıştır.

Gidenlerin ise geri gelmesine izin verilmez. Amerika'dan ABD vatandaşlığı ile dönenlerin, Osmanlı'da yabancı muamelesi görmelerinin diğerlerine olumsuz örnek olduğu belirtilir.[32] 1893'te, Amerika'ya firar etmiş ve ABD pasaportu almış Ermenilerin, Amerika şehbenderliklerinden Osmanlı'ya seyahat etme bahanesiyle pasaport alarak evlerine dönüp "ihlâl-i asayiş" yarattıklarından şikâyet edilir.[33] Bulunan çare, dönen Ermenileri gözaltına almaktır. Aralık 1893'te Merzifonlu Harviton Kirişyan, Amerika pasaportuyla Samsun'a geldiğinde derdest edilir. Bunun üzerine İstanbul'a yollanır, oradan da bir Fransız kumpanyası vapuruna bindirilerek Amerika'ya gönderilir. [34] İki devlet bir mutabakata varmıştır: ABD pasaportu alan Ermeniler memleketlerine dönmek isterlerse Amerikan vatandaşlıklarından vazgeçecekler; aksi takdirde Osmanlı Devleti, Amerika pasaportuyla gelen Ermenileri sınır dışı edebilecektir.[35]

1896'DAN SONRA: TERK-İ TÂBİİYETLE, MEMALİK-İ ŞAHANEYE BADEMA AVDET ETMEMEK ÜZERE GÖÇ

Banka Vakası'ndan sonra İstanbul'da çalışma şansları kalmaması ve yeni bir katliam tehlikesi daha çok Ermeni'yi göç etmeye yönlendirir. Ekim 1896'da Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın ilan ettiği irade-i seniyeyle terk-i tâbiiyet Osmanlı Devleti'nin resmi göç politikası haline gelir. Ermenilere, Osmanlı tebaası olmaktan vazgeçtiklerine, bir daha imparatorluk sınırlarına dönmeyeceklerine dair taammüt senedi imzaladıkları ve iki adet fotoğraflarını devlete teslim ettikleri takdirde pasaport verilir.[36] "Hadise-i ahireden [Banka Vakası] sonra Ermeni efradından amelesi amelesine işsizi işsizine birtakım kesan[ın] Avrupa'ya, Rusya ve Amerika'ya gitmelerine karşı" kesin bir çözüm bulmak isteyen devlet, göçü kontrol etmek ve Ermenilerin doküman kontrolünü yapmak için bir Komisyon-ı Kahsus kurar.[37] "Memalik-i ecnebiyeye ve şuraya ve buraya gitmekte olan Ermenilerin" göçlerinin sebebini belirlemek üzere, Hüseyin Hamid komisyonun başına geçer.[38] Kendisi, "kavanin-i devlet-i aliyyeye hakkıyla vâkıf" olmasıyla bilinen, önemli adli ve hukuki pozisyonlarda bulunmuş bir memurdur.[39]

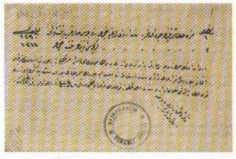
Amerika'ya gitmek üzere Komisyon-ı Mahsus'a başvuran Ermenilerin Amerika'ya yerleşme taleplerini açık etmemeleri; aile ziyareti, ticaret, tedavi görme gibi nedenlerle yolculuğa çıktıklarını söylemeleri hükümet için bir sorun oluşturur.[40] Yalnızca, yapılacak bir soruşturmanın ardından kuşku uyandırmayan Ermenilere pasaport verilmesine karar verilir. Eğer Ermeniler gerçekten bu sebeplerle gidip dönmek isteseler bile devlet onların asıl niyetinin bu olmadığını düşünmekteydi. Göç etmek istediklerini saklayan Ermeniler içinse bu muhtemelen dönüşe açık bir kapı bırakmanın yoluydu.

İrade-i seniyeye göre, vergi borcu olmayan Ermeniler, 1858 Arazi Kanunnamesi'ne göre kazandıkları bütün miras haklarını ve mal varlıklarını devrederek Amerika'ya gidebileceklerdi.[41] Örneğin, terk-i tâbiiyetle Amerika›ya gitmek isteyen Bitlisli Aleksan veled-i Artin'in zimmetinde vergi borcu olmadığının tespitiyle gitmesine izin verilir.[42] Nubar bint-i Ohannes ve kızı namlarına kayıtlı emlak ve arazileri olmadığından pasaport alabilirler.[43] Ancak Muşlu Servi isimli kadının, arazisi olduğu gerekçesiyle terk-i tâbiiyetle Amerika'daki kocasının yanına gitmesine izin verilmez.[44] Göç etmeye karar veren Ermenilerin Osmanlı ile tamamen alakalarını kestiklerinden emin olmanın yanı sıra devlet, pasaport alma zorunluluğunu Ermenilerin mülklerinin de ele geçirilmesi için bir yol olarak kullanmışa benzer.

Pasaport derken kastettiğimiz, bir tür iç pasaport olan ve tebaanın Osmanlı sınırları içinde hareketini sağlayan mürur tezkeresidir. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, İstanbul'un güvenliğini sağlamak, yani kente göçü kısıtlamak için başkente göç etmek isteyenlere mürur tezkeresi, bir tür seyahat izni göstermeleri kuralı konur.[45] 1841'de çıkarılan Men-i

1) Karahisar-ı Şarki'nin Çardak karyesinden Arvan oğlu Haçik zevcesi Markrid bint-i Avak tevellüdü sene 1290. 2) [Karahisar-ı Şarki'nin Çardak karyesinden Arvan oğlu Haçik] kerimesi Aznik bint-i Haçik tevellüdü 1311

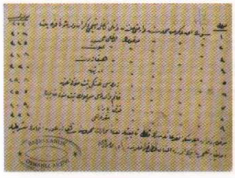
Mürur Nizamnamesi, bulundukları kazanın dışına çıkanlara adlarını, yaşlarını, mesleklerini, milletlerini, nereden nereye seyahat edeceklerini belirten bir mürur tezkeresi almak zorunluluğu getirir.[46] 1887'de tek bir tezkereyle tüm aile bireylerinin seyahat edebileceği belirtilir.[47]

Terk-i tâbiiyet için kullanılan belge, mürur tezkeresinin gelişmiş bir versiyonudur. Ermeniler, imparatorluktan çıkarken bugün anladığımız manasıyla bir pasaport almıyorlardı. Zaten terk-i tâbiiyet ettikleri için, devlet onlara bir pasaport vaad etmiyordu. Aldıkları belgeyle evlerinden limanlara seyahat edebiliyorlardı. 1899'da Ermenilerden Amerika'ya göç edenlerin nüfus kayıtlarının düzenlenmesi ve pasaportlarına ona göre işaret konulması gerektiği belirtilmiştir.[48] Bu yüzden, göçmenlerin tezkire-i Osmaniyeleri de ellerinden alınarak iptal edilmiş, kayıtları silinmiş ve pasaportlarına temelli göç ettiklerine dair bir şerh konulmuştu.[49]

Arşak Yakobyan adlı Sivaslı bir stüdyo fotoğrafçısının adını taşıyan bu fotoğraftaki anne kızın Osmanlı tâbiiyetinden çıktığını belirten "Tezkire-i Osmaniyeleri bi'l-ahz iptal edilmiştir" ifadesi, fotoğrafın arkasında karşımıza çıkar. İşin en can alıcı boyutlarından biri, fotoğraf zorunluluğunun göç politikalarının önemli bir boyutu haline gelmesidir.

1) Sivas'ın Akdeğirmen mahallesinden ve Ermeni milletinden Vanlı oğlu Aşçı Dikran veled-i müteveffa Karabet tevellüdü 273, 2) merkumun oğlu Mahsud tevellüdü 306, 3) oğlu Liyon tevellüdü 315, 4) oğlu Haygazun tevellüdü 318, 5) oğlu Artin tevellüdü 320, 6) zevcesi Hıng[en]i binti müteveffa Agob tevellüdü 298, 7) kayınvalidesi Serpuk binti müteveffa Hacik tevellüdü 255, 8) kızı Bayraz, tevellüdü 309, 9) kızı Makruhi tevellüdü 321

Komisyon-ı Mahsus'un emirlerine uyulup, terk-i tabiiyetle Amerika'ya hicret etmek isteyen Ermenilerden kefalet senediyle fotoğraflarının alınarak pasaportlarının verildiğine dair bulunan en erken yazılı belge Temmuz 1897'dendir. [50] Devlet arşivlerinden çıkan fotoğrafların arka yüzünde, bu fotoğrafların, göçmenlerin "terk-i tabiiyetle bademe memalik-i mahrusa-i şahaneye avdet etmemek şartıyla Amerika'ya hicret etmek üzere" alındığı genelde belirtilir. Hicret kullanımı, terk-i tâbiiyet ve kaçak göçü ayırt etmesi bakımından önemlidir. Devletin izni olmadan yapılan göç firar; devletin izin verdiği ise hicrettir.

Ekim 1896'daki irade-i seniyeden sonra, yurt dışında olan Ermenilere vize ve pasaport aldıkları takdirde kırk beş gün içinde geri dönme izni verilir. Ama Amerika'nın her yerine dağılmış Ermenilerin bu sürede izinden haberdar olup vize alarak Osmanlı'ya dönmesi pek olası değildir. 1896'dan önce terk-i tâbiiyet yaygın olmadığından, genelde giden herkes firar ederek, belki tezkire-i Osmaniyesiz gitmiştir. O yüzden Amerika'daki Ermenilerin Osmanlı Konsolosluğuna gidip kimliklerini kanıtlamaları pek kolay olmaz.[51] Devletin, Ermenilerin kırk beş gün içinde dönmeleri-

nin mümkün olmayacağını bildiğinden böyle bir kanun hazırlamış olması muhtemeldir. Bu süre iki kez onar gün uzatılır, ama kışa denk geldiği için dönüş gitgide zorlaşır.[52]

1898'de yeni bir uygulamayla Amerika'ya giden ancak Amerikan tâbiiyetine geçmemiş Ermenilerin, "eğer bir vukuatları yoksa" kefalet-i nakdiye vermeleri koşuluyla avdet edebilecekleri söylenir.[53] Meclis-i Vükela, dönen tüm Ermenileri geri göndermenin mümkün olmadığını anlamıştır. Devletin Samsun limanına bırakılan Ermenileri göndermesi için yabancı kumpanyalarla anlaşıp para ödemesini gerektirir, ancak bu fazla bir yüktür. Dikkat çeken nokta, Amerika'da bulundukları sürede tâbiiyet-i Osmaniyelerini muhafaza etmiş olan Ermenilerin dönüşlerine karşı çıkılamayacağıdır.[54] Bu esneklik terk-i tâbiiyetle gidenleri ve ABD vatandaşlığına geçenleri kapsamamaktadır. Yalnızca firar edenler dönebilirler.

Mayıs 1901'de ise bu uygulamaya son verilir. Gelenlerin "Amerika'ya iadeleri birçok müşkülat ve masraf" çıkardığından Ermenilerin kefalet şartıyla kabul edildiği ancak bundan sonra ABD pasaportu olsun olmasın, hiçbir Ermeni'nin geri alınmayacağı belirtilir.[55] Tüm Ermenilerin dönüşünün yasaklanması, her Ermeni'nin potansiyel suçlu muamelesi gördüğünü ve hepsinin hareketleri kısıtlandığını gösterir. ABD hükümeti de iki ay önce, Amerikalı Ermenilerin ihtilal çıkarmaya hazırlandığı iddiasıyla, imparatorluğa geri dönen Amerikan Ermenilerini korumaya devam etmeyeceğini ve Osmanlı Devleti'nin onları istediği gibi yargılamakta özgür olduğunu belirtmiştir.[56] Dönüş yollarının Ermenilere kapatılması, özellikle kadınları ve çocukları terk-i tâbiiyet ederek Amerika'ya göç etmeye iter.[57] Amerika'ya göç ettikten sonra Osmanlı'ya dönmek isteyen Metail oğlu Karabet'in memleketine kabul edilemeyeceği, eğer isterlerse ailesinin terk-i tâbiiyet edebilecekleri belirtilir.[58] Amerikan vatandaşı Avak Karabetyan'ın, Mamuretülaziz'deki zevcesinin yanına gelmesi için ruhsat talebinde bulunması, Amerika'ya yerleşen erkeklerin ailelerini yanlarına almak için uğraştıklarının bir örneğidir.[59] İmparatorluktaki Amerikan konsoloslukları çalışmalarını Anadolu'ya geri dönmeyen ya da dönmesine müsaade edilmeyen erkeklerin eşleri ve çocuklarını Amerika'ya terk-i tâbiiyetle göndermeye yöneltmişti.[60]

İSKELE KOMİSYONLARI, FOTOĞRAFLAR (VE KOPYALARI): OSMANLI'DA DOLAŞIM

Devletin limanlarda gözetimi arttırmak ve firarı engellemek için aldığı önlemlerden biri, görevi Bab-ı Âli'yi bulundukları vilayetteki kaçakçılık ağlarından ve limanların güvenliğinden haberdar etmek olan iskele komisyonları kurmaktır.[61] İskele komisyonları ayrıca terk-i tâbiiyet eden Ermenilerin fotoğraflarını da tutmaktadır. Ermeniler mürur tezkeresi için başvurduklarında, masrafını kendileri karşıladıkları iki fotoğraf getirmekle yükümlüdür.[62] Hüseyin Hamid, 1896'da, Dâhiliye Nezaretine fotoğrafların polis ve liman dairelerinde muhafaza edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[63] En çok işleyen iskelelerde kopyasının "mahfuz bulunabilmesi" için fotoğrafların on iki tane çoğaltılması istenir.[64] Adana İskele Komisyonu'nda yanıcı maddeler müfettişi olan Cemal Bey, Dâhiliye Nezaretine yazdığı mektupta Mersin'den "terk-i tâbiiyetle ecnebiye giden Ermenilerden biri [Mersin] iskele komisyonuna ve diğeri polis idaresinde bulunmak üzere iki fotoğraf aldırılacağını" teyit eder.[65] Fotoğrafların iki kopyadan fazla çoğaltılması için gereken ücret, "dâhiliye tahsisatı içinde bulunan masarif-i müteferrika" tarafından karşılanacaktır.[66]

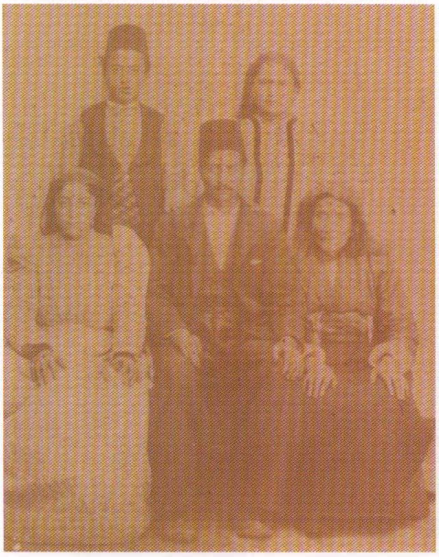
Her durumda on iki kopya yapılıp tüm iskele komisyonlarına gönderilmese de, çok kullanılan Trabzon ve Samsun limanlarına öncelik verilmesi muhtemeldir. Ermenilerin fotoğraflarının, onlardan önce Trabzon'a ulaşmasının polislerin göçmenlerin kimliklerini belirlemesinde önemli olduğu belirtilir.[67] Fotoğraf tesliminin amacı, büyük ihtimalle devletin elinde göç edenlere dair görsel bir kanıt bulundurmak istemesiydi. Osmanlı limanlarından ayrılırken fotoğraflar kontrol edilmişse, sahte belge kullanımını engellemek için fotoğraf ve göçmen arasındaki fiziksel örtüşmeye bakılmış olabilir. Sahte belgeyle seyahat etmeyi engellemenin başka bir yolu, tüm aile bireylerinin fotoğraflarını almaktı. İlk önce sadece erkeklerin fotoğrafının çekilmesi düşünülmüş ancak kadınlar ve çocuklar yerine akranlarının gitmesini engellemek için onların da fotoğrafının çekilmesine karar verilmiştir. Yanlarında erkek olmadan göç eden kadınlar ve çocuklar da fotoğraflanacaktır.[68]

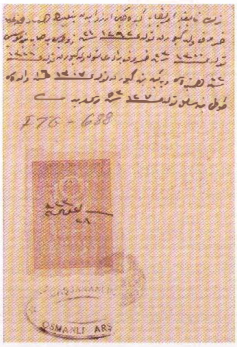
Kişiler	Sivas*	Bitlis*	Mamuretülaziz	Erzurum	Samsun	Yozgat	Adana	Van	Toplam
Aile**	41	14	4		3				62
Tek başına kadın	7	2	7	1					17
Kadın ve çocuklar	8	1	1	3		1	2		18
Tek başına erkek	8	1					1	1	11
Toplam	64	18	12	4	3	1	3	1	106

*Sivas vilayetinde Sivas, Karahisar-ı Şarki, Amasya ve Tokat sancaklarından, Bitlis vilayetinde Muş ve Bitlis'ten çıkan fotoğraflar bulunur.

**Aileden kasıt karı-koca ve varsa çocuklardır.[69]

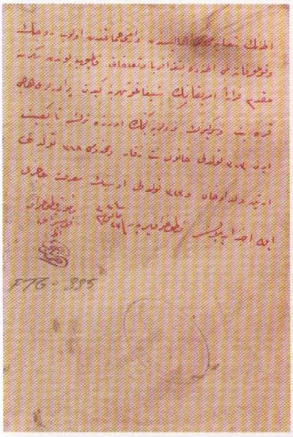
Mamuretülaziz valisi, Amerika'da bulunan akrabaları yanına hicret edecek olan kadınların fotoğraflarının sekiz kopyasının Dâhiliye, dörder kopyasının Hariciye ve Zaptiye Nezaretine gittiğini yazar.[70] Bugün fotoğrafların devlet arşivlerinin Dâhiliye Tesr-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH TMIK M) Ha-

Terk-i tâbiiyyetle Amerika'ya gideceğini arzu eden Bitlis'in Hersan mahalleli Hosrof veled-i Kevork tevellüdü sene 1292 sinni 21 zevcesi Persape bint-i Mosis tevellüdü sene 1300 sinni 23 Hosrof biraderi Le'on veled-i Kevork tevellüdü sene 1311 sinni 12 hemşiresi Virkin bint-i Kevork tevellüdü sene 1307 sinni 16 validesi Dudu bint-i Samuel tevellüdü sene 1270 sinni 53 resimleridir. Fi 28 Ağustos sene 323 (10 Eylül 1907)

riciye Tahrirat (HR TH) fonlarından çıkması, fotoğrafların genelde Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerine ulaştırıldığını gösterir. Sayıları ve dağıtım noktaları konusunda net bir anlaşmaya varılmasa da, fotoğrafların kopyalandıkları ve imparatorluk içinde dolaşımda olduğu açıktır. Fotoğrafların dağıtılmasının en önemli boyutu da, dönüşü engellemek için bir kanıt niteliğinde olmalarıdır. 1900 Temmuz'undan bir belgeye göre, Mamuretülaziz'den göç eden Ermenilerin fotoğrafları Dahiliye Nezareti'ne gönderilmediğinden, bu kişilerin avdetleri durumunda kabul edilmemeleri için bir kanıt oluşturacak fotoğrafların ulaştırılması rica olunur (BOA DH TMIK M 90 30, 12 Temmuz 1900).

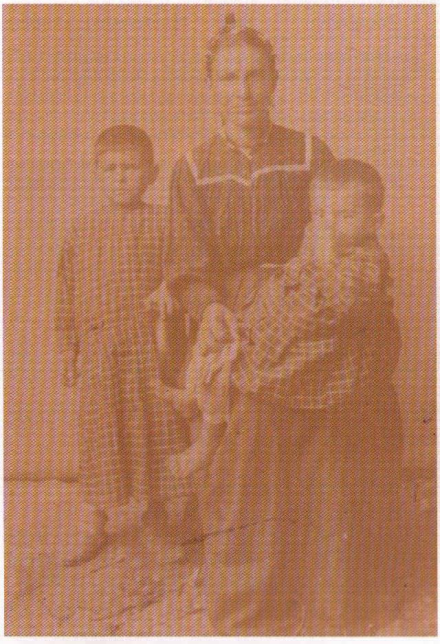

Adana'nın Şabaniye mahallesi ahalisinden ve Ermeni milletinden olup zevcinin vuku'-ı vefatına mebni Adana'da başka akraba ve taallukatı kalmayıp bundan sekiz sene mukaddem firaren Amerika'nın Şikago şehrine giden biraderleri Haci Karabet ve Serkiz'in nezdlerine gitmek üzere terk-i tâbiiyet eden 303 tevellüdlü Hatun bint-i Zakar ve mahdumı 318 tevellüdlü Artin veled-i Ohan ve 323 tevelüdlü Oseb'in marifet-i acizi ile ahz edilen fotoğraflarıdır. 27 Mayıs 324 (9 Haziran 1908)

FTG 688 ve 888, fotoğrafların farklı noktalara gitmesinin ilginç örneklerindendir. Bu fotoğraflar aynı özneleri gösterir ve aynı fotoğraf gibi görünürler ancak arkalarını çevirdiğimizde, el yazısı ve içerik aynı olsa da, tamamen aynı olmadıklarını görürüz. Muhtemelen, polisler aynı içeriği her fotoğrafın arkasına yazıp dağıtıma gönderiyorlardı. Farklı kopyaları olan fotoğraflar, devlet arşivlerinin FTG (Fotoğraf) fonundan çıkmıştır. Bu görece yeni olan fona, hangi arşive (Dâhiliye, Hariciye) ait olduğu tespit edilmeyen fotoğraflar konulmaktadır.

YEREL FOTOĞRAFÇI MI, FOTOĞRAFÇI POLİS Mİ?

1908'de göç edecek Hatun'un fotoğrafının arkasında, "firaren Amerika'ya giden biraderlerinin yanına gitmek üzere" ifadesi bulunur. Buradan da görüleceği gibi terk-i tâbiiyet yasallaştıktan sonra dahi kaçak olarak gitmek yaygındı ve devlet illegal olarak

göç edenlerin bir kısmının da farkına varmıştı. Dikkati çeken başka bir ibare, fotoğrafı marifet-i âcizi ile ahz eden memur-ı fotoğraftır. Bu demektir ki, işlerinden biri (hapishanedeki mahkûmların ve/veya terk-i tâbiiyet eden Ermenilerin) fotoğraf çekmek olan polis görevlileri vardır. Hüseyin Hamid 1896'da fotoğraflarındaire-i celile-i zabtiyedeki fotoğraf memuru marifetiyle aldırılacağını belirtmişti.[71] 1890'larda polislerin polis merkezlerinde ve hapishanelerinde suçlu fotoğrafı çekmesi yaygın bir pratiktir.[72] Polis merkezleri fotoğraf makinesi de bulundurur ancak her polis merkezinde fotoğraftan sorumlu memurlar olduğu şeklinde bir genelleme yapamayız. Polis doğrudan fotoğrafı çekmemiş, Ermenileri bir yerel veya amatör fotoğrafçıya yönlendirmiş ve sonra fotoğrafın arkasına açıklamasını yazıp imza atmış da olabilir. Örneğin Mamuretülaziz'den çıkan her fotoğrafın arkasında Mamuretülaziz zabıtası vasıtasıyla alındığına dair mühür olmasına rağmen fotoğraflarda stüdyo arka planı kullanılmıştır. Ya polis merkezinde stüdyo arka planı mevcuttur ya da polis fotoğrafçılarla çalışmaktadır.

Fotoğrafı çeken kişinin ve fotoğraf çekilen alanın belirlenmesi, bu fotoğrafların üretimindeki farklı aktörler arasındaki ilişkiyi göstermek açısından önemlidir. Devletin şehirde fotoğrafçı bulunduğu takdirde Ermenileri fotoğrafçıya yönlendirdiği, yoksa polisin bu işi üstlenmek zorunda olduğunu düşünebiliriz ancak elimizde bunu kanıtlayan bir belge yoktur. Arşivdeki 106 fotoğrafın 43'ü fotoğrafçı mührü, 38 tanesi polis mührü veya fotoğrafı polisin çektiğine dair bir ibare taşırken, 26 tanesinde bunlardan hiçbiri görünmez.

Sivas'ın Pazar mahalles'inden ve Ermeni milletinden Mısıroğlu kızı Agavni binti Kalust'un terk-i tâbiiyetle badema memalik-i şahaneye avdet etmemek şartıyla Amerika'ya hicret etmek üzere alınan fotoğrafıdır. Fi 13 Ağustos sene 322 (26 Ağustos 1906) tevellüdü sene 1285. Mühür: İnkababyan

Terk-i tabiiyyetle Rusya'da bulunan zevci nezdine giden Erzurum'un Abdurrahman Ağa mahalleli Zaruhi bint-i Mıgırdiç'in fotoğrafıdır. Fi 31 Mayıs sene 324

Fotoğrafçı	Bitlis	Mamuretülaziz	Sivas	Erzurum	Samsun	Yozgat	Adana	Van	Toplam
Dilrilyan			3						3
Inkababiyan			27						27
Arşak Yakobyan			6						6
Papazyan				2					2
Sh. M. Kalifa			3						3
D. Hanasigmazyan			1						1
Polis (mühür/ifade**)	17	12		2	2	1	3	1	38
Mühürsüz	1		25						26
Toplam	18	12	65	4	2	1	3	1	106

*Marifet-i acizi ile ahz edilmiştir/memur-ı fotoğraf imzası

Yerel fotoğrafçıların çektiği fotoğrafları bazen bir stüdyo fotoğrafından ayırmak zorlaşır. Hatta bazı durumlarda fotoğraf özellikle pasaport almak için mi çekilmiş, yoksa evlerinde fotoğrafları olanlar kendi fotoğraflarını mı getirmiş, ondan da emin olamayız.

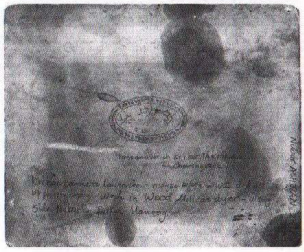
İlk sütunlu fotoğrafa baktığımızda, İnkababiyanların stüdyosunda çekilen bu fotoğrafın da eskiden çekilip devlete teslim edilmiş bir fotoğraf olduğunu düşünebiliriz. Ama İnkababiyanların aynı sütuna dayanarak poz veren erkek ve kadınların fotoğraflarından on bir tane çekmiş olması, bu fotoğrafların özellikle göç için çekilmiş olduğunu düşündürür.

Bir başka sütunlu fotoğraf ise 1908 yılında Erzurum'dan çıkar. Fotoğrafın stüdyoda çekildiği dekordan ve halıdan bellidir ancak arkasında Erzurum Polis Müdürlüğünün mührü bulunur. Yani, fotoğraf çekiminde polis ve fotoğrafçılar arasındaki ilişkiler ile bazı durumlarda fotoğrafı kimin, ne zaman çektiği muğlaktır. Bu nedenle, elimizdeki veriyle kesin ve genel yargılara varmaya çalışmaktansa, fotoğrafları daha detaylı inceleyerek fotoğraf çekimindeki farklı dinamikleri analiz etmekle devam edebiliriz.

Bir sonraki yazı fotoğrafların şehirlere, çekildiği günlere, fotoğrafçılarına, kullanılan arka plan ve

	Sivas	Bitlis	Mamuretülaziz	Erzurum	Samsun	Yozgat	Adana	Van	Toplam
1905	7								7
1906	51	1		2	2		2		56
1907	5	16	1					1	17
1908	3	1	11	2	1	1	1		22
Toplam	64	18	12	4	3	1	3	1	106

Kimliği belirlenemeyen bir Ermeni aile, Mamuretülaziz, 1905, Krikor Takvorian tarafından çekilmiştir. Nubar Ashjan, bu fotoğrafı Project SAVE arşivlerine teslim etmiştir. Project SAVE Armenian Photograph Archives, Watertown (Mass.), US.

dekorlara göre incelemeyi hedeflemektedir. Acaba fotoğrafların yoğunlaştığı belirli mahalleler var mıdır? Aynı veya yakın tarihlerde çekilen fotoğraflar arasında benzerliklere rastlar mıyız? Terk-i tâbiiyet fotoğrafları Osmanlı fotoğraf tarihinde nereye oturur, Doğu Anadolu'daki yerel fotoğrafçılık geleneği hakkında ne gibi ipuçları verebilir? İnkababiyan ve Dildilyanlar gibi artık daha iyi bilinen fotoğrafçıların yanı sıra adı sanı duyulmamış fotoğrafçılara rastlayabilir miyiz?

Terk-i tâbiiyetle Amerika'ya gideceğini arzu eden Bitlis'in Hersan mahalleli Apelt veled-i Krikor tevellüdü sene 1295 sin 28, zevcesi Akabi bint-i müteveffa Simon tevellüdü sene 1299 sin 24 mahdumı Aykiş (?) veled-i Apelt tevellüdü sene 1322 sin 1 resimleridir. Fi 22 Ağustos sene 323 (4 Eylül 1907). Mühür Bitlis Vilayeti Polis...

Son sorunun cevabını, sadece devlet arşivlerinden değil, Amerika'daki Ermeni fotoğrafları arşivi Project SAVE'den de öğrenebiliriz. Fotoğrafçı Krikor Takvorian soykırım sırasında Massachusetts'e yerleşmiş ve bu fotoğrafı beraberinde götürmüştür. Bu fotoğrafı aynı fabrikada çalıştığı bir işçiye vermiş, o da Project SAVE arşivlerine bağışlamıştır. Devlet arşivlerindeki fotoğraflara çok benzemesi, akla acaba fotoğrafların bir kopyasının Ermenilerle Amerika'ya gidip gitmediği sorusunu getirir. Belki de Ermeniler devlet için iki nüsha fotoğraf çektirirken bir kopya da kendilerine alıyorlardı.

Project SAVE arşivinde bulunan bu fotoğrafın, Bitlis'te çekilen terk-i tâbiiyet fotoğraflarıyla benzerliği dikkat çekicidir. Fotoğrafların Osmanlı içinde ve dışında dolaşımı, bu projenin şu an için cevaplanamayan ama kenarda duran, heyecanlı sorularından sadece biridir.

HAZAL ÖZDEMİR - NORTHWESTERN ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Northwestern Üniversitesi'nde, doktora seviyesinde üzerine çalışmaya devam ettiğim projenin bir parçası olan bu makale Boğaziçi Üniversitesindeki lisans tezimden doğmuştur. Devlet arşivlerinden tesadüfen bulduğum, iki elin parmaklarını geçmeyen fotoğraflarla yazdığım lisans tezimin olgunlaşıp bir doktora projesine evrilmesi, tüm süreçlerde benimle heyecanımı paylaşan, bana bulduğum kaynakları nasıl yaklaşabileceğimi ve aklımdaki soruları kesin cevaplar bulmaktansa soru sormanın önemini öğreten Edhem Eldem sayesindedir.

1 David Gutman, "Agents of Mobility: Migrant Smuggling Networks, Transhemispheric Migration, and Time-Space Compression in Ottoman Anatolia. 1888–1908," *Interdisciplines* 1 (2012), 48. David Gutman, Amerika'ya Ermeni göçü alanında oldukça kapsamlı araştırmalar yapmıştır.

2 Edhem Eldem, "The Search for an Ottoman Vernacular Photography", Markus Ritter and Staci G. Scheiwiller, eds., *The Indigenous Lens? Early Photography in the Near and Middle East* (Berlin: De Gruyter, 2018): 29.

3 David Gutman, "The Political Economy of Migration" *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies Identities and Politics*, ed. by. Yaşar Tolga Cora and others (I. B. Tauris, 2016), 47.

4 David Gutman, "Armenian Migration to North America, State Power and Local Politics in the Late Ottoman Empire," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. vol.34, no.1 (2014): 176.

5 David Gutman, "The Political Economy of Migration"; Christopher Clay, "Labour Migration and Economic Conditions in 19th century Anatolia", *Middle Eastern Studies*, vol 34, no. 4. *Turkey before and after Atatürk: Internal and External Affairs* (Oct., 1998), Vergi hakkında bir tartışma için, Nadir Özbek, "'Anadolu ıslahatı,' 'Ermeni sorunu' ve vergi tahsildarlığı, 1905-1908," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 9 (Güz 2009):

6 İpek K. Yosmaoğlu, "Conclusions: Ottoman Armenian Revolutionaries and the Dilemma of Deliverance through Violence," *To Kill A Sultan: A Transnational History of the Attempt an Abdülhamid II (1905)*, ed. Houssine Alloul, Edhem Eldem ve Henk de Smaele (Palgrave Macmillan, 2018):253., Ermeni çiftçilerin mülksüzleştirilmesini anlamak için bkz., Stephan Astourian, "The Silence of the Land: Agrarian Relations, Ethnicity and Power", *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, ed. Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek ve Norman M. Naimark (Oxford, 2016): 60.

7 Janet Klein, "A Manifold Mission," *The Margins of the Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone* (Stanford University Press, 2011): 133.Yaşar Tolga Cora, "Doğu'da Kürt-Ermeni Çatışmasının Sosyoekonomik Arkaplanı," *1915: Tehcir, Siyaset, Soykırım*, haz. Fikret Adanır, Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2015): 133.Tabi ki ne Ermeni çiftçiler, ne de Kürt "aşiretler", ne de Osmanlı devleti homojen ve değişmez bir yapı taşır. Tarih boyunca sömürücü-sömüren ilişkileri değişen tarımsal ilişkiler karşısında şekillenir. Önemli olan, bunları a priori olarak verilen karşıtlıklar değil, tarihsel bağlamına oturtarak ele almaktır. Ermeniler ve Kürtlerin ilişkilerine alternatif bir bakış için bkz., Dzovinar Derderian, "Shaping Subjectivities and Contesting Power through the Image of Kurds, 1860s," *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics*, ed. Yaşar Tolga Cora, Dzovinar Derderian, Ali Sipahi (I.B Tauris, 2016): 91-108.

8 Eric D. Weitz, "From the Vienna to the Paris System," *American Historical Review* (December 2008):1320.

9 Yosmaoğlu, "Conclusions," 255.

10 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Janet Klein, *The Margins of the Empire: Kurdish Militias in the Ottoman TribalZone*, alternatif bir bakış açısı için Edip Gölbaşı, "Hamidiye Alayları: Bir Değerlendirme," *1915: Tehcir, Siyaset, Soykırım*, haz. Fikret Adanır, Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2015): 184-78.

11 Cora, "Kürt-Ermeni Çatışması." 136. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Janet Klein, *The Margins of the Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*, alternatif bir bakış açısı için Edip Gölbaşı, "Hamidiye Alayları: Bir Değerlendirme," *1915: Tehcir, Siyaset, Soykırım*, haz. Fikret Adanır, Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2015): 164-76.

12 Katliamlar hakkında ayrıntılı incelemeler için bkz., Mehmet Polatel, "The Complete Ruin of a District: The Sasun Massacre of 1894", *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identitiesand Politics*, ed. Yaşar Tolga Cora, Dzovinar Derderian ve Ali Sipahi (I. B. Tauris, 2016): 179-199, Jelle Verheij, "The year of the firman: the 1895 massacres in Hizan and Şirvan (Bitlis vilayet), *Etudes Arméniennes Contemporaines: The Massacres of the Hamidian Period (I): Global Narratives and Local Approaches*, vol. 10 (2018): 125-139.

13 Özbek, "Anadolu Islahatı," 60.

14 Razmik Panossian, "A Multilocal Awakening," *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (Hurst&Company, 2006): 162; Gölbaşı. "1895-96 Katliamları," 140.

15 Edhem Eldem, "1896'da İstanbul'daki Pogromu Abdülhamid Önlemedi Değil. Önlemek İstemedi," Agos, Emre Can Dağlaroğlu (26 Ağustos 2017)

16 Edhem Eldem, "Banka Vakası' ve 1896 İstanbul Katliamı", *1915: Tehcir, Siyaset, Soykırım*, haz. Fikret Adanır, Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2015): 181.

17 Dinçer, "The Armenian Massacre," Tijdschrift Voor Sociale en Economische Geschiedenis 10 (2003):27.

18 Eldem, "1896'da İstanbul'daki Pogrom"

19 A.g.e.

20 Florian Riedler, "Armenian Labour Migration to Istanbul and the Migration Crisis of the 1890s", *The City on the Ottoman Empire: Migration and Making of the Ottoman Modernity*, ed. by. Ulrike Freitag and others (Routledge, 2011):168.

21 BOA İ DH 1075 84332.31 Mart 1888.Ayrıntılı bilgi için bkz. David Gutman, "Travel Documents. Mobility Control and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880-1915", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, vol.3, no.2 (Nov 2016): 358-359.

22 Gutman, "State Power," 181.

23 A.g.e., 180.

24 Gutman, "Agents of Mobility," 62.

25 BOA BEO 225 16809, 21 Haziran 1893.

26 Sinan Dinçer, "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü (1850-1914)", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs* 2013.312.

27 Sinan Dinçer, "Osmanlı'dan Dışarıya Ermeni Göçü ve Tâbiiyet Politikaları," *1915: Tehcir, Siyaset, Soykırım*, haz. Fikret Adanır, Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2015): 214.

28 Dinçer, "Osmanlı'dan Dışarıya." 213-214.

29 A.g.e., 217.

30 Kemal Karpat. "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914," International Journal of Middle East Studies, vol.17, no.2 (May 1985): 190.

31 BOA DH MKT 1534 63, 16 Ağustos 1888.

32 BOA DH MKT 1551 68, 8 Ekim 1888.

33 BOA Y PRK ZB 12 17, 16 Ağustos 1893.

34 HR TH 135 103, 4 Aralık 1893.

35 BOA HR SYS 2736 30, 6 Aralık 1893.

36 BOA DH TMIK M 20 65,25 Ekim1896,BOA DH TMIK M 20 78.27 Ekim1896.

37 BOADH TMIK M 20 59,25 Ekim1896.

38 BOA Y PRK BŞK 48 27, 12 Ekim1896.

39 "Hüseyin Hamid," *Servet-i Fünun*, 7 Ocak 1897, 283.

40 BOA DH TMIK M 20 65, 26 Ekim1896.

41 Sinan Dinçer, "Ya Sev Ya Terket'in Ermenicesi: Osmanlı Devletinde Tabiiyet ve Sınır Dışı Uygulamalarından Bir Fasıl," *Sınır ve Sınırdışı*, ed. Didem Danış ve İbrahim Soysüren, 322-354.

42 BOA HR TH 292 49

43 BOA DH TMIK M 174 29, 12 Haziran 1904; BOA HR TH 306 30, 17 Temmuz 1904.

44 BOA DH SFR 321 85, 8 Şubat 1904.

45 Herzog, "Migration and the State," *The City on the Ottoman Empire: Migration and Making of the Ottoman Modernity*. ed. by. Ulrike Freitag and others (Routledge, 2011): 120.

46 Herzog, "Migration and the State." 120.

47 Nalan Turna. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri* (Kaknüs, 2013): 84.

48 BOA DH TMIK M 77 29, 1317, 6 Kasım 1899.

49 BOA DH TMIK M 75 63, 1317, 26 Eylül 1899; BOA DH TMIK M 76 86, 27 Ekim 1899.

50 BOA DH TMIK M 36 77, 27 Temmuz 1897.

51 Dinçer, "Osmanlı'dan Dışarıya," 220.

52 BOA DH TMIK M 25 38,23 Aralık1896.

53 BOA DH TMIK M 47 19, 9 Aralık 1897, BOA MV 94 24, 6 Ocak 1898.

54 BOA DH TMIK M 49 23, 28 Şubat 1898.

55 BOA MV 102 30, Mayıs 1901.

56 BOA Y PRK ZB 26 92, 26 Mart 1901.

57 BOA DH TMIK M 20 829, BOA DH TMIK M 142 67, BOA A MKT MHM 545 20, BOA A MKT MHM 658 41, BOA DH TMIK M 50 19, BOA DH TMIK 229 34.

58 BOA DH TMIK M 217 23, 1 Mart 1906.

59 BOA DH TMIK M 95 51, 18 Ekim 1900.

60 BOADH TMIK M 12462, 27 Mayıs 1902.

61 David Gutman, "State Power," 182; Kuruluş tarihi tam belli olmayan İskele komisyonları hakkında rastlanan en erken belge Haziran 1894'tendir (BOA DH TMİK S 46 64).

62 DH TMIK M 174 13, BOA DH TMIK M 230 7.

63 BOA DH TMIK M 20 78, 27 Ekim 1896.

64 BOA DH TMIK M 20 78, 27 Ekim 1896.

65 BOA DH TMIK M 51 45, 14 Nisan 1898.

66 BOA DH MKT 85029, 17 Mayıs 1904.

67 BOA DH TMIK M 201 55, 15 Temmuz 1905, BOA DH TMIK M 230 18, 17 Eylül 1906.

68 BOA DH TMIK M 85 37, 10 Mayıs 1900.

69 Bu gruplamanın sebebi, yanlarında erkek olmadan göç eden kadın ve çocukların, fotoğrafları çıkan kişiler arasındaki oranını anlamaktır. Fotoğrafların arkalarındaki bilgilere göre kadınlar, ya Anadolu'daki kocaları öldüğü ve kimseleri kalmadığı için Amerika'daki diğer akrabalarının yanına; ya da, daha önce göç etmiş ancak Anadolu'ya dönmeyen/dönmesine izin verilmeyen kocalarının yanına giderler.

70 BOA DH TMIK M 173 44, 7 Haziran 1904.

71 BOA DH TMIK M 20 78, 27 Ekim 1896.

72 BOA DH TMIK M 75 51, 9 Kasım 1893; BOA DH TMIK M 3 3, 9 Nisan 1896, BOA MV 74 52, 15 Mart 1893.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

ROMA'DAN SELÇUKLU DÖNEMİNE

Antalya'nın Ticaret Tarihine Genel Bakış

MERYEM ASYA BASKIN - İREM BARIŞ*

KOÇ ÜNİVERSİTESİ AKMED VE TOPLUMSAL TARİH İŞ BİRLİĞİYLE GEÇTİĞİMİZ YIL ANTALYA'DAKİ LİSE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA DÜZENLENEN "LİSELER TARİH YAZIYOR SERBEST MAKALE YARIŞMASI"NDA DERECEYE GİREN ÜÇ YAZIYA, DERGİNİN NİSAN SAYISINDAN BAŞLAYARAK YER VERİYORUZ. ÖDÜL ALAN ÖĞRENCİLERİMİZİN BAŞARILARINI, DERGİMİZ SAYFALARINI KENDİLERİNE AÇARAK BİR KEZ DAHA KUTLUYOR; GELECEĞİN ARAŞTIRMACILARI, YAZARLARI OLMA HEDEFLERİNDE YOLLARININ AÇIK OLMASINI DİLİYORUZ.

Antalya, ticari bakımdan hemen hemen her dönemde tarih sahnesinde boy göstermiştir. Bunun en önemli sebebi coğrafi konumu sayesinde önemli bir ticari yol ağına sahip olmasının yanı sıra bir liman kenti olmasıdır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu kent ticaret kenti olma özelliğini uzun süre kaybetmemiştir. Antalya'da ticaret yolları üzerine inşa edilen kervansaraylar ise günümüzdeki lojistik kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek en güzel örnekleri oluşturur. Ticaret yolları üzerindeki kervansaraylara gelen tüccarlara verilen hizmet, tüccarların mallarının güvenliği ve ürünlerini pazarlayabilmeleri için buralarda kurulan küçük pazar yerleri, günümüzdeki lojistik kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Geçmişte büyük öneme sahip bu tarihi ticaret yolları, günümüzde yeterli ilgiyi görmediğinden adeta kaderine terk edilmiştir. Aşağıda Antalya ve civarındaki yollar ve güzergahları ile bu yollar üzerinde kurulmuş olan tesisler kısaca ele alınmaktadır.

ROMA DÖNEMİ

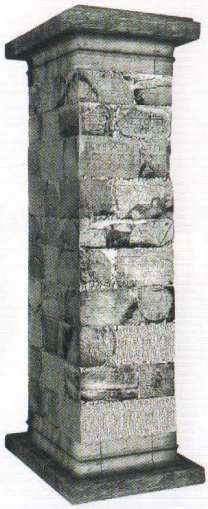
Antalya Eski Çağ'da Pamphylia bölgesi içinde yer alan antik kentlerden biriydi. Pamphylia'nın özel konumuna bağlı olarak özellikle Roma Dönemi'nde bölgede yoğun bir yol yapımı gerçekleşmiştir. Bu nedenle Anadolu'daki bilinen en iyi korunmuş yol kalıntıları bu bölgede bulunmaktadır. Pamphylia'dan geçtiği bilinen yolları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaleti Asia'nın ilk valisi Mannius Aquillius tarafından MÖ 129-126 yılları arasında inşa edilmiş olan eski Pergamon – Side yoludur.

2- Servilius Isauricus Yolu: Bu yolun bulunduğu arazide yolun varlığına dair bir bulgu bulunmadığı için yolun varlığı kesin değildir.

3- Galatia valisi Cornutus Aquilla tarafından inşa ettirilen Via Sebaste. Via Sebaste, Ortaçağ'da yapılmış bir harita olan Tabula Peutungeriana'ya göre Side ile Laodikeia arasındaki güzergâhın bir parçasıdır. Bu haritaya göre, yol Side'den başlayarak Aspendos, Sillyon, Perge, Klimaks (Döşeme boğazı), Komama, Kormasa, Themisonion, Laodikeia ve Ephesos'tan geçerek Pergamon'a ulaşmaktaydı.

Ayrıca, Stadiasmus Patarensis olarak adlandırılan anıtsal taştan anlaşıldığına göre, bölgenin Roma İmparatorluk Çağı'nda olağanüstü sık bir yol ağıyla donatıldığı anlatılmaktadır.

Stadiasmus Patarensis yol kılavuz anıtının üç boyutlu görünümü

SELÇUKLU DÖNEMİ

1207 yılında Antalya, 1214 yılında Sinop ve 1223'te Alanya'nın fethi ile Anadolu'daki hemen bütün ticaret yolları ve bu yolların denizaşırı bağlantılarını sağlayan önemli Akdeniz limanları Anadolu Selçuklu Devleti'nin kontrolü altına girmiş oluyordu.[1] Gıyaseddin Keyhüsrev ve genelde Selçuklu Devleti, yoğun olarak işleyen uluslararası ticaret yollarının ülkeye yapacağı ekonomik katkının bilincinde olarak, fetihlerini çoğu kez bu düşünceyle yapıyordu.

II. Kılıç Arslan, Uluborlu ve Kütahya'yı 1182 yılında fethettiği zaman Antalya'yı da kuşatmış fakat alamamış ve şehir Bizans hâkimiyetinde kalmıştı. Sonrasında Latinler İstanbul'u işgal edince, her yerde olduğu gibi, bu sahillerde de hâkimiyet mücadelesi başlamış; İtalyan kökenli Aldobrandini Antalya'yı kendi idaresine almıştı. İşte bu mücadeleler esnasında limanın ve yolun emniyeti bozulmuş, şehirde oturan, Mısır'dan ve Avrupa'dan gelen tüccarlar soyulmuştur. Horasanlı İbn Bibi, Irak ve başka memleketlere mensup olup deniz yolu ile İskenderiye'den Antalya'ya gelen, çeşitli memleketlerin mamul maddelerini getiren bir tüccar kafilesinin soyulduklarını nakleder. Bu durumda Giyaseddin Keyhüsrev ferman göndererek her taraftan asker toplamış ve ordusu ile şehri kuşatarak fethetmiştir.[2] Antalya'nın fethi, Selçuklu Türkiye'sinin ekonomik ve ticari gelişmesinde çok büyük bir etki oluşturdu; böylece Selçuklular, ilk defa olarak, Haçlılar (Avrupalılar) ile ticari anlaşmalara giriştiler.

Alaiye'nin (Alanya) Türkiye Selçukluları tarafından fethinin başlıca sebebi, beldenin çok güzel ve korunaklı bir limana sahip olması yanında zenginliği ve doğal güzellikleridir. Antalya'nın fethiyle Türkler Akdeniz'de önemli bir ticari liman kentine sahip olmuşlardı. O dönemde Mısır, Venedik ve Kıbrıslılar Antalya üzerinden Anadolu ile ticari alışveriş yapıyorlardı.

Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde (1220-1237) Antalya üzerinden Anadolu ile yapılan uluslararası ticari faaliyetler en yüksek seviyeye ulaştı. Sultan Alâeddin Keykubad, 1220'de Venediklilerle ticari bir sözleşme yaparak limanlarını bütün dünyaya açtı. Ancak, Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri yüzünden Kıbrıs ve Mısır üzerinden gelen ticari gemiler zarar görmekteydi. Ticari faaliyetlerin sürekliliği güvenliğe bağlı bir durumdu. Buradaki güvenlik problemi ise ancak Antalya'nın doğusunda bir liman tesis edildiğinde çözülebilirdi. Böyle bir imkânı sağlayan yer ise Alaiye idi. Gerçekten de Alaiye ve limanı Kıbrıs ve Anadolu arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetler için son derece uygun bir konuma sahipti. Bu da Alaiye'nin fethini gerekli kılıyordu.[3]

Alâeddin Keykubat'ın Alanya'da gerçekleştirdiği imar faaliyetleri, Selçukluların bu kentten ileriye dönük beklentilerini de açıkça göstermektedir. Öncelikle yapılan yatırımların hemen hepsi, burada yaşayan halkı ve deniz ticaretini güven altına almaya yöneliktir. Örneğin, 1225'te kale onarılmış, 1226'da Kızılkule ve 1227'de de Tersane inşa edilmiştir. Kazandırılan bu yeni yapılarla, kent, bir bakıma denizle ilişkili hale gelmiş ve Akdeniz'de önemli bir liman kenti olmuştur.

Selçuklular Antalya, Sinop ve Alanya'yı topraklarına katarak Türk denizciliğini başlatmış oluyorlardı. Bu önemli liman şehirlerinin ele geçirilmesiyle Akdeniz'de ve Karadeniz'de askeri ve ticari seferleri artırma imkânı bulmuşlardır.

Doğunun ipek ve baharatı ile diğer ürünlerinin kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya uza-

Alanya, kale ve limandan görünüm

nan ve bugün "İpek Yolu" olarak adlandırılan ticaret yolları sayesinde olmuştur.[4] Ayrıca güzergah, Ege kıyılarında Efes ve Milet, Karadeniz'de Alanya ve Antalya gibi önemli limanları kullanarak deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşıyordu.

Anadolu'daki İpek Yolu güzergâhında, bu ticaret yolunun fonksiyonuyla ilgili olarak günümüze kalan en önemli maddi kültürel öğeler, hanlar ve kervansaraylardır.[5] İpek Yolu güzergahında Antalya üzerinde inşa edilen kervansaraylardan biri de Evdir Han'dır. Antalya-Eğirdir kervan yolu, doğu-batı yönünde Anadolu'yu baştan başa kat eden ana kervan yoluna Eğirdir'de bağlanmaktaydı. Bu yol, Denizli'nin biraz batısından başlayıp Doğubayazıt'a Anadolu'yu terk eden ana kervan yoluna kuzeyden ve güneyden bağlanan tali yolların en işleklerinden ve en önemlilerinden biriydi. Selçuklu Devleti'nin birkaç limanından biri olan Antalya'yı, Anadolu içlerine ve başkent Konya'ya bağlamaktaydı. Yaklaşık olarak, bugün Antalya'yı Burdur'a bağlayan kara yolunun güzergâhını izleyen bu yol, Antalya çıkışında, Kepez mevkiinde, Toros Dağları'nın eteklerine kadar uzanan bir düzlüğe ulaşmaktadır. Antalya'yı kuzeye bağlayan eski kervan yolu, muhtemelen önce kuzeybatıya yönelmekte ve Antalya kentinin 18 km. kuzeybatısında, bugün Antalya-Korkuteli yolu üzerinde yer alan Evdir Han'a ulaşmaktaydı. Çok harap durumdaki bu han Antalya'dan hareket eden kervanların ilk menziliydi. Hem Eğirdir yönüne hem de Korkuteli yönüne giden kervanlara hizmet vermekteydi.[6] İçlerinde yolcuların yatmasına mahsus odalar, atların dinlenmesi ve eşyaların korunması için bölümler, mescit, yıkanma yerleri, çeşmeler ile nalbant, doktor, veteriner, araba ve koşum tamir hizmetleri de yer almaktaydı.

Persler'den Selçuklular'a gelinceye değin geçen süre içerisinde Anadolu'nun sahip olduğu yollar dışında yeni yolların açılmasıyla Anadolu küçümsenemeyecek bir karayolu ağına kavuşmuş ve özellikle şu iki amaç gerçekleştirilmiştir:

a) Bizans'ın başkenti olarak gittikçe gelişen İstanbul'un, İmparatorluğun doğu ve güney sınırları ile bağlantısı sağlanmıştı.

b) Akdeniz ve Karadeniz sahillerindeki liman kentleri birbirine bağlanmıştı.

Antalya, Sinop ve akabinde Alaiye'nin fethinden sonra Karadeniz ile Doğu Akdeniz arasındaki yeni bir güzergâh daha açılmış oldu. Mısır'dan gemilerle Anadolu'nun güney sahillerindeki limanlara gelen tüccarlar Antalya ve Alaiye'den, Konya-Ankara-Sinop yolu ile Karadeniz'e çıkıyorlardı. Doğu-batı istikametindeki güzergâh ise İran'dan Anadolu'ya girdikten sonra iki kola ayrılıyordu. Bu kollardan biri Erzurum-Bayburt ve Zigana geçidinden sonra Trabzon limanına, ikinci kol ise Erzurum-Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya üzerinden Antalya-Alaiye-Ayas (Yumurtalık) limanlarına ulaşıyordu.

XIII. yüzyılda Selçukluların egemenliğindeki Türkiye'den geçen kervan yolunun Akdeniz sahilindeki başlangıç limanı Antalya idi. Buradan Selçuklu başkenti Konya'ya iki ayrı yoldan ulaşma olanağı vardı. Birincisi Göller Bölgesi'nin güneyinden Seydişehir'den, ikincisi de Isparta-Eğirdir üzerinden geçiyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi Selçuklu Türkiye'sinin siyasal başkenti olan Konya aynı zamanda değişik yönlerden gelen kervan yollarının ya da diğer karayollarının birleştiği bir merkezdi. Çünkü Akdeniz sahillerinden gelen yollar gibi Bizans'ın başkenti İstanbul'dan ya da Ege sahillerinde Millet ve Efes'ten başlayan yollar da Konya' ya ulaşıyordu.[7]

Selçuklu Devleti'nin yaptığı fetihlerin ülkenin siyasi istikrarını sağlamanın yanı sıra, doğu-batı, kuzey-güney yönünde uzanan ticaret yollarının ele geçirilmesine de yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Sultanlar, Anadolu'yu en faal bir şekilde milletlerarası ticaret hayatının içerisine sokmak için Antalya, Alanya ve Sinop limanlarıyla bazı şehirlere büyük sermayeli tüccarlar yerleştirmişlerdir. Konya, Sivas, Erzurum gibi şehirlerde dünyanın her yerinden gelen tüccarlar bulunduğu gibi Selçuklu tüccarlarının da ticaret amacıyla dünyanın her tarafına gittikleri belirtilmektedir.[8] Anadolu Selçuklu döneminde Konya'dan Antalya ve Alanya'ya uzanan iki ayrı yol vardır. Bunlar:

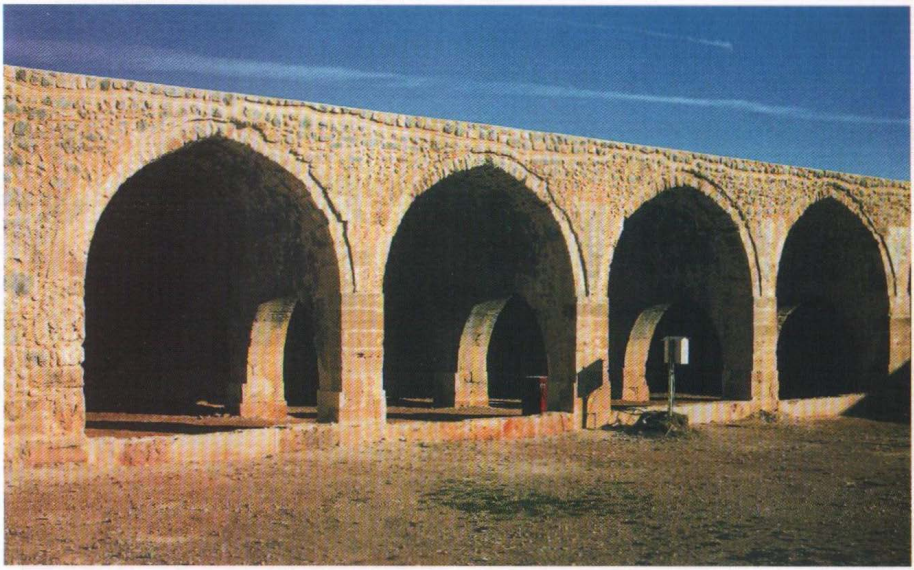
a) Konya-Nevşehir-Şarkikaraağaç-Gelendost-Eğirdir-Isparta-Ağlasun-Bucak-Antalya üzerinden Alanya

b) Konya-Seydişehir-Manavgat-Alanya

Akdeniz'in önemli ve işlek limanları olan Antalya ve Alanya, Selçuklu döneminde Kıbrıs, Avrupa, Mısır ve Suriye ile yapılan Orta Çağ ticaretinin merkezi durumundaydı. Antalya havzasının hinterlandı ile ulaşımını, doğuda Kesikbeli yolu, batıda Yenice Boğazı yolu, kuzeyde Döşeme yolu sağlamaktaydı. Kesikbeli denen yer Manavgat ve Alanya bölgesini İbradı'nın yaklaşık 30 km kadar batısından Beyşehir bölgesine bağlayan bir dağ geçididir. Bu yol antik dönemden beri Konya bölgesi ile Antalya'nın doğu bölgesini birbirine bağlama işlevini görmüştür. Selçuklular döneminde devletin başkenti olan Konya ile Alanya arasında, mevsime göre kullanılan iki yol güzergâhı vardı. Bu iki yoldan birincisi Kesikbeli yoludur.[9] Diğer yol ise Şarapsa Han yakınlarından Kuzeye yönelir ve Almara Çayını, Gündoğmuş'un yaklaşık 20 km güneydoğu noktasında Kemer Köprü ile batıya geçip, Narağacı Köyü-Boğazhan-Başhan güzergâhının Demirkapı geçidi ile Gücen Boğazını takiben Bozkır'a çıkan yoldur.

Kesikbeli yolu güzergâhı başkenti Konya ile Alanya'yı birbirine bağlamak için Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat tarafından açılmıştır. Antalya yönünden başlayarak Aspendos, Köprü Han; Alanya yönünden ise Şarapsa Han (Sarapsa Han) Şerefzah Han, Alara Han, Pazarcık Han'dan sonra her iki yol Döşemebaşı'nda birleşmektedir.

Hanlar, hem bir depo, hem de ticari malların alımsatımının gerçekleştiği yerler olarak da önemli bir işlevi yerine getiriyorlardı.[10] Buna en iyi örneklerden biri olarak Kırkgöz Han'ı gösterebiliriz. Buraya gelen tüccarlara üç gün boyunca ücretsiz konaklama ve

Kırkgöz Han

hayvanlarının kalması için yerler tahsis edilmiştir. Burada kalanların güvenliklerine çok dikkat edilmiş, hanın pencerelerinden eşkıyaların girmemesi için pencereleri yamuk yapmışlardır. Ayrıca hanın avlusunda gelen tüccarların mallarını satması için küçük pazarlar kuruluyordu.

Ticarete büyük önem veren Selçuklular, II. Kılıç Arslan zamanında Antalya, Konya, Aksaray ve Kayseri arasındaki kervan yolunun işlemeye başladığı ve bu yol üzerinde ilk defa olarak kendi adına bir kervansaray inşa ettirmiştir.[11] Türkiye Selçukluları döneminde şehirlerarası yollar üzerinde inşa edilen kervansaray sayısı 132'yi bulmuştur. Bunlardan Antalya ile ilişkili olanlar şunlardır:

Antalya-Alanya arasında = 3 kervansaray
Eğridir-Antalya arasında = 5 kervansaray
Konya-Eğridir arasında = 6 kervansaray
Konya-Seydişehir-Antalya arasında = 10 kervansaray.

Yukarıda verilen kervansaray rakamlarında baktığımızda Konya-Antalya ve Antalya-Alanya arasında işlek bir ticaret yolunun var olduğunu görürüz. Antalya ve Alanya limanlarına gelen önemli ticaret yolları vardır. Bu yolların üç değişik güzergâh takip ederek bu iki limana geldiğini söyleyebiliriz.

1- Antalya ve Alanya limanlarından gelen bir anayol, Konya üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum yoluyla İran ve Gürcistan'a,

2- Yukarıdaki Sivas'tan Güneydoğu'ya ayrılan bir kolu Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya,

3- Antalya ve Alanya'dan gelip Konya üzerinden Kuzeye çıkan bir yol da Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden Kırım'a ulaşıyordu.[12]

Ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı sık sık el değiştiren Antalya, Selçuklular döneminde tersanesi ve limanıyla büyük öneme sahipti. Kent, diğer ülkelerle önemli ticari faaliyetlerde bulunarak dönemin en önemli ticaret merkezlerinden birisi oldu. Bundan dolayı birçok kez el değiştirdi. İstanbul ve Mısır'ın fethi ile Selçuklular zamanında Anadolu'da kurulan yol güzergâhları değişti. Bunun sonucu olarak Antalya ticari merkez olma durumunu kaybetti. Ayrıca bu fetihler sonucu önemli ticaret yollarının Osmanlı'nın denetimine geçmesi Avrupalıları yeni arayışlara yöneltmiş ve coğrafi keşiflere sebep olmuştur. Coğrafi keşifler sonucu uluslararası ticaret yolları Akdeniz'den okyanuslara kaydı. Böylelikle ticaret merkezlerinden biri olan Antalya önemini tamamen kaybetmiş oldu.

DİPNOTLAR

* Antalya Erünal Sosyal Bilimler Lisesi 10. sınıf öğrencileri. "2018 Liseler Tarih Yazıyor Serbest Makale Yarışması", Birincilik Ödülü.

1 G. Ercenk, "Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi". *Belleten*, LVI/216, 1992, s. 361-370.

2 O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 283-284.

3 N. Öztürk, "Alanya'nın Türkler Tarafından Fethi Ve Sonrasına Dair Bazı Düşünceler", Alanya Tarih Ve Kültür Seminerleri III, s. 429.

4 E. Bakırova, İpek Yolu Üzerindeki Lojistik Faaliyetlerin Günümüzde Kültür-Sanatın Gelişmesine Etkisi: Özbekistan Örneği, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

5 Dünden Bugüne İpek Yolu, Ötüken Yayınları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s.72-73.

6 H. Acun, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, s. 305-306.

7 Turan, aynı eser, s.149

8 N. Ş. Şaman Doğan, "Konya'dan, Antalya-Alanya'ya Uzanan Kervan Yolları Hakkında Bazı Görüşler", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri*, 1992- 1995, s. 381.

9 M. Güçlü, "Alanya Bölgesi İçin Kesikbeli Yolunun Önemi", *Alanya X. Tarih ve Kültür Semineri*, 26-27 Mayıs 2001, Alanya Belediyesi-Alsav yayını, cilt.3, s. 170-185.

10 Ercenk, aynı eser.

11 Öztürk, aynı eser, 429-433.

12 B. Keleş, "Türkiye Selçuklularının XIII ve XIV. Yüzyılda Kıbrıs Krallığı, Ceneviz ve Venediklilerle Olan Ticaretinde Antalya'nın Ve Alanya'nın Yeri Ve Önemi" *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri IV*, Alsav, Alanya, 2007, s.156.

ARKAİK ÇAĞ'DAN BİZANS DÖNEMİ'NE

AKMED
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
Suna & İnan Kıraç
Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Merkezi

Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu 2019

AKMED'DEN EŞSİZ BİR YAZ PROGRAMI

BAŞVURU VE DETAYLI BİLGİ İÇİN
akmed.ku.edu.tr

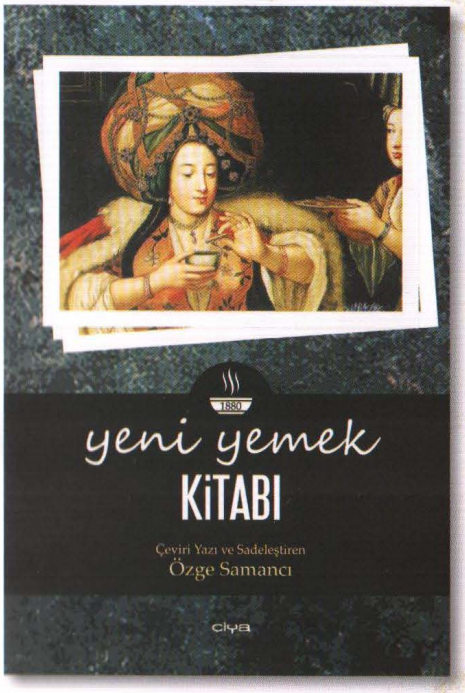
PROGRAM TARİHLERİ
8-19 Temmuz 2019

PROGRAM DİLİ
İngilizce

EĞİTMENLER
Prof. Dr. Oğuz Tekin
Koç Üniversitesi AKMED
Dr. Peter van Alfen
American Numismatic Society

SON BAŞVURU TARİHİ
27 Nisan 2019

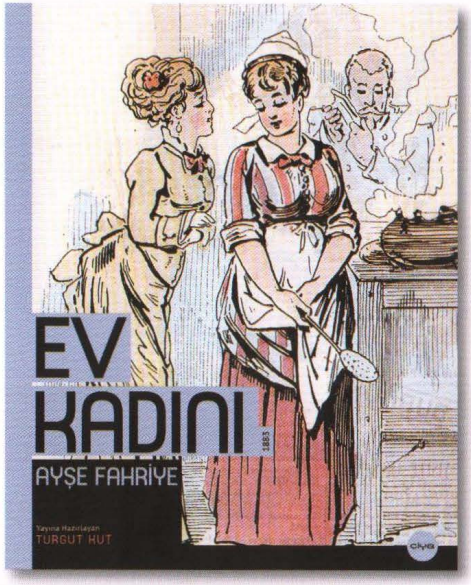
SINIRLI SAYIDA KONTENJANI KAÇIRMAYIN!

Geçmişten günümüze süregelen tatlar

YENİ YEMEK KİTABI
1880

Çeviri Yazı ve Sadeleştiren
Özge Samancı

Tarifte ve ikramda sınır tanımayan

EV KADINI
1883

Yayına Hazırlayan
Turgut Kut

ciya YAYINLARI
www.yemekvekultur.com